Celt 5356.1.53

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

VE RI TAS

BOUGHT WITH INCOME
FROM THE BEQUEST OF
HENRY LILLIE PIERCE
OF BOSTON

Y BARDD CWSC

GWELEDIGAETHEU
Y
Bardd Cwsc

GAN

ELLIS WYNNE

DAN OLYGIAETH

John
J. MORRIS JONES

BANGOR: JARVIS &
FOSTER. MDCCCXCVIII
1898

Celt 5356.1.53

~~IV, 5535~~

HARVARD COLLEGE
MAY 3 1899
LIBRARY.

Peirce fund.

1007
47-102
7

I John Rhys, Ysw., M.A., LL.D.

Pennaeth Coleg Jesu

ac Athro Cadeiriog yr Ieithoedd Celtaidd

ym Mhrifysgol Rhydychen

o barch a dyled i'w ddigymar ddysg

y cyflwynir y Gyfrol hon

gan y Golygydd

CYNNWYS.

Rhagymadrodd - - - - -	ix
Cofnodion Plwyfi Ellis Wynne -	lv
Orgraff y Bardd Cwsc - - -	lxxi
Yr Hen Wyneb Ddalen - -	1
At y Darllenydd - - - -	3
Gweledigaeth y Byd - - -	5
Cerdd ar Fesur *Gwêl yr Adeilad* -	50
Gweledigaeth Angeu - - -	54
Cerdd ar y Dôn *Gadel y Tîr* - -	78
Gweledigaeth Uffern- - -	83
Cerdd ar y Dôn *Trom-Galon* - -	149
Nodiadau - - - - - -	155
Geirfa - - - - - - -	173
Talfyriadau - - - - -	205

RHAGYMADRODD.

GANWYD Ellis Wynne (canys felly yr ysgrifennai efe ei enw) yn y flwyddyn 1671, yn y Las Ynys, plasdy bach neu ffermdy tua milltir a hanner o Harlech. Unig fab oedd Ellis i Edward Wynne, a ddeilliai o deulu Glyn Cywarch,[1] ac a briodasai etifeddes y Las Ynys. Ni wyddys ym mha le y derbyniodd efe ei addysg fore; ond aeth i Rydychen yn un ar hugain oed, fel y dengys y cofnod a ganlyn:

> WYNNE, ELLIS, s. Edw. of Lasypeys, co. Merioneth, pleb. Jesus Coll. matric. 1st March 1691-2 aged 21; rector of Llandanwg 1705, and of Llanfair-juxta-Harlech (both) co. Merioneth 1711.[2]

Nid ystyrrid gradd yn beth mor bwysig i fyfyriwr yr adeg honno; a cheid llawer yn gadael y prifysgolion heb yr un. Felly yr ymddengys y gwnaeth Ellis Wynne, canys ni cheir neb o'r enw yn rhestr graddolion Rhydychen o'r flwyddyn yr aeth efe yno

[1] Td. 54. Nid yw Glyn Cywarch nepell o'r Las Ynys. Gweler td. lvi.

[2] Foster's *Index Eccles.* Amlwg yw mai gwall am Lasynys yw "Lasypeys."

hyd pan gymerth rhyw Ellis Wynne ei B.A. yn 1718 a'i M.A. yn 1722. Ond gan fod y gwr o'r Las Ynys yn 47 oed yn 1718, nis gall yn hawdd mai efe oedd hwn.

Dywed y traddodiad mai cyfreithiwr oedd Elis Wyn ar y cyntaf, a'i fod mewn "gwth o oedran"[1] pan drodd yn offeiriad; ac mai Dr. Humphrey Humphreys, Esgob Bangor, a chyfathrachwr iddo yntau, ar ol gweled rhagoriaeth ei gyfieithiad o *Holy Living* Jeremy Taylor,[2] a'i perswadiodd i gymryd urddau. Dywedid ddarfod ei urddo 'n ddiacon ac yn offeiriad yr un dydd (gan yr Esgob Humphreys ei hun, medd un ysgrifennydd,[3]) a'i gyflwyno drannoeth i fywioliaeth Llanfair Harlech, a rhywbryd wedi hynny i fywioliaethau Llandanwg a Llanbedr. Cymharer y traddodiad â'r cofnod a ddyfynnwyd uchod. Yn ol y cofnod, bywioliaeth Llandanwg a gafodd efe gyntaf, sef yn 1705, a Llanfair yn 1711; a chadarnheir hyn gan gofnodion y plwyfi.[4] Nid tebyg chwaith mai Dr. Humphreys a'i hordeiniodd, canys symudasai 'r Dr. o Fangor i Henffordd yn 1701. Ond ar wahân i'r pethau hyn, fe ddichon fod y traddodiad yn weddol gywir. Yr oedd Elis Wyn yn 34ain oed yn 1705, ac er nad oedd felly mewn "gwth o oedran,"

[1] *B. Cwsg*, 1853, td. vii.

[2] Ashton, *Hanes Llen. Gymr.*, td. 111.

[3] *Llyfr. y Cymr.*, td. 273.

[4] Gweler *Cofnodion* isod td. lvi.

eto yr oedd gryn dipyn dros yr oed yr arferid ymgymeryd â'r weinidogaeth. Pair hynny hefyd ei bod nid yn unig yn bosibl, ond yn bur debyg, iddo dderbyn urdd diacon ac offeiriad yr un dydd.

Priododd yn gyntaf Lowri Wynne o Foel y Glo, Llanfihangel y Traethau; dywedir mai ei gyfnither oedd hi, merch Rhys Wyn, brawd ei dad.[1] Ym Medi 1698, y priodasant, yn Eglwys Llanfihangel; ond bu Lowri Wyn farw cyn pen y flwyddyn ar enedigaeth plentyn. Claddwyd y fam a bedyddiwyd y mab yn Llandanwg yr un dydd, y 10fed o Orffennaf, 1699; a chladdwyd y baban, Edward, cyn cyrraedd o hono 'i ddwyflwydd oed.[2]

Priododd Elis Wyn yr ail waith Lowri Llwyd o'r Hafod Lwyfog, Bedd Gelert, yn ol cofrestr Llanfair (o Dal y Treiddun medd copi Bangor), ddygwyl Valentin, 1702. Bu iddynt naw o blant;[2] a bu farw Lowri yn Awst, 1720. Bu yntau farw yng Ngorffennaf, 1734, a chladdwyd ef ar yr 17eg o'r mis hwnnw dan yr allor yn Eglwys Llanfair.

Heb gyfrif ei lafur fel ysgrifennydd, dyna 'n fyr gymaint ag a wyddys am helynt ei fywyd. Diameu mai 'r rheswm fod yr hanes mor brin ydyw nad *oedd* fawr o hanes i'w draethu am dano. Bugeiliodd ei braidd

[1] *Taliesin* ii. 276; *Brython* v. 130.
[2] Gweler *Cofnodion* isod, td. lix, lxi.

ar ei dreftadaeth ei hun, a threuliodd fywyd syml digyffro yn eu plith; a gwyn ei fyd y gwr (fel y wlad) sydd heb hanes.

Trown, gan hynny, at ei ysgrifeniadau. Yn *Llyfryddiaeth y Cymry*, rhoddir dan y flwyddyn 1700 lyfr a elwid "Help i Ddarllen yr Ysgrythur Lan, &c. . . . Wedi ei gyfieithu . . . Gan E. W., Gweinidog Eglwys Loegr," a dywedir mai Ellis Wynne oedd yr E. W. hwn. Ond, medd yr awdwr, "Ym mhen tua deugain mlynedd eto ceir E. W. arall [Edmund Williams, mae 'n debyg, medd y golygydd] yr hwn oedd offeiriad duwiol iawn yng nghymmydogaeth Pont y Pwl o yspryd ac arferion Methodistaidd yn yr Eglwys Sefydledig." Y tebyg yw fod amseriad y llyfr yn anghywir ac mai 'r Edmund Williams hwn oedd yr E. W. a'i cyfieithodd. "Yn y Mwythig, gan Stafford Prys" yr argraffwyd ef. Rhydd awdwr y *Llyfryddiaeth* lyfr arall o argraffwaith Stafford Prys dan y flwyddyn 1711, heb sail amgen na bod y rhagymadrodd wedi ei arwyddo yn y flwyddyn honno; sail rhy wan o lawer i ddodi Stafford Prys mor gynnar, gan mai o 1758 hyd 1780 yr argraffai efe. Hawdd iawn y gallai 1700 fod yn wall am 1760; ond hyd yn oed ped fai 'n bosibl i 1700 fod yn gywir, nid Elis Wyn oedd y cyfieithydd felly chwaith, canys nid oedd efe 'n "Weinidog Eglwys Loegr" hyd 1705.

Y gwaith cyntaf a gyhoeddodd Elis Wyn oedd y cyfieithiad a grybwyllwyd ar y dechreu o *The Rule and Exercises of Holy Living*, gan yr Esgob Jeremy Taylor. Ymddangosodd hwn yn 1701 dan y teitl :

> RHEOL BUCHEDD SANCTAIDD yn dangos y MODDION a'r ARFEU i ynnill pob *Grâs* a Meddyginiaeth rhag pôb rhyw *Bechod*, a Myfyrdodau cymmwynascar i wrthwynebu pob *Profedigaeth*. Ynghyda GWEDDIAU yn cynnwys Hôll Ddyledswydd Cristion. A'r Rhannau o Ddyfosiwn wedi eu cymmwyso at bôb Achosion, a'u cyfansoddi at bôb Angenrheidieu. Gan JER. TAYLOR, D.D., o'r deunawfed Argraffiad yn *Saesonaeg*. Argraphwyd yn llundain 1701.

Cyflwynir y cyfieithiad "Ir Parchediccaf Dâd yn Ghrîst Humphrey, Arglwydd Escob *Bangor*;" ac wedi 'r cyflwyniad ceir "Rhagymadrodd" yn annerch yr "*Anwyl Gariadus Gymro*;" yna englynion "*At Gyfieithydd* RHEOL Buch. Sanct." gan "*Edm. Prys*, Ficar Clynog Fawr yn Arfon;" a llinellau Lladin iddo gan "Fulco Pricæus, *Lhanlhyvniæ Parochus Arvonensis*," sef Ffoulk Price, Llanllyfni, ac englynion gan Elis Wyn "At Ddarllenydd RHEOL B. Sanctdd." Argraffwyd (ond nid yn gywir iawn) yr englynion, y cyflwyniad, a rhan o'r rhagymadrodd yn y *Traethodydd* am 1851, td. 323-325; ac afraid fe allai oedd eu hadargraffu yma; ond gellir dyfynnu 'r paragraff olaf o'r "Rhagymadrodd" fel y gweler amlyced ynddo ydyw ol y llaw a ysgrifennodd wedyn *Weledigaetheu y Bardd Cwsc*:

Pan gynnygier i ti *Arfau* at ynnill rhyw Râs, neu i attal rhyw Fai, ymorol pa un o honynt sy gymmwysaf i ti ac i'th achosion, a dewis hwnnw yn hytrach na'r lleill; modd yr ymrwymech wrth hynny mewn celfyddyd ysprydol a chadwraeth gwiliadŵrus ar dy enaid. O blegid megis mai trîn yr Enaid yw 'r hwsmonaeth fuddiolaf ôll, felly y rwystrusaf ôll ydyw; lle mae 'r gofalon a'r gofynion yn amlaf ôll, a'r peryglon a'r damweiniau yn fwyaf ac yn daeraf ôll. Ac mae cadw Enaid yn fwy camp a chywreindeb nac achub Tyddyn o dîr, neu iachau Corph clwyfus. Cydnebydd ditheu â'r Gwirionedd mawr hwn; trwy galedrwydd synhwyrol a diwydrwydd dyfalbarhaus yn holl *Foddion Grâs*: Ac felly chwanegi wobr y Gwrda a'u casclodd, ac y teli i minneu bwyth fy llafur yn eu cyfieithu er dy fwyn, â'm brŷd ar ogoniant Duw, a chyssur amserol a Gwynfyd tragwyddol i'th enaid titheu, yr hyn yw gwîr ewyllys a difrifol ymgais dy Gydwladwr carediccaf

Ell. Wynne.

Yn 1703 y cyhoeddwyd *Gweledigaetheu y Bardd Cwsc;* ac yn 1710 ymddanghosodd argraffiad unplyg o'r *Llyfr Gweddi Gyffredin* wedi ei ddiwygio gan Elis Wyn a'i gymeradwyo gan Esgobion Henffordd, Llanelwy, Bangor, Llan Daf, a Thy Ddewi. Yn 1755, cyhoeddodd ei fab ieuengaf, Edward Wynne, lyfr a elwid *Prif Addysg y Cristion*, yn cynnwys "Esponiad byrr ar y Catecism o waith y Parchedig Mr. Ellis Wynne o Lasynŷs Person Llanfair," gydag atodiad yn cynnwys "Hymnau a Charolau Duwiol, o waith Mr. Ellis Wynne o Lasynŷs."[1] Ymddanghosodd ei gynghaneddiad o Salm cxlviii.

[1] Ashton, *Han. Llen. Gymr.*, td. 117.

yn y trydydd rhifyn o *Drysorfa Gwybodaeth* yn 1770, a thrachefn yn yr erthygl a grybwyllwyd o'r *Traethodydd*. Dyfynnwn un pennill er mwyn dangos ei ddull a'i fesur :

Brenhinoedd daear gron,
  A'r bobloedd oll ynghyd,
Pob twysog sydd ar hon,
  Holl swyddwyr, barnwyr byd,
    Pob llanc, gwell yw,
  Pob morwyn glau,
  Pob hen, pob iau,
    Addolwch Dduw.

Wrth sôn am emynau a salmau, fe ddylid crybwyll mai Elis Wyn ydyw awdwr yr emyn adnabyddus, a ymddanghosodd gyntaf yn Llyfr Gweddi 1710 :

Myfi yw'r Adgyfodiad mawr,
  Myfi yw gwawr y bywyd ;
Caiff pawb a'm cred, medd f' Arglwydd Dduw,
  Er trengi fyw mewn eilfyd.[1]

Dyna gymaint ag a gyhoeddwyd o weithiau Elis Wyn ; a phe na buasai *Gweledigaetheu y Bardd Cwsc* yn eu mysg, nis gellid ei restru 'n uwch awdwr na Rowland Vaughan, na chyfuwch a Theophilus Evans ; ond fe'i dyrchefir gan y llyfryn hwn uwchlaw pob ysgrifennydd rhyddiaith Gymraeg yn yr un o'r ddwy ganrif y bu efe yn oesi ynddynt.

Eithr teg yw ymofyn pa gyfran o'r glod am y gwaith sy'n deilwng iddo ef ; oherwydd hysbys ddigon yw ddarfod iddo fenthycca

[1] Eto, td. 116, *Llyfr. y Cymr.*, td. 289.

cryn lawer, yn enwedig oddi ar yr Yspaenwr Quevedo. Ystyriwn yn gyntaf ei ddyled i'r awdwr hwn.

Ganwyd Don Francisco de Quevedo Villegas ym Madrid yn 1580, a bu farw yn 1645. Ymddanghosodd ei *Sueños*, neu Weledigaethau, gyntaf ym Madrid yn 1649; a chyhoeddwyd cyfieithiad Saesneg o honynt gan Syr Roger L'Estrange, dan y teitl "The Visions of Dom *Francisco* de *Quevedo* Villegas, Knight of the Order of St. James. Made English by R. L. London, Printed for *H. Herringman* at the Sign of the *Blew Anchor* in the Lower walk of the *New Exchange.* 1667."[1] Cyrhaeddodd ei drydydd argraffiad yn 1668, a'i bedwerydd (" *The Fourth Edition Corrected* ") yn 1671. Nid yw 'r cyfieithiad yn agos i lythrennol; oblegid newidiodd y cyfieithydd lawer o frawddegau Quevedo "i'w cyfaddasu i chwedleuaeth a chwaeth ei oes, trwy gyfeiriadau hollol Seisnig a·lleol."[2] Y mae 'n ddiau mai 'r cyfieithiad hwn a ddefnyddiodd Elis Wyn; ni wyddys pa argraffiad, ond nid yw hynny fawr o bwys, gan fod y pedwerydd yn dilyn y cyntaf dudalen am dudalen, er nad bob amser air yn air. Y mae copi o'r ddau argraffiad hyn o fy mlaen, y cyntaf yn anghyflawn; ac

[1] Gwelir fod Silvan Evans a Mr. Ashton yn anghywir wrth ei amseru 'n 1668.

[2] Dict. Nat. Biog., xxxiii. td. 127.

felly o'r pedwerydd y codais y dyfyniadau. Ond hyd y gellir cymharu 'r darnau hyn yn y ddau gopi, nid oes brin lythyren o honynt yn amrywio. Saif yr un rhifnod am y tudalen hefyd; a chredaf eu bod yn cyfateb yn y *saith* argraffiad cyntaf.

Y mae yn y gwaith hwn saith weledigaeth, a enwir fel y canlyn: (1) *The First Vision of the Algouazil* (or Catchpole) *possest*, yn hon ceir hanes ceisbwl wedi ei feddiannu gan gythraul, a chonsurwr yn peri i'r cythraul trwy enau'r ceisbwl adrodd hanes uffern; (2) *The Second Vision of Death and her Empire*; (3) *The Third Vision of the Last Judgment*; (4) *The Fourth Vision of Loving Fools*; (5) *The Fifth Vision of the World*; (6) *The Sixth Vision of Hell*; (7) *The Seventh Vision of Hell Reformed.* Fe welir fod y bumed, yr ail, a'r chweched yn cyfateb o ran teitl i dair gweledigaeth y Bardd Cwsc.

Wrth chwilio gweledigaeth gyntaf Elis Wyn, ni cheir ei fod wedi benthyca dim o bwys oddiar L'Estrange ond y darn am Lys Rhagrith a'r cynhebrwng rhagrithiol, td. 27-31. Gellir cymharu dechreu'r adran hon yn y ddau, er gweled fel y cymer Elis Wyn y drychfeddwl, a'i wisgo'n well yn ei iaith ei hun:

It is call'd, said he, *The Hypocrites Walk*; and it	Hwn, ebr ef, yw Llŷs ail Ferch *Belial*, a elwir

crosses the world from one Pole to t'other. It is *large*, and *Populous;* for I believe there's not any man alive, but has either a *House* or a *Chamber* in't. *Some* live in't for *altogether;* *Others* take it only in *Passage;* for there are *Hypocrites* of several sorts; but all Mortals have, more or less, a *Tang* of the *Leaven*. p. 141.

Rhagrith: Yma mae hi'n cadw ei Hyscol, ac nid oes na Mâb na Merch o fewn yr holl Ddinas, na fu'n 'Scolheigion iddi hi, a rhan fwya'n yfed eu Dysc yn odiaeth, fel y gwelir ei gwersi hi wedi mynd yn ail natur yn gyfrodedd trwy eu holl feddylieu, geirieu a gweithredoedd agos er ein (yn) blant. Td. 27-28.

Y mae gan L'Estrange ddau gynhebrwng, gwr gweddw sy'n galaru yn y cyntaf, a gwraig weddw yn yr ail. Gwnaeth Elis Wyn hwynt yn un; ac yma eto dylid gosod paragraff cyntaf y ddau awdwr ochr yn ochr er dangos fel y gall athrylith droi'r cyffredin yn benigamp; lle caffo Elis Wyn faen gan Syr Roger, fe'i dyry i ninnau megis delw gerfiedig:

The first remarkable thing I saw was a long *Funeral Train* of *Kindred*, and *Guests*, following the *Corps* of a Deceas'd Lady, in Company with the Disconsolate *Widdower;* who marcht with his Chin upon his Breast; a sad and a heavy pace; muffled up in a Mourning Hood, enough to have stiffled him, with at least Ten yards of Cloth upon his Body, and no less in

Wedi i mi spio ennyd ar ffalsder pob cwrr o'r Adeilad, dyma *Ganhebrwng* yn mynd heibio, a myrdd o wylo ac ochain, a llawer o ddynion a cheffyleu wedi eu hulio mewn galarwiscoedd duon; ymhen ennyd, dyma'r druan *Weddw*, wedi ei mwgydu rhag edrych mwy ar y byd brwnt yma, yn dyfod tan leisio 'n wann, ac och'neidio 'n llêsc rhwng llesmeiriau: Yn wîr, ni

his Train. Alack, Alack! cry'd I, that ever I should live to see so dismal a spectacle. P. 147.

fedrais inneu nad wylais beth o dosturi.—Td. 28.

Cymerwyd esboniad byr yr Angel ar y cynhebrwng o sylwadau meithion Hen Wr Syr Roger ar y ddau gynhebrwng. Wedi'r cynhebrwng yn y *Bardd Cwsc* daw priodas y Gwr mawr. Elis Wyn piau'r briodas; ond cafodd y disgrifiad o'r gwr mawr gan L'Estrange, megys:

There are *Banquiers*, *Jewellers*, *Scriv'ners*, *Brokers*, *Mercers*, *Drapers*, *Taylors*, *Vintners*; and these are properly the *Staies*, and *Supporters* of *this animated Machine*. p. 163.

Ei Farsiandwyr, ei Daelwriaid, ei Gryddion, a'i Grefftwyr eraill ef, au huliodd ac a'i maentumiodd e'n yr holl wychder mawr hwn. Td. 31.

Heblaw 'r darnau hyn o bumed weledigaeth Quevedo, cymerodd Elis Wyn un frawddeg o'r bedwaredd, sef:

Some were practising in the *Glass* the *Gracious Smile*, the *Rowle* of the *Eye*, the *Velvet Lip*, *&c.* P. 118.

eraill wrth y Drŷch er's teir-awr yn ymbincio, yn dyscu gwenu, . . . yn gwneud munudie 'ac ystumieu. Td. 14.

A chyfieithodd ddwy neu dair brawddeg o'r seithfed:

If you are *Religious*, and frequent the *Church*, and the *Sacrament*; You're an *Hypocrite*; And *without this*, you're an *Atheist*, or an *Heretick*. If you are *Gay* and

Os byddi Duwiol yn cyrchu i'r Eglwys a'r Allor, gelwir di'n Rhagrithiwr, os peidi, dyna di'n Anghrist, ne' 'n Heretic: Os llawen fyddi, gelwir di'n wawdiwr: Os

pleasant, you pass presently for a *Buffon;* and if *Pensive*, and *reserved*, you are taken to be *soure*, and *censorious*. P. 308.

distaw, gelwir di'n gostog gwenwynllyd. Td. 38.

Nid oes yng ngweledigaeth gyntaf y bardd ddim arall wedi ei fenthyca ond rhyw ymadrodd neu ddau fel "pob *côch* a *gwyn* tan yr haul" (td. 26), o "And the best Red and White in Nature was in her cheeks" (p. 165); ac nid yw'r cyfan yn bedwar tudalen o'r pump a deugain sydd yng ngweledigaeth Elis Wyn.

Yng ngweledigaeth Angeu, cymerwyd un ymadrodd ar y dechreu o ddechreu pedwaredd weledigaeth Quevedo:

when it was much better being in a *Warm Bed*, with a good *Bed-fellow*, than upon a *Biere* in the *Church-Yard*. P. 113.

pan oedd hi 'n. . . . well mewn stafell glŷd gydâ chywely cynnes, nac mewn amdo ymhorth y fonwent. Td. 54.

Cafwyd yr angeuod bach hefyd o Weledigaeth angeu Quevedo, ond nid cyfieithu y mae Elis Wyn ychwaith, eithr aralleirio a gwellhau. Awgrymwyd yr ymgyrch â Myrddin a Thaliesin gan gyfarfyddiad Quevedo â'r *Necromancer* a *Nostradamus*. Y mae Nostradamus hefyd yn holi ystyr rhyw rigymau proffwydoliaethol a briodolir iddo, fel yr hola Taliesin ystyr ei "ddifregwawd" yntau; ond wrth gwrs y mae'r ymddiddan a'r dehongliadau a'r cyfan yn eiddo Elis Wyn—ni fenthyciodd ond y syniad am dano.

Cafwyd y rhai a gwynai o herwydd angeu disyfyd (td. 70) a llawer o'r atebion a roir iddynt, o chweched weledigaeth Quevedo (p. 213); ond gymaint rhagorach ydyw'r atebion yng ngeneu *Angeu* gan Elis Wyn, nag yng ngeneu "a Devil" gan Syr Roger. Awgrymwyd y brenin a gollasai'r ffordd i Baradwys (td. 68) gan y bobl a dybiai mai 'n y Purdan yr oeddynt, a hwythau yn Uffern (p. 318). Yn olaf, cymerwyd *Rhywun* a'i wahanol enwau, o *Some-body* L'Estrange a'i wahanol enwau yntau.

Yng ngweledigaeth Uffern cymerwyd y "*Gwae fi na baswn!*" pobl "yr edifeirwch rhyhwyr" (td. 92), o "Oh that I had's!" a "*late Repentants*" Syr Roger (p. 209); a thrachefn y rhai "a ddywedeint, *Mae Duw 'n drugarog*, ac yn well na'i air, ac ni ddamnia'i greadur fyth am fatter mor lleied" (td. 93), o'r "such as had ever in their Mouths, *God is Merciful, and will Pardon me*" (p. 209). Cymerwyd y rhai sy 'n "achwyn mwy na neb heb na phoen na chythreul ar eu cyfyl" (td. 96), o'r "*Fellow* sitting in a *Chair, all alone;* never a *Devil* near him; No *Fire* or *Frost* . . . or any thing else, that I could perceive to torment him" (p. 222); ond nid Heretic yw hwn gan Syr Roger ychwaith.

Benthyciwyd hanes yr ysgweir a'r marchog (td. 96-98), o hanes y "two men in Gentile habits" gan L'Estrange (p. 198-205);

ac y mae Elis Wyn yma yn dilyn ei ragflaenydd yn agosach nag arfer ; megys :

At every word they spoke, a matter of Seven or Eight Thousand Devils burst out a Laughing as they would have crackt their Sides (p. 199).	Am bob gair y fâth hyll grechwen a phedfasei yno bumcant o'r Cythreuliaid ar fwrw eu cyrn gan chwerthin (td. 96).
'twas a strange thing, me thought, to hear them so merry in Hell" (p. 198).	yr amheuthun mawr o *wenu* yn Uffern (td. 96).
and that the Devils Mirth made the Gentlemen angry (p. 199).	ac nid oedd y llawenydd ond digio'r gwŷr boneddigion (td. 97).
This Usage (says he) may be well enough for a *Parchment Gentleman* (p. 201).	Mae hynny 'n abl, ebr y llall, i *Scweir* o hanner gwaed (td. 97).
if you have brought no better Plea along with you, than the Antiquity of your House, you may e'en follow your Camerade, for ought I know, for *we find very few ancient Families, that had not some Oppressour or Vsurper, for their Founder* ; and they are commonly continued by the same means, they were begun (p. 202).	Os eich hynafiaid a'ch hên Stent yw'r cwbl sy gennych iw ddadleu gellwch witheu gychwyn yr un ffordd, ebr un o'r Diawliaid. Oblegid nid ym ni 'n cofio'odid o hen Stât fawr, nad rhyw Orthrymmwr, neu Fwrdriwr, neu Garnlleidr a'i dechreuodd; a'i gadel i rai cyn drawsed a hwytheu (td. 97).

Ni chaniata gofod ddyfynnu rhagor, ond gellir dywedyd yn fyr fod yr oll o dudalen 98, yn rhydd-gyfieithiad neu aralleiriad o dudalennau 202 a 203 yn llyfr Syr

Roger; ac y mae rhestr y rhai a ddechreuodd ddwyn arfau (td. 99) wedi ei chymryd o'r rhestr a geir yno (p. 205), sef, "*Cain; Cham; Nimrod; Esau; Romulus; Tarquin; Nero; Caligula; Domitian; Heliogabalus.*" Awgrymwyd y *Mursennod* ar dud. 99, gan "*Ill-favoured Women*" L'Estrange (p. 220).

Yr un driniaeth a ga 'r Potecariaid yn y Bardd Cwsg (td. 104) ag yng ngweledigaethau Quevedo (p. 215). Anaml, yn ol Elis Wyn, y deuai'r *Llafurwyr* i Uffern (td. 122); a dywed L'Estrange am y tlodion, "I find none of their names in our Books" (p. 23). Cafodd Elis Wyn y drychfeddwl am y gwrthryfel mawr yn Uffern (td. 124) o ddechreu seithfed weledigaeth Quevedo; a chyfetyb "*Athrodwr* a *Medleiwr*, a *Checryn cyfreithgar*," ganddo ef i'r "*Monstrous Talker*, *Medling Undertaker*, and an *old Bawd*," gan L'Estrange. Eto, lle ceir plant y cybyddion yn rhegu eu tadau gan Elis Wyn (td. 125), ceir y tadau'n edifarhau gan Syr Roger (p. 207); a lle mae'r cybydd gan y naill yn cyrraedd Uffern "hyd lwybrau tostach nac sy 'n arwain i Deyrnas yr Happusrwydd" (td. 136), gan y llall y Rhagrithiwr sy'n cymryd "*more pains to be damn'd, then a Good Christian does to compass his Salvation*" (p. 179). Yn olaf dyry Elis Wyn enwau i'r cythreuliaid sy'n cynrychioli'r gwahanol ddrygau; ond gan Quevedo y cafodd y syniad am danynt ac am y ddadl

rhyngddynt, a dafarniad Lucifer arni,—"*Hawddfyd* ynteu yw fy *Rhaglaw* ddaiarol i," (td. 147): "Respect to the Lady *Prosperity*, and obey her as the *most mighty*, and *Supreme Governess of these our Dominions*" (p. 336).

Dyna, mi dybiaf, faint dyled Elis Wyn i Quevedo a'i gyfieithydd. Y mae rhyw ddegwm go helaeth o'r Bardd Cwsc yn efelychiad neu aralleiriad o ddarnau o lyfr Syr Roger, a llawer peth heb law hyn wedi ei awgrymu ganddo. Pa gyn belled, ynte, y gellir galw Elis Wyn yn llenlleidr? Cymherir ei ddyled i Quevedo yn gyffredin â dyled Virgil i Homer; gellid, yn llawer mwy priodol, ei chyffelybu i ddyled Dante i *Weledigaeth* Alberico, a hen weledigaethau ereill, lle ceir lliaws o'r golygfeydd sydd yn yr *Inferno.* Ond o ran hynny, nid oes un prifardd nac awdwr na chafodd feddyliau ac ymadroddion gan y rhai a aeth o'i flaen. "Beth a fyddai 'n aros i mi," medd Goethe, "petai 'r gelfyddyd hon o fenthyca yn difwyno athrylith?" Ail-ganu hen gerddi a wnaeth Burns; ail adrodd hen chwedlau a wnaeth Boccaccio; benthyciodd Shakespeare oddiar yr hen ddramadwyr, a Milton oddiar bawb. Pa beth felly yw llenlladrad? Dyry Milton i ni yn ei Εἰκονοκλάστης faen prawf: "Such kind of borrowing as this, if it be not bettered by the borrower, among good authors is accounted plagiary." Nid wyf

yn tybied fod neb cymwys i farnu a wad na saif Elis Wyn y prawf hwn. Gellir y rhan amlaf ddywedyd am dano fel y dywedodd Landor am Shakespeare, ei fod yn "fwy gwreiddiol na'r gwreiddiol; fe anadlodd ar gyrff meirw, ac a'u dug yn fyw."

Nid oes dim sy'n fwy cyffredin yn hanes llenyddiaeth na gweledigaethau arwydd-luniol neu ddychmygol o'r byd hwn a'r byd tu hwnt i'r llen. Yn y llyfr hynaf a fedd y byd, sef Llyfr y Meirw, a ysgrifennwyd yn yr Aifft lawer canrif cyn geni Moses, ceir hanes pwyso'r galon yn y glorian ger bron brawdle Osiris, a disgrifir meusydd gwynfa, a'r diffeithleoedd geirwon sydd ar ffordd yr enaid yno. Heb sôn am weledigaethau'r Ysgrythur Lân, ac yn bennaf Ddatguddiad Ioan, gellir dywedyd fod engreifftiau hefyd yn y Koran, ac feallai ym mhob llyfr a honna fod yn rhyw fath ar feibl, o Lyfr y Meirw hyd lyfr Mormon Joseph Smith. Gellir crybwyll o blith gorchestion llên ymweliad Ulysses â gwlad y cysgodion yn Homer, ac ymweliad y bardd â Hades yn Virgil; gweledigaeth fawr Dante o uffern a phurdan a pharadwys; caniad Milton am nef ac uffern a chwymp angel a dyn; a breuddwyd Bunyan am Daith y Pererin. Ymhlith gweithiau llai enwog y mae *Tesoretto* Brunetto Latini, gweledigaethau Alberico a Siarl Foel, a'r weledigaeth a elwid Breuddwyd Pawl Ebostol, ac a gyfieithwyd

i'r Gymraeg tua dechreu 'r bedwaredd ganrif ar ddeg;[1] y mae amryw gopïau ar gael o'r cyfieithiad, a thebyg iawn fod Elis Wyn yn gydnabyddus ag ef. Mor lliosog yn y canol oesoedd oedd y cyfryw weledigaethau o uffern fel yr aeth y testun yn un cyffredin i'r *jongleurs* wario 'u donioldeb a'u hysmaldod arno; a thebyg mai i'w gweithiau hwy y gellir olrhain gwaith Quevedo. Y mae gweledigaethau o bobl a dulliau'r byd drachefn, fel *Vision of Piers Plowman* Langland, a *Canterbury Tales* Chaucer, yn bur lliosog; gellir enwi Breuddwyd Rhonabwy fel engraifft o'r cyfryw yn Gymraeg. Yr oedd y drychfeddwl o'r fath weledigaethau yn un o'r rhai hynaf a mwyaf adnabyddus; nid eiddo Quevedo ydoedd, ond eiddo'r byd, ac fel eiddo'r byd, ar wahân i'r Ysbaenwr, nis gallasai fod yn ddieithr i Elis Wyn. Perthynasau i'r gweledigaethau oedd yr hen broffwydoliaethau; bu Elis Wyn yn casglu'r rhain, ac yr oedd hen *Broffwydoliaethau y Bardd Cwsc* yn ei gasgliad;[2] a dyma lle cafodd deitl ei lyfr. Ond gweledigaethau Quevedo yn ddiau a roddes ffurf ar ddrychfeddwl y gwaith yn ei ddychymyg ef, ac a ddanghosodd iddo 'i

[1] Dywed Silvan Evans a Mr. Ashton ar ei ol, mai gwaith Cymraeg gwreiddiol yw hwn; ond fe geir y gwaith yn Llyfr yr Ancr, a gellir gweled y Lladin gwreiddiol yn yr atodiad i'm hargraffiad o'r llyfr hwnnw—*The Elucidarium*, Oxford, 1894.

[2] *Camb. Register*, i. 329.

gyfle. Eithr wrth achub ei gyfle fe ragorodd yntau ar ei ragflaenydd; y mae gwaith Quevedo 'n wasgarog a didrefn, gwaith Elis Wyn yn drefnus a chryno; nid oes nemor i gynllun yn y naill, tra y mae'r llall megys wedi ei amgyffred fel cyfanwaith gan ei awdwr cyn ei ddechreu. Benthyciodd Elis Wyn lawer o gymeriadau gan yr Yspaenwr, yn enwedig yng ngweledigaeth Uffern, ond efe biau gorff y mater hyd yn oed yn honno; eiddo ef yw'r ymddiddan â Thaliesin a'r ohebiaeth rhwng Angeu a Lucifer yng ngweledigaeth Angeu, a'r holl adeiladwaith yng ngweledigaeth y byd—y ddinas ddihenydd a'i thair ystryd, a thair merch Belial, yr ystryd groes a Dinas Emanuel.

Fel y dywedwyd am ddrychfeddwl y gwaith, felly y gellir dywedyd am lawer o'r ymadroddion cyffelyb sydd gan y ddau awdwr. Syniadau cyffredin yr hên oesoedd oeddynt, yng Nghymru yn gystal ag Ysbaen —eiddo'r byd, nid eiddo Quevedo, er fe allai mai efe yn aml a'u dug ar gof i Elis Wyn. Cymerer er engraifft y gred a grybwyllwyd uchod am obaith iechydwriaeth y llafurwr; fe'i ceir gan awdwr yr *Elucidarium* yn y ddeuddegfed ganrif, a dyma 'i eiriau yn y cyfieithiad o honynt a ysgrifennwyd yn Llyfr yr Ancr yn y flwyddyn 1346: "Beth am lafurwyr y ddaear? Rhann fawr o naddunt a iacheir."[1] Cyf-

[1] *The Elucidarium, &c.*, p. 40.

eiria Iolo Goch, yn ei gywydd i'r llafurwr, at awdurdod "Lusidarius," a dywed yn ei eiriau ei hun:

> Ymhen Mynydd (lle'i bydd barn
> I gyd) Olifer gadarn,
> Teg a fydd chwedl diledlaes
> Llafurwr, tramwywr maes.[1]

ac fel hyn y canodd Gruffudd ap Ieuan ap Llywelyn Fychan tua 1500, gan mlynedd ar ol Iolo:

> Pwy biau y nef hefyd,
> Lle'i bôn', ond llafurwyr byd?[2]

Gellid dyfynnu rhagor o'r cyfryw, ond diau y digona hyn er dangos fod y syniad yn hysbys yng Nghymru cyn amser Quevedo.

Ymhlith y syniadau cyffredin hyn y dylid rhestru'r cyffelybiaethau a ganfyddir rhwng Elis Wyn a Milton neu Ddante. Sonia Elis Wyn, er engraifft, am "y *gwres* a'r *oerfel* uffernol" (td. 119), ac am ddamniaid a gipir oddiar y "Creigiau llosc" "i ben un o fylcheu y rhew" (td. 191); a gellir cymharu o Baradwys Goll (ii. 600):

> From beds of raging fire to starve in ice,

ac o'r *Inferno* (iii. 87):

> Nelle tenebre eterne, in caldo e in gelo,

sef, "yn y tywyllwch bythol, mewn gwres ac oerfel." Ond cyn geni na Milton na

[1] Ashton, *Iolo Goch*, td. 633. Mynydd yr Olewydd yw "Mynydd Olifer." Yno y tybid gynt y byddai'r farn. Gweler *Eos Ceiriog* ii. 193.

[2] Gwenogfryn Evans, *Report on Welsh MSS.*, vol. i. p. 226.

Dante, ysgrifennwyd ym Mreuddwyd Pawl (dyfynnaf o'r cyfieithiad Cymraeg): "Oddyna ef a welei gwŷr a gwragedd mywn tân a ia, y tan yn llosci y neill hanner uddunt, a'r oerfel yn eu crydu o'r tu arall, ac yn eu cryfachu."[1] Amgyffredion yr hen fyd oedd y rhai hyn am y pwnc yr ysgrifennai Elis Wyn arno; nid benthyca oddiar Ddante na Milton yr oedd efe, mwy na hwythau oddiar awdwr Breuddwyd Pawl. Am hynny, nid amcenais nodi pob sylw yn y Bardd Cwsc y gellid dyfynnu rhywbeth tebyg iddo o weithiau awduron ereill; oblegid er mai gwaith dyddorol ynddo'i hun yw olrhain treigl meddyliau, eto ni phrawf fwy am y gwahanol ysgrifenwyr na'u bod yn etifeddion o'r un traddodiadau.

Ond prif hawl y Bardd Cwsc i'w ystyried yn waith gwreiddiol yw mai Elis Wyn ei hun, ac nid neb arall, sy'n llefaru wrthym ynddo. Am Gymry y sonnir—Cymry o'i oes ac o'i gydnabod ef; eu cymeriadau hwy a ddisgrifir, a'u ffaeleddau hwy a ddinoethir. Lle danghosai Quevedo mewn Ysbaenwr y peth a welsai yntau mewn Cymro, ni phetrusodd Elis Wyn ei efelychu; eto, y Cymro, nid yr Ysbaenwr, a bortreir ganddo ef; fel, lle ceir y ddeuwr yng nghyfieithiad L'Estrange mewn taer ymdrech "to make out their *Pedigree*" (p. 199), "datcan" y mae'r "Palff o '*Scweir*" yn y Bardd Cwsc

[1] *The Elucidarium*, p. 153.

"o ba sawl un o'r pymthegllwyth Gwynedd y tarddasei ef" (td. 97). Felly hefyd pan fo Elis Wyn o'r un farn a'i ragflaenydd, fe ddilyn heb rus ei ddull o'i datgan; ond nid bob amser y maent unfarn, nid yw'r bardd, i enwi un gwahaniaeth, yn dynwared geiriau sarhaus yr Ysbaenwr am ein mamau a'n chwiorydd: y mae'r Cymro'n ŵr mwy galawnt, ac o anian fwy bonheddig. Nid yr un pethau ychwaith sy'n bwysig yngolwg y ddau; y mae llawer peth ar feddwl Elis Wyn na sonnir dim am dano yn llyfr Syr Roger, a'i opiniynau a'i ragfarnau priodol ef ei hun sydd i'w canfod yn y llyfr hwn. A gŵr oedd efe, fel Dr. Johnson, o opiniynau a rhagfarnau cryfion, a "chashäwr da;" yn Eglwyswr selog o'r hen ysgol, un a ffieiddiai Babyddiaeth ar y naill law hyd yn oed yn fwy na Phiwritaniaeth ar y llaw arall; ac am Lewis o Ffrainc, a'r Twrc, a Mahomet, gwae hwy pan ddelont o dan ei ffrewyll ef. Ar wahân i'w gulni, a chulni ei oes oedd hwnnw, yr oedd efe 'n ŵr o synnwyr cyffredin cryf, a gŵr trwyadl onest, gelyn rhagrith a ffug, twyll a chelwydd, trais a gormes. Dyma Elis Wyn o Las Ynys, a dyma'r gŵr a ddaw i'r golwg ym mhob tudalen o Weledigaetheu'r Bardd Cwsc.

Yn lle rhyw adlewyrch gwan o fywyd Ysbaen yn nechreu'r ail ganrif ar bymtheg, neu o fywyd Lloegr yn ei chanol, darlun byw a geir yma o fywyd Cymru ar ei diwedd.

Bu llawer tro ar fyd ers deucan mlynedd, ac nid yr un wedd sydd ar Gymru ar ddiwedd y bedwaredd ar bymtheg. Yn amser Elis Wyn nid oedd sôn am na chapel na sasiwn nac achos dirwest, na chyfarfod canu nac eisteddfod. Yr oedd, yn wir, y pryd hynny aml i rigymwr a'i galwai ei hun yn brydydd, a "ph'le mae'r pyscodyn," medd Elis Wyn, "sy'r un lwnc ag ef?"[1] Ymysg dynion nid oedd a'i cystadlai ond yr offeiriad;[2] a phraidd i'r bugail hwnnw oedd corff y genedl. Gwir fod, yr adeg honno, ambell i bregethwr ymneilltuol; fe'i gwelid mewn "'*Scubor* yn dynwared pregethu ar ei dafod leferydd, weithieu 'r un peth deirgwaith olynol." Yn lle darllen yn bwyllog gyfansoddiad trefnus, fe'i clywid yn llefaru truth heb na rhôl na rheswm, yn destyn dirmyg i bob dyn goleuedig. Fe allai, er hynny, fod yn ei bregeth a'i hailadroddiadau, fel ym marwnad Dafydd am Absolom, hyodledd uwch nag a wyddai ei feirniaid; pa fodd bynnag, fe adawodd hwn ei ôl ar y wlad. Pa sut y buasai petai'r holl offeiriaid yn wŷr fel Elis Wyn ni chymeraf arnaf ddewinio; ond rhaid i ddifaterwch a llygredd gilio o flaen difrifwch dynion wedi eu hargyhoeddi. Yn adeg Elis Wyn yr oedd yr eisteddfod, fel cyfarfod swyddogol i drwyddedu beirdd, wedi hên farw, ac heb ei hadfywio fel sefydliad o gystadleuaeth boblogaidd. Ni

[1] Td. 62. [2] Td 24, 25.

wyddai ond rhyw dri neu bedwar ym Morgannwg ddim am Orsedd Beirdd Ynys Prydain, canys yr oedd Iolo heb weled y goleu; ond ffynnai llawer o ofergoelion ereill sydd erbyn heddyw wedi diflannu. Yr oedd y wlad yn dywyllach a mwy anwybodus; ychydig oedd y rhai a allai ddarllen, canys yr oedd Gruffudd Jones, Llanddowror, heb ddechreu sefydlu ei ysgolion; a pheth dieithr oedd gweled Beibl mewn tŷ. Fe glywid ambell i bennill o ddyri a genir hyd heddyw; ond yr oedd bron yr holl hymnau a anwylir gan y genedl heb eu canu eto—Morgan Rhys a Williams Pantycelyn heb eu geni. Ond o dan y gwahaniaethau hyn oll, yr un oedd ac a fydd y ddynoliaeth. Yr adeg honno, fel heddyw, fe geid y rhagrithiwr, a'r gwenieithiwr, yr oferwr, y balch, y cecryn, yr ysgogyn, y medleiwr, y rhodreswr, yr ysgowl, a'r fursen, a'r farchoges; fe welid un a'i holl egni 'n cribinio 'r byd, a'r llall a'i holl egni 'n ei wasgaru; a'r "Gŵr mawr" wrth ei hen orchwyl yn "dwyn allan o'r Mynydd ddarn o Blwy."

Am ddychymyg gref yr awdwr, pan draetha am Uffern a thiriogaeth Angeu ni raid helaethu; ond dylid crybwyll am ei fwriad o dreiddio drachefn y tu hwnt i'r llen a thraethu am y Nefoedd. Dywedid, ac adrodda Silvan Evans y chwedl yn hollol ddifrif,[1] ddarfod i Elis Wyn yn wir ysgrif-

[1] B. Cwsg, 1853, td. ix.

ennu'r weledigaeth honno, ond iddo daflu 'r ysgrifen i'r tân mewn digllondeb oherwydd edliw o rywrai iddo mai cyfieithiad o weledigaethau Quevedo oedd y lleill. Y mae dau reswm yn peri i mi ameu'r chwedl; yn gyntaf, nid hawdd gennyf gredu y gwnai Elis Wyn beth mor blentynnaidd; ac yn ail, cyhoeddi gweledigaeth y Nef a roddai daw ar yr athrodion, ac a brofai ei nerth annibynnol ef, canys nid anturiodd yr Ysbaenwr ddisgrifio paradwys. Sicr yw, fel y dengys y geiriau "Y Rhann Gyntaf" ar yr wyneb ddalen ac ar ddiwedd y llyfr, fod ym mryd Elis Wyn barhau'r gwaith, a gweledigaeth y Nef a fuasai'r parhad naturiol; ond nid oes angen dyfeisio stori fel hon i egluro pam nad ysgrifennwyd hi; y mae'r esboniad yn ddigon syml—heb gyfri 'r draul yr oedd efe. Fe wyddys nad yw Paradwys Dante i'w chymharu â'i Uffern, na Pharadwys Arobryn Milton â'i Baradwys Goll. Nis gellir portreadu gwynfyd â'r un angerdd a gwae; ac yn hytrach na gwneuthur disgynneb druenus, yr oedd Elis Wyn yn ddigon doeth i dewi.

Nid defnydd y gweledigaethau hyn yn unig sy'n rhoi pris arnynt, ond eu gwisg hefyd. Nis gallodd neb ar ol Elis Wyn, oddigerth fe allai Oronwy Owen, ysgrifennu cryfed a chyfoethoced Cymraeg rhydd. Y mae ei arddull yn lân oddiwrth y priodddulliau Seisnig a'r ymadroddion llac, eiddil

sy weithian, ysywaeth, mor gyffredin. Ni ddywed efe "oeddynt wedi gweled" am "welsent,"[1] neu "oedd wedi myned" am "aethai;"[2] ac nid yw'n tra-mynychu 'n ddiachos eiriau gwan fel *cael*,—ni ddywed "wedi cael eu claddu" am "wedi eu claddu,"[3] neu "gwelwn y lleill yn cael eu taflu," am "gwelwn daflu 'r lleill,"[4] nac "y mae hi yn cael ei galw" am "hi a elwir."[5] Y dull cryf cryno sydd gan Elis Wyn; ond yr awron rhy fynych y gwelir y dulliau gwan gwasgarog a ollyngwyd i'n Cymraeg ysgrifenedig o iaith dlodaidd mân siaradach.

Ond y mae ar arfer hefyd fath arall o ymadroddion amleiriog na chlywir byth mo honynt ar lafar, ond a drosglwyddwyd i Gymraeg llyfr o'r iaith Saesneg. "Nid wyf gwybodus o,"[6] medd Dr. Pughe am "nis gwn;" "nid wyf yn ymwybodol o," medd ei ddilynwyr—cyfieithiad o'r Saesneg *I am not aware of*; felly hefyd "bod yn arferol i" —*to be accustomed to*—meddant am "arfer," a "bod yn alluog i"—*to be able to*—am "allu." Dyma bobl sy'n tybied mai po fwyaf o eiriau fydd ar gyfer y synnwyr, llawnaf a chyfoethocaf fydd yr arddull. Yr ydym ninnau bellach, o hir ymborthi ar wynt, wedi rhyw ymgynnefino ag ef; ond sicr yw,

[1] Td. 5, ll. 19. [2] Td. 29, ll. 4. [3] Td. 7, ll. 22. [4] Td. 77, ll. 10. [5] Td. 43, ll. 1.

[6] *Coll Gwynfa*, Rhagfynegiad td. x.

pan lefarwyd gyntaf "yr wyf yn alluog i fyned," ei fod mor chwithig i glust y Cymro a phe dywedasid "yr wyf yn fedrus i fyned." Ni cheir mo'r fath bethau gan Elis Wyn; ni ddywed ef "yr wyf yn alluog i," eithr "mi fedraf,"[1] neu "nid yw yn alluog i" eithr "ni all."[2] Y mae amryw ddulliau ereill, yn ol y Saesneg, o chwyddo ymadroddion. Gellir troi berf yn dri gair trwy arfer enw yn *-iad*, megys dywedyd "gwneud ei ymddanghosiad" yn lle "ymddangos;" gellir estyn arddodiad trwy ddywedyd "mewn trefn i" am *er*, neu "mewn canlyniad i" am *gan;* a rhagferf trwy ddywedyd "fel mater o ffaith" yn lle *yn wir*. Afraid crybwyll na wneir mo hynny gan Elis Wyn, ni ddywed efe "mewn trefn i wneud eich ymddanghosiad" ond "at ymddangos;"[3] nac ychwaith "cymeryd ei ymadawiad," ond "ymadel"—"a mynd yn iach o'r Clwy ac ymadel;"[4] nac "yn ganlynol" am "yna;"[5] na'r un o'r cyffelyb bethau.

O'r Saesneg hefyd, ac o'r Saesneg gwaelaf, y cafwyd y dull barbaraidd o ohirio gwrthrych arddodiad, megys pan ddywedir "ymwrthod â, ac anufuddhau i, 'r gwirionedd," yn lle "ymwrthod a'r gwirionedd ac anufuddhau iddo"—trychu brawddeg a thaflu 'r darnau yn eu gwaed o flaen y darllennydd.

[1] Td. 26, ll. 18. [2] Td. 44, ll. 18. [3] Td. 29, ll. 23. Gweler hefyd td. 131, ll. 2. [4] Td. 25, ll. 26. [5] Td. 59, ll. 6; td. 121, ll. 30.

Diameu mai tyb y rhai sy'n euogo hyn eto yw ei fod yn dangos gallu meddyliol dadansoddol a chryf, tra na ddengys ond na wyddant hwy ragor rhwng Saesneg salw a Chymraeg da. Nid yw Elis Wyn yn cigyddio ymadroddion yn y modd hwn; ni sonia efe am rai yn "rhoi pwys ei serch ar, ac yn gadel i, 'r Tobeccyn eu meistroli," eithr yn "rhoi pwys eu serch ar y Tobeccyn, a gadel iddo 'u meistroli."[1]

Un o gyfeiliornadau hynaf y cyfieithwyr yw tybied fod *yr hwn*, *y rhai*, *pa un*, *pa rai*, yn "rhagenwau perthynol," a'u dodi yn eu cyfieithiadau lle bynnag y ceir *who* neu *which* yn Saesneg, neu *qui* yn Lladin. Ni wyddant mai'r geiriau bach *a* ac *y* (a eilw'r gramadegwyr yn "fanynau") yw'r rhagenwau perthynol; am hynny dywedant "y gwr yr hwn a welais" yn lle "'r gwr a welais," a'r "gwr am yr hwn y soniais" yn lle'r "gwr y soniais am dano." Y mae Beibl Dr. Morgan yn dryfrith o'r cyfryw ymadroddion; fe chwynnwyd peth arnynt gan olygwyr Beibl 1620, ond erys gormod o honynt eto i wanychu Cymraeg yr Ysgrythur. Fe dâl "pa un" yn burion i ofyn cwestiwn, ac fe dâl "yr hwn" ar ddechreu brawddeg neu lle bo rhagflaenydd y rhagenw heb ei enwi; ond am eu harfer ym mhobman fel rhagenwau perthynol, nid yw amgen na thrais ar egwyddorion yr iaith.

[1] Td. 142, ll. 26.

Ni welir mo hynny mewn hen Gymraeg diledryw fel y Mabinogion, ac nis clywir ar lafar gwlad; nis canfyddir ychwaith yng ngweledigaethau Elis Wyn. Lle y dywedai naw ysgrifennydd o bob deg heddyw "ofer fuasai ei ymgais i gloi yr enaid yr hwn sydd yn alluog i fyw a theithio heb y corff," dau air sydd gan Elis Wyn, "a fedr," yn lle 'r chwech "yr hwn sydd yn alluog i"—"etto gwaith ofer," medd efe, "oedd iddo geisio cloi 'r enaid a fedr fyw a thrafaelio heb y corff."[1] A thrachefn lle sonnid yn awr am "wledydd pell, ar wastadedd tirion pa rai yr oeddwn wedi cael cip olwg," canys dyna gystrawen cyfansoddiadau eisteddfodol, sôn y mae Elis Wyn am "y gwledydd pell y gwelswn gip o olwg ar eu gwastadedd tirion."[2] Dyma ddwy engraifft o'r ddau dudalen cyntaf; ond felly yr ysgrifenna efe'r cyfryw frawddegau trwy gydol y llyfr. Yn lle bod *yr hwn*, neu *pa un* dair a phedair gwaith ar yr un tudalen, fel yn y rhan fwyaf o'r llyfrau a gynnyrchir heddyw, y maent gyn brinned ag iâ Gorffennaf.

Sylwais gymaint a hyn ar rai o'r pethau *nad* ydynt yng Nghymraeg Elis Wyn, am mai un o brif ragoriaethau ei arddull yw ei bod yn bur; a phurdeb arddull, fel coethder aur, yw ei bod *heb* yr alcam. Ymwrthod â'r gau yw'r wers gyntaf mewn ysgrifennu, fel mewn bywyd; "peidiwch a gwneuthur

[1] Td. 6. [2] Td. 5.

drwg," meddir, ac wedi hynny y dywedir "dysgwch wneuthur daioni." Yr oedd i Elis Wyn fantais arnom ni yn hyn o beth, gan fod llawer o'r pethau a enwyd heb ddyfod ar arfer yn ei adeg ef; ond y mae'n gryn syndod, ag ystyried gynefined oedd ef â'i Feibl, fod ei iaith mor lân oddiwrth y lleill. Am hyn ni dderbyniodd efe erioed mo'r glod a haeddai: ni welwyd mai ymgadw rhag y fath bethau oedd prif sail ei nerth. Yn wir nis gallai 'r rhinwedd hwn fod amgen na dirgelwch i rai nas gwyddant ragor rhwng drwg a da mewn cystrawen Gymraeg; a chanmolwyd arddull Elis Wyn lawer tro mewn iaith oedd yn euog o'r holl feiau anafus a ochelid mor gyson ganddo ef.

Y mae i gyfieithu effaith arall: heblaw derbyn elfennau dieithr, fe esgeulusir elfennau cynhenid yr iaith; a dylid crybwyll gair neu ddau am y pethau *sydd* yng Nghymraeg Elis Wyn, ac nad ydynt mor amlwg yng Nghymraeg awduron diweddar. Nid oes yn Saesneg ddim yn cyfateb i'r rhagenwau *minnau*, *tithau*, *yntau*; ac felly nid oes ar y cyfieithydd eu heisiau, ac y mae perygl i Gymraeg llyfr eu colli. Arfera Elis Wyn hwynt yn hollol fel y'u clywir fyth ar dafod y Cymro syml; ac ni raid dyfynnu engreifftiau, gan liosoced ydynt. Ond ceir ganddo ef hefyd hen ddulliau grymus o'u harfer, megys lle y buasem ni 'n dodi gair gwaelach fel *hefyd* neu *chwaith*,—" 'r oedd

y rhain hwythe 'n methu cael y ffordd i ddianc;"[1] neu fe 'u dyry megys colyn brathog ynghynffon brawddeg—"os da clywai 'rŷchwi yno ar fynd tan gwmmwl chwitheu."[2]

Nid oes nemor o amrywiaeth yn Saesneg ar ddull brawddeg amodol; ac y mae yn Gymraeg rai dulliau nad oes dim yn Saesneg i gyfateb iddynt, megys rhoi *ac* o flaen un o'r rhagenwau uchod, neu ragenw arall, "ac yntau 'n myned," "ac efe 'n dyfod." Anaml y gwelir y dull hwn yn awr, oddigerth wedi ei ddifetha trwy roi *tra* yn lle 'r *ac*—"tra efe yn myned." Pa le y cafodd ymgeiswyr eisteddfodol yr anfad gystrawen hon, nis gwn. Ond yn gyffredin ni cheir ond unffurfiaeth wastadol y dull agosaf i'r Saesneg, "gan ei fod," "er ei fod," *since he*, *though he*. Nid wyf yn honni fod y rhain yn anghywir, ond dywedyd yr wyf fod eu gwell, a'u bod i'w gweled yn fynych yn y Bardd Cwsc. Nid yw "Hwn yn addo mawredd i'w gariad er ei fod ar werthu ei dir" yn ymadrodd anghywir, ond gwell y dywed Elis Wyn—"Hwn yn addo mawredd i'w Gariad, ac ynteu ar werthu ei Dir."[3]

Nid oes dim yn Saesneg a gyfetyb yn hollol i'r radd gyfartal yn Gymraeg; ac felly nis gwelir mo honi 'n awr gyn amled a chynt. Fe 'i harferir yn helaeth gan Elis Wyn; nid "rhyfeddwn at ei huchdwr ei

[1] Td. 32, ll. 15. [2] Td. 116, ll. 15. [3] Td. 31, ll. 8.

chryfdwr a'i harddwch," a ddywed ef, ond "mwyfwy y rhyfeddwn uched gryfed a hardded oedd pob rhan o honi;"[1] felly hefyd nid "o herwydd eu hoffder o dywysoges stryd arall," eithr "gan ddäed ganddynt Dwysoges Stryd arall."[2] Y mae i'r berfenw Cymraeg, drachefn, lawer eangach grym na'r *infinitive* yn Saesneg; yn un peth, fe saif lle'r arferir yn Saesneg *abstract noun.* A rhy aml weithian y dynwaredir Saesneg trwy roi enw yn terfynu yn *-iad* neu *-iaeth* yn lle'r berfenw, megys "Ar ol ei symudiad i L—— er adgyfnerthiad ei iechyd, penderfynodd wedi dwys ystyriaeth o'r mater —." Ni ddywed Elis Wyn "cyn ein symudiad," eithr "cyn i ni ymsymmud;"[3] nac "er adgyfnerthiad i mi," eithr "i'm nerthi;"[4] nac ychwaith "wedi dwfn ystyriaeth" ond "ar ddwfn ystyried."[5] Fel y gellir yn Lladin arfer y modd anherfynol yn lle 'r modd mynegol wrth adrodd hanes, felly y gellir arfer y berfenw yn lle berf yn Gymraeg; ond nis gwneir yn awr am nas gwneir yn Saesneg. Lle y dywedasem ni "blinasom" ac "aethom," fe wna "blino" a "myned" y tro gan Elis Wyn—"Blino ar y ffloreg ddiflas honno, a myned i gell arall."[6] Mor fyw y danghosir y peth trwy'r berfenwau hyn; eto, am fod yn rhaid cael berf bersonol

[1] Td. 45, ll. 9. [2] Td. 13, ll. 9. [3] Td. 89, ll. 2. [4] Td. 89, ll. 20. Gwall am *nerthu.* [5] Td. 73, ll. 23. [6] Td. 26, ll. 12.

yn Saesneg, diau y condemnid y frawddeg gan feirniad Eisteddfod fel "ymadrodd heb brifair."

Ond heblaw fod delw Gymreig ar y brawddegau, y mae yma hefyd lawer o hen ymadroddion Cymreigaidd na welir mo 'u hwynebau erbyn hyn, megys "yn rhodd," "yn iach," "os tlawd *hwdiwch* bawb i'w sathru;"[1] "os peidi, *dyna di'n* Anghrist;"[2] a thrachefn "*ni cheisia i ond gwaetha ungwr* ddangos ei glanach hi."[3] Prin y rhaid crybwyll y cyfoeth o eiriau Cymraeg a geir yn y llyfr, a llawer o honynt yn gofyn eu hegluro 'n awr, am na ddeall y darllennydd cyffredin bellach ond rhyw gyfieithiadau trwsgl a diweddar o'r geiriau sydd ar arfer yn Saesneg. Fe ddeellir *archadeiladydd*, gair cymysgryw a wnaed ychydig flynyddoedd yn ol gan rywun nas gwyddai fod cyfieithiad cywir a Chymreig o ἀρχιτέκτων, sef *pensaer*, ar arfer dros bum can mlynedd yn ol; ond y mae 'r hen air erbyn hyn yn gofyn ei egluro.

Ond nid cystrawen Gymreig a chref, a chyfoeth geiriau yw unig ragoriaethau arddull Elis Wyn. Y mae efe 'n fwy na chrefftwr a fedr drin ei arfau 'n iawn; y mae iddo athrylith i'w trin yn odidog. Gall gyfansoddi geiriau grymus fel y "fallgyrch" a'r "gollborth," ac ymadroddion nas anghofir, megys y "Llynclyn Diphwys" a'r "Wàl

[1] Td. 38, ll. 9. [2] Td. 38, ll. 15. [3] Td. 30. ll. 6.

Ddiadlam." Y mae'n feistr ar ffigyrau ymadrodd; pwy 'n well all lunio argyfenwad,[1] sef amrywio synnwyr mewn cyffelyb sain?—"cewch weled y llafurwr diwyd yn troi 'n llefarwr diofal ysmala,"[2] neu "o ymdaeru i ymdaro, o eiriau i arfau."[3] Ond fe all amrywio 'i ddull gyda'i fater pan fyn; sylwch ar goeg-foesgarwch Lucifer wrth ofyn ffafr gan Angeu, ac yna pan dry i fygwth, mor ebrwydd yr a 'r *chwi* barchus yn *di*—"Oblegid myn y Goron Uffernol, os bwri hwy yma."[4] Nid pwnc o ramadeg yw hyn, eithr celfyddyd gain. Ychydig hefyd sydd o gymheiriaid i Elis Wyn ar y gamp o ddethol ansoddeiriau; megys pan sonia am yr "awyr *deneu eglur*,"[5] neu am y druan weddw "yn dyfod tan leisio 'n *wann* ac och'neidio 'n *llêsc* rhwng llesmeiriau;"[6] dyna ddwy engraifft o ugeiniau, ac mor wymp y traetha pob ansoddair ei neges. Nid llawer ychwaith all bortreadu fel efe mewn cyn lleied o linellau,—y "paladr o wr a fasei 'n Alderman,"[7] y "swbach henllwyd bach,"[8] y "Scweir o hanner gwaed;"[9] onid adwaenom hwynt? Yn wir, gall Elis Wyn dynnu pictiwr ag un gair,—"yn *llaes* i foes i bawb a'i cyrfyddei,"[10] gwelir ystum y dyn yn fyw yn y gair; "cyntedd a *gwg* ei redfa

[1] H. Perri *Egluryn Phraethineb*, xxx. [2] Td. 147, ll. 2. [3] Td. 115, ll. 15. [4] Td. 72. [5] Td. 5, ll. [6] Td. 28, ll. 12. [7] Td. 15, ll. 10. [8] Td. 63, ll. 4. [9] Td. 97, ll. 19. [10] Td. 15, ll. 21.

at ryw gongl ddugoch ;"[1] a sylwch ar air Lucifer wrth Angeu,—"a'ch bod chwi ar fedr eu *hyscwyd* tros y Geulan i'm Teyrnas i."[2] Gall hefyd roi mewn un gair gynnwys pregeth o watwor a cherydd,—"y gêst a'r Gowt ac amryw glefydon *bonheddigaidd* eraill,"[3] neu "ymbell dyngwr *tlws* ;"[4] a thrachefn, "Mae gennym bump o *betheu* a elwid echdoe 'n frenhinoedd,"[5] erbyn heddyw y mae *petheu* yn enw digon da arnynt. Fe ŵyr Elis Wyn hefyd werth tawedogrwydd; mewn dwy linell fe deflir y brenhinoedd i'w lle dan draed Lucifer, ac ni sonnir mwy am danynt. Nis gallesid rhoi mewn geiriau hanner y dirmyg sydd yn y distawrwydd hwn. Fe all hefyd helaethu, os hynny a fyn, megys pan ymddengys y tafarnwr ger bron Lucifer; deil y Fall ef fel bwystfil rheibus ei ysglyfaeth, a dyry iddo aml i ergyd yn ei chware chwerw cyn taro 'r ddyrnod farwol olaf, "Ai dieithr gennit ti uffern, a thithe'n cadw uffern gartre ? dos fflamgi at dy benyd."[6]

Y mae nerth gyn amlyced yn arddull Elis Wyn na raid codi esiamplau penodol i'w ddangos ; yn wir, y mae rhai o'i eiriau yn gryfach nag a gyfrifir yn weddus yn awr. Er ys talm fe'u harferid yn ddiniwed a didramgwydd—i'r pur popeth sy bur ; ond bellach aethant o'r ffasiwn, canys rheolir

[1] Td. 104, ll. 29. [2] Td. 71, ll. olaf. [3] Td. 15, ll. 15. [4] Td. 119, ll. 2. [5] Td. 120, ll. 10. [6] Td. 120, ll. 6.

geiriau, fel gwisgoedd, ganddi hi; ac y mae gair na thynnai sylw ddoe erbyn heddyw 'n aflednais. Nid barn yw barnu Elis Wyn, mwy na hen awduron ereill, wrth ffasiwn yr oes hon. Fe sonnir weithiau am "chwaeth" fel pe na bai ond deddf i ochel siarad plaen, ac i ddewis geiriau neis. Nid deddf mo hono, eithr cynneddf; y gynneddf a adnebydd y peth sydd gymwys a chymesur mewn gair a gweithred, yn addas i'r lle a'r pwrpas, ac mewn cywair â'r achlysur. Yng ngenau cythreuliaid y dyry Elis Wyn y geiriau cryfaf, ac nid oes neb na chlybu eu cyffelyb o enau dynion. Y gwir, er ei arwed, a saif; ac y mae Shakespeare wedi goroesi Bowdler. "Oni ddeall taflod fy ngenau gam flas?" medd Job. Nid cam flas yw pob blas cryf; ond am chŵydd, annaturioldeb, mursendod, dyma gam flas, neu ddrwg chwaeth; a dyma bethau y mae Elis Wyn yn rhydd oddiwrthynt. Ond sôn yr oeddwn am nerth ei arddull. Heblaw iaith gref, fe all hefyd ysgrifennu ymadroddion prydferth, llawn o fiwsig, "Yma mae tai teg a gerddi tra hyfryd, perllannau llownion, llwyni cyscodol, cymmwys i bob dirgel ymgyfarfod, i ddal adar ac ymbell gwningen wen: afonydd gloew tirion i'w pyscotta, meusydd maith cwmpasog hawddgar i erlid ceunach a chadno."[1]

Ond fe ddywed rhywrai, os yw ei gys-

[1]Td. 22, 23.

trawen bob amser yn Gymreig a phur, fod ei eiriau 'n fynych yn Seisnig ac amhur. Y mae'r gri am burdeb geiriau yn llawer hŷn na Dr. Pughe; chware teg i'r Dr., nid efe oedd awdwr gwreiddiol nemor un o'i syniadau. Achwynai Gronwy ar Ddafydd ap Gwilym,[1] a beiai Edmwnd Prys cyn hynny ar Wiliam Cynwal[2] am ddwyn geiriau Saesneg i'w gwaith. Y mae ysgrifenwyr rheolau barddoniaeth ym Morgannwg a Gwynedd yn un ar y pwnc; yng *Nghyfrinach y Beirdd* gwaherddir arfer "geiriau o'r Saes'neg nag o'r Ffrangeg nag o un wagiaith ag oferiaith arall;"[3] ac yn y *Pum Llyfr Cerddwriaeth* gelwir y fath air yn "avieithair," a "bolysothach."[4] Nid yw'r gri nemor hŷn na'r unfed ganrif ar bymtheg; ac yr oedd, hyd yn oed yn y ganrif honno, rai a welai ei chyfeiliorn. Fe ganfu Dr. Gr. Roberts yn 1567 mai benthyca geiriau oedd un o ddulliau naturiol a chyfreithlon pob iaith o ymhelaethu;[5] ac yn 1594 llefarai Morus Cyffin yn bur hallt am y "coeg ddynion," chwedl yntau, "a ddoedant, wele, geiriau seisnigaidd a geiriau lladingaidd yw rhain, yn dwyno 'r gymraec. . . . Druain gwerin, ychydig a wyddant, llai a welsant, ag nid gwiw sôn am ddyscu iddynt."[6] A phan eir yn ol, y mae digon o eiriau benthyg

[1] *Llythyrau*, arg. Lerpwl, td. 69. [2] *Y Greal*, td. 11. [3] *Cyfr B.Y.P.*, td. 15. [4] *Dosp. Edeyrn*, 1856, td. cxix. [5] *Dosp. Byrr*, arg. Paris, td. 105. [6] *Deff. Ffydd*, at y Darlleydd.

o'r Saesneg a'r Ffrangeg, heb sôn am hen eiriau o'r Lladin, i'w canfod yn y Mabinogion a'r Brutiau a'r Cyfreithiau, ac yng ngweithiau 'r holl hen feirdd: ysgrifenna 'r awduron yn naturiol, nid yn "wreiddeiriol." Wrth gwrs, y mae gronyn o wir yn naliadau 'r purdebwyr; nis gellir cymryd pob gair Saesneg a'i alw'n air Cymraeg. Dyma wirionedd bach a wêl plentyn, a methu a gweled mwy na hyn yw eu coll hwy. Nis gwelant fod gair o hir drigo mewn iaith yn dyfod yn rhan o honi o ba le bynnag y daeth. O'r Groeg drwy'r Lladin, ac nid o wreidd-eiriau Cymraeg fel yr honnai Pughe y tardd *eglwys* ac *efengyl*, eto pwy a wad nad yw 'r rhain yn eiriau Cymraeg? Felly hefyd, gellir derbyn *help* a *cheisbwl* yn eiriau Cymraeg heb dderbyn ei haeriad ysmala ef fod y naill yn tarddu o *hel* a'r llall o *cais* a *pŵl*. Nid "gwreiddeiriau" sy'n penderfynu Cymreigrwydd gair; y mae *perygl* yn well gair Cymraeg na *danjer*, nid am ei fod yn tarddu o wraidd Cymreig, canys nid yw amgen na'r gair Lladin *periculum*, ond am ei fod wedi hen gartrefu yn yr iaith, a'r llall heb ei freinio, ac yn wir heb golli eto mo'i wedd estronol; o'r ochr arall, er mai o'r Saesneg (ac nid o *hy* ac *ed* fel y dywedai Pughe) y tardd *het*, eto y mae 'n well gair Cymraeg na *diddosben* am ei fod bedwar can mlynedd yn hŷn, ac wedi ei freinio gan Ddafydd ap Gwilym. Ni ddyd Elis

Wyn, fel yr ysgrifenwyr musgrell diweddar, air Saesneg rhwng cromfachau ac weithiau ynghorff brawddeg, am nas gall adrodd ei feddyliau yn Gymraeg. Nid oes ganddo ef eiriau Saesneg, namyn geiriau Cymraeg yn tarddu o'r Saesneg; yr oedd pob un o honynt ar arfer yn Gymraeg, a'r rhan fwyaf, megys *siop*, *ceisbwl*, *lifrai*, *help*, wedi eu trwyddedu iddi er dyddiau Dafydd ap Gwilym.

Rhaid addef mai da y gwnaeth y purdebwyr geiriol yn cadw o'r iaith eiriau llediaith o'r tafodieithoedd fel y rhai a welir mor lliosog yn Llyfr y Vicar; ond anghymwynas â hi oedd ceisio 'i hyspeilio o hen eiriau da a arferir drwy'r holl wlad ac a welir yng ngweithiau'r awduron goreu. Ond y gŵyn fwyaf yn erbyn y purdebwyr diweddar ydyw 'r cam a wnaethant â chystrawen yr iaith. Y maent fel pe meddyliech am bensaer yn trafferthu cymaint ynghylch defnydd y priddfeini, nes anghofio fod y fath beth a chynllun i'r adeilad. Nis gallant roi dau briddfaen yn gywir wrth ei gilydd ond ar ddamwain: y mae'r gair *darlun* mor anghywir a phe dywedasid *darlen* neu *berlan* am *ddarllen* neu *berllan*. A sylwch ar y gair *diddosben*; ni ddywedai 'r hen bobl gynt *lieinben* am *benlliain*, na *gwisgben* am *benwisg*, ac os oes rhyw ystyr i *ddiddosben*, "pen heb ollwng dŵr" ydyw, peth nas gellir ei ddywedyd am ben y dyn a

wnaeth y gair. Fel y syllasant gymaint ar wreiddeiriau nes methu a chanfod egwyddorion eu cyfansoddi 'n eiriau, felly y syllasant ar eiriau nes methu a chanfod fod i'r iaith y fath beth a phriod-ddull, a gwthiasant arni bob cystrawen ond yr eiddi ei hun—andwyo enaid yr iaith wrth geisio gofalu am ei chorff. Dyma baragraff o Ragymadrodd Gwallter Mechain i waith Huw Morus:

> Mae y geiriau anghyfiaith a gynnwysir yn y gwaith, megis *ffarwel*, *perl*, *aliwns*, *ysgweier*, *camrig*, *galwyn*, *dart*, *part*, *ffrins*, *&c.*, *&c.*—gwedi eu argraffu mewn llythyrenau amrywiol er mwyn dynodiant; ac fel yr ymwrthodont y beirdd ieuainc â'r fath gymmysgedd yn eu cyfansoddiadau.[1]

Ni wyddai Gwallter ei fod yn gwneuthur mwy o gam â'r iaith wrth ysgrifennu brawddeg fel yr olaf hon, na Huw Morus wrth arfer yr holl eiriau a enwa. Nid oes dim tebyg i'r bombast hwn yn ysgrifau Elis Wyn. Dyma eto baragraff cyntaf Rhagfynegiad Pughe i'w *Goll Gwynfa*, ac y mae hwn yn frenin wrth ddim sydd yn y cyfieithiad ei hun: cymharer ef â'r darn a fynner o'r Bardd Cwsc a ysgrifennwyd dros gan mlynedd o'i flaen:

> Y ganiad Seisonig o Goll Gwynfa gan Iohn Milton, o hon y mae y cyfieithiad canlynawl, á gyfrifir un o ben gorchestion beirdd y byd; ac am hŷny yn wiw o ei chyflwynaw i gyfnabod y Cymry, os galluadwy yw yr ymgais heb beri iddi warth ac anfri, o amcanu ei gwisgaw yn ein hiaith ni

[1] *Eos Ceiriog*, i. td. xx.

> **mor delediw ag y byddo iddi gael ei derbyniaw mewn hoffder dyledus iddei theilyngdawd ansoddawl.**

Heb aros i ymholi ai "galluadwy yw yr ymgais o amcanu," neu, mewn un gair, ai posibl, cael rhyw synnwyr o'r cruglwyth geiriau hyn, heb sôn gair ychwaith am arddull na chystrawen, ystyrier chwaeth y neb a'u hysgrifennodd : a oes yn holl waith Elis Wyn ddim ag ynddo 'r fath "gam flas?" Nis gellir llai na theimlo, wrth ddarllen y Bardd Cwsc, fod ysgrifennu Cymraeg erbyn hyn yn gelfyddyd goll; ac eto, wrth ystyried mai baldordd Pughe a rhodres Gwallter oedd prif batrymau ysgrifenwyr traean cyntaf y ganrif, y mae'n ddigon rhyfedd ar ei diwedd fod Cymraeg llên cystal ag ydyw.

Fe deilynga orgraff Elis Wyn sylw yn gystal a'i gystrawen, canys dyma'r hen orgraff draddodiadol cyn i'r geirdarddwyr ei dyrysu. Fe ymdrinir â sillebiaeth geiriau neilltuol yn y Nodiadau a'r Eirfa; a cheir nodiad ar ei orgraff yn gyffredinol ar ddiwedd y Rhagymadrodd hwn.

Cyhoeddwyd yr argraffiad cyntaf o'r gwaith yn Llundain yn 1703, yn llyfr bychan 24plyg. Dyma argraffiad yr awdwr ei hun; a dyma 'r "goreu a'r cywiraf" o honynt oll, fel y dywed y Canghellor Silvan Evans; a gellir ychwanegu, heb eithrio 'i argraffiadau ef. Y

mae'r argraffiadau ereill hyd y gwn i, fel y canlyn :[1]

2. Mwythig, R. Lathrop. Diamseriad. [O 1740 i 1745].[2]

3, 4, 5. Mwythig, T. Durston, 1748, 1755, 1759.

6. Caerfyrddin, J. Ross, 1767.

7. Mwythig, J. Eddowes, 1768.

8. Mwythig, Stafford Prys, 1774. Y mae hwn fel yr argraffiad presennol yn dilyn y cyntaf dudalen am dudalen.

9. Merthyr Tydfil, 1806.

10. Caerfyrddin, J. Evans, 1811.

11. Dolgellau, 1825.

12. Caerfyrddin, 1828.

13. Llanrwst, Hugh Jones, } Diamseriad.

14. Caernarfon, Peter Evans, } Diamseriad.

15. Caerfyrddin, Spurrell, 1853; gol. Silvan Evans.

16. Llanidloes, J. Pryse, 1854.

17, 18, Caerfyrddin, Spurrell, 1865 a 1878; gol. Silvan Evans.

19, 20. Liverpool, I. Foulkes, 1886, 1894.

21. Caernarfon, y Wasg Gen., 1898; gol. O. M. Edwards.

22. Liverpool, I. Foulkes, 1898; gol. Emrys ap Iwan.

Ymddanghosodd dau gyfieithiad Saesneg o'r gwaith; y naill gan George Borrow yn 1860, a'r llall gan Mr. R. Gwyneddon

[1] Gweler "*Hysbysiad,*" arg. Silvan Evans; a *Han. Llen. Gymr.* Ashton, td. 116.

[2] Yn y blynyddoedd hynny yr argraffai Lathrop. Gwneir camgymeriad am dano yn *Llyfryddiaeth* hollol fel yr un a wneir am Stafford Prys. (Gweler uchod, td. xii.) Amserir llyfr o'i argraffwaith yn 1687 am fod llythyr yr awdwr wedi ei arwyddo y flwyddyn honno; a rhoddir llyfr arall yn 1699 heb *ddim* rheswm.

Davies yn 1897. Fel y buasid yn disgwyl, y mae cyfieithiad Borrow yn pefrio gan aml i fflach o athrylith, ac yn llawn o gamddealltwriaeth dybryd. Y mae cyfieithiad Mr. Davies yn llawer iawn cywirach, ac yn y rhagymadrodd iddo fe deflir peth goleu newydd ar hanes Elis Wyn.

Dywed Mr. Foulkes fod argraffiad 1886 o leiaf yr ugeinfed, a dichon ei fod yn ei le. Yn argraffiad 1767 y gwnaed cyfnewidiadau bwriadol gyntaf, a dilynwyd hwn gan argraffiad 1806, a hwnnw drachefn gan y rhai diweddarach hyd argraffiad Silvan Evans. Ei amcan ef yn "ei gyhoeddi o newydd" yn 1853 oedd "ei adferu i'w burdeb cyssefin heb na chwanegu ato, na thynu oddiwrtho, na chyfnewid arno." Ni thybiech wrth y geiriau cryfion hyn fod yr orgraff wedi ei doctora a'i phuweiddio hyd nad adwaenai Elis Wyn mo'i waith ei hun. Y mae argraffiadau 1886 a 1894 yn orgraff swyddfa Mr. Foulkes; a'r argraffiadau rhad diweddar wedi eu chwynnu.

Amcan yr argraffiad presennol yw adfer y gwaith yn llythrennol i'w burdeb cysefin; dangos y bardd yn ei wisg ei hun, nid yn nillad y golygydd. Dilynir argraffiad yr awdwr lythyren am lythyren, llinell am linell a thudalen am dudalen. Argraffwyd yr wyneb ddalen o adluniad photograffol ar zinc o'r ddalen wreiddiol; a chysodwyd y dalennau ereill yn y llythrennau a dorrwyd

gan William Caslon yn 1722.[1] Nid yw'r llythrennau hyn felly gyn hyned a'r rhai gwreiddiol; ond y maent yn llawer agosach atynt o ran ffurf na'r dulliau a ddaeth yn gyffredin ar ol i Bodoni lygru chwaeth argraffwyr.[2] Yn y gyfres italaidd y mae'r gwahaniaeth mwyaf rhwng yr hen lythrennau a rhai Caslon; y mae'r hen brif-lythrennau italig yn llai yn ol yr herwydd na'r mân-lythrennau, ac felly nid yw llinell fel yr ail ar dudalen 39 mor wasgedig yn yr argraffiad gwreiddiol ag yn ein cyfargraff ni. Y mae *T* yr argraffiad cyntaf o'r ffurf hon, nid fel *T* Caslon, er fod y ffurf honno hefyd lawn mor hen; ac y mae'r hen *w* yn ymrestru'n well â'r llythrennau ereill nag *w* Caslon. Y mae 'n llythyren ni hefyd beth yn fwy—y tudalen hwn yn 5 modfedd wrth 2½, a'r gwreiddiol yn 4¼ wrth 2¼. Ond y mae'r llythyren wreiddiol yn amrywio, canys y mae ronyn brasach yn y tudalennau 86-89 a 110-113; ac felly y mae 'r tudalennau hynny 'n fyrrach yn y cyfargraff hwn.

Fe geisiwyd, felly, gyfleu'r argraffiad cyntaf mor gywir ag oedd bosibl, gyda'i holl neilltuolion a'i holl wallau. Os gofynnir paham y cadwyd y gwallau mor ofalus, yr ateb yw nas gellir bod yn berffaith sicr o ddim ond y peth sydd ar lawr. Cywirodd Silvan Evans *grau* y Bardd Cwsc i *grai* yn ei argraffiadau; ond yn ei Eiriadur (1893)

[1] E. F. Strange, *Alphabets*, p. 168. [2] Eto, p. 181.

fe ddengys mai *crau* sydd gywir. Ped anturiwn innau gywiro gwallau, odid na welid rywbryd am lawer o honynt mai 'r gwreiddiol oedd yn iawn. Y mae 'n anhepgorol i'r ieithydd gael y gwaith *fel y mae*; ac ni wna 'r camargraffiadau anhwylusdod i neb arall.

Wedi argraffu'r holl destun fe ganfuwyd ynddo, wrth fyn'd drosto 'n fanwl i sgrifennu 'r Nodiadau, saith o feiau llythrennol anfwriadol. Yn lle rhoi rhestr o honynt ar y dechreu, fe adargraffwyd ugain tudalen i gywiro 'r beiau hynny. Hyderaf felly fod y testun yn awr yn gywir; ond y mae yn y Nodiadau a'r Eirfa rai gwallau na thybiwyd yn werth adargraffu 'r dalennau i'w cywiro, megys "*Fraine*" am "*Frainc*" (td. 157, ll. 16); "can-" am "cam-" (ll. 36); "149" am "1491" (td. 166, ll. 2).

Yn y *Nodiadau* fe sylwir ar gamargraffiadau'r gwreiddiol, oddigerth y rhai amlycaf oll fel "adfeidrol" (td. 59), "gagoniant" (td. 86), a'r cyffelyb; ac fe eglurir enwau priod, brawddegau, hen arferion, a phopeth nad edrychid yn fwy naturiol am dano yn yr Eirfa. Wedi argraffu'r Nodiadau cefais gan Mr. L. D. Jones (Llew Tegid) y nodyn a ganlyn ar "droi 'r cryseu." Gresynwn na buasai mewn pryd i'w ddodi yn ei le, td. 169.

> Dodid crys ar le neillduol yn un cwr i'r ystafell, ac eid trwy ddefosiwn mewn cwr arall, a deuai 'r darpar ŵr i mewn, a throai 'r crys a'r ochr arall i fyny. Gwn am ffermdy lle'r aed trwy'r seremoni

hon ers llai na deugain mlynedd, ac y mae rhai oedd yn bresennol yn fyw heddyw, ac yn credu iddynt weled un yn troi 'r crys oedd ar y pryd o leiaf 20 milltir o'r lle.

Yn yr *Eirfa* fe eglurir ystyr geiriau sy bellach yn ansathredig. Y mae'r rhestr yn gyflawnach na'r un a ymddanghosodd o'r blaen, er na chynnwys y fath eiriau a *siop* gyda'r eglurhad mai "maelfa" a olygir. Os teimlir fy mod yn rhoi gormod o ieithyddiaeth yn yr Eirfa, fe allai y maddeuir hynny pan ddywedir fod yr argraffiad wedi ei fwriadu ar gyfer yr efrydydd yn gystal a'r darllennwr cyffredin.

Dymunaf gyflwyno fy niolch cynnes i Mr. W. Prichard Williams, Cae'r Onnen, Bangor, am ei garedigrwydd yn rhoi benthyg ei gopi gwerthfawr o'r argraffiad cyntaf i argraffu a chywiro'r gwaith. Dymunaf hefyd dalu fy niolch goreu i Mr. W. A. Foster, am y gofal manwl a gymerth ynglŷn â'r argraffu, ac am ei awydd i wneuthur popeth yn y dull goreu a chywiraf a harddaf heb arbed na thrafferth na chost.

J. MORRIS JONES.

Calan Medi, 1898.

COFNODION
PLWYFI ELLIS WYNNE.

MEWN adolygiad yn *Nhaliesin* Chwefror, 1861, ar gyfieithiad Borrow ac argraffiad cyntaf Canon Silvan Evans o'r Bardd Cwsc, fe ddywedwyd am briodas Elis Wyn â Lowri Wyn o Foel y Glo; ond gan fod yn yr erthygl liaws o bethau disail, nid rhyfedd na chredwyd mo honiad moel ei hawdwr am hyn chwaith. Ni chrybwyllir gair am y peth yn argraffiadau diweddarach Silvan Evans, nac yn rhagymadrodd Mr. R. Gwyneddon Davies, na *Hanes Llenyddiaeth* Mr. Ashton. Fe'i hadroddir gan Mr. Foulkes, yn argraffiad 1886, gyda'r rhagair petrus "Dywed un awdwr,"[1] ac nis gellir gwell na hyn lle na bo modd cael sicrwydd; ond dyma hanes y gellid ei wirio ar unwaith trwy edrych cofrestr Llanfihangel y Traethau neu Landanwg, os oedd un o honynt ar gael. Ni feddyliais i na chwiliesid yn drwyadl eisoes bopeth cyrhaeddadwy; ond tybiwn y dylwn weled y profion er barnu trosof fy hun. Yng Nghofrestrfa Bangor cefais edrych y copïau a yrrid yno o flwyddyn i flwyddyn o restri plwyfi 'r esgobaeth; ond methais a chael copi Llanfihangel yn rhôl 1698 na chopi Llandanwg yn rhôl 1699. Felly nid oeddwn fawr nes, ond gwelais yn eglur wrth edrych copïau blynyddoedd diweddarach, nad aethai neb i drafferth i chwilio hyd yn oed gofrestr Llanfair, er fod cofnod neu ddau o'r rhestr honno wedi eu cyhoeddi fwy nag unwaith. Cefais, ar ol ymholi ychydig, fod hen gofrestri Llanfihangel a Llandanwg

[1] Dyfynna Mr. Foulkes o ail-adroddiad o'r hanes yn y *Brython* v. 130.

yn gystal a chofrestr Llanfair eto ar gael, ond nad oedd yn Llanbedr ddim hŷn na 1745.

Fe allai y bydd yr hanes a geir yn yr hen gofrestri yn eglurach, os dywedir gair yn gyntaf am safiad y lleoedd a enwir ynddynt. Tu a chanol Morfa Harlech, rhwng y ffordd haearn a'r bryniau, ymgyfyd bryncyn o'r gwastadedd; hwn ydyw'r Las Ynys. Gwelir wrth ei droed o'r trên ffermdy newydd, taclus yr olwg; ond wrth droed y bryncyn yr ochr arall y mae 'r hen dy, a'i wyneb at y mynyddoedd. Pan safwn yn y cae o'i flaen, gwelwn gastell Harlech tua'r de orllewin fel *silhouette* yn erbyn haul y prynhawn. Saif Glyn Cywarch ac Eglwys Llanfihangel yng ngogledd y Morfa, yr Eglwys ar godiad tir i'r gorllewin o'r ffordd haearn, tua milltir a hanner o'r Las Ynys fel yr hed y frân, a Glyn Cywarch i'r dwyrain wrth odre'r bryniau filltir a chwarter o'r Las Ynys; a thua milltir ymhellach i'r dwyrain yn yr ucheldir saif Moel y Glo. Y mae'r Las Ynys ym mhlwyf Llandanwg; ymestyn y plwyf ymhell i'r mynydd-dir, cynnwysa dref Harlech a rhimyn gyda'r môr i'r de iddi; ac ymhen isaf y strip hwnnw y mae'r eglwys, tua milltir a hanner o'r dref ac yn agos i dair o'r Las Ynys. Nid oes wasanaeth yn yr hen eglwys yn awr, nac un sêt na phulpud ynddi; tywod y môr yw ei llawr, ac o'r tu allan y mae'r tywod yn prysur gladdu'r beddau; cynhelir gwasanaeth y plwyf bellach yng nghapel y garsiwn yn Harlech. Gyferbyn bron a'r hen eglwys tua hanner milltir i fyny ar ochr y bryn, a rhywfaint agosach i Harlech ac i'r Las Ynys, saif pentref ac eglwys Llanfair; ac o fewn milltir a hanner i'r de drachefn y mae pentref ac eglwys Llanbedr. Y mae darn o blwyf Llanfair i'r de wedyn o Lanbedr, ac yn y darn hwnnw y mae Tal y Treiddyn.

Yr oedd Llandanwg a Llanbedr fel yn awr yn un fywioliaeth, er fod plwyf Llanfair yn dyfod i lawr o'r mynydd rhwng y ddeublwy, ac yn eu gwahanu. Fel y gwelwyd wrth y nodyn ar dudalen ix, y fywioliaeth hon a gafodd Elis Wyn gyntaf, a hynny yn 1705; ond gallesid meddwl wrth y gair "both" yn y nodyn, iddo gael Llanfair ati yn 1711. Eithr nid gwir hynny, canys ni ddaliodd efe mo'r gyntaf pan gafas yr ail, fel

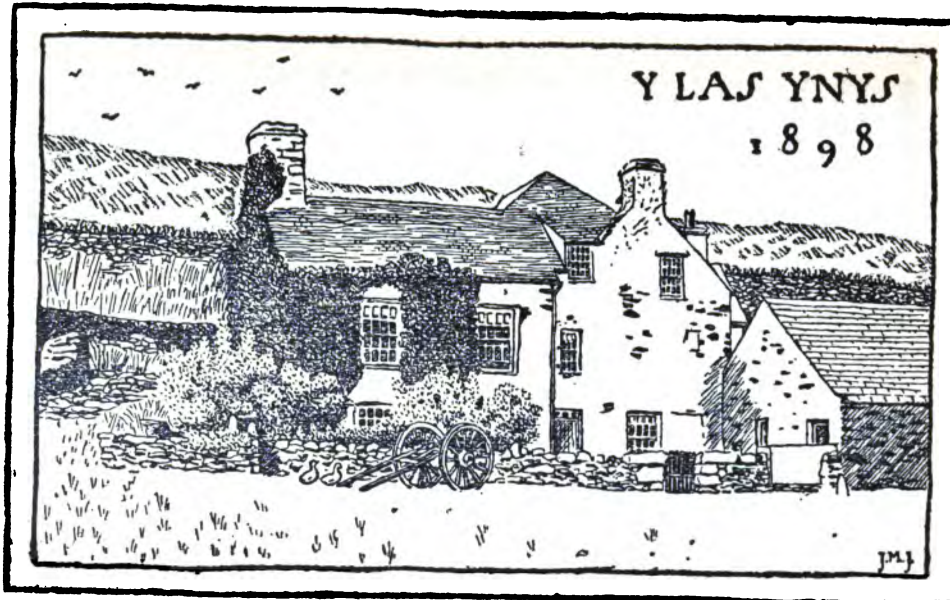
Y LAS YNYS
1898
J.M.J.

y dengys y nodyn a ganlyn sydd ar dudalen cyntaf cofrestr Llandanwg :

Olim hæc meminisse juvabit:
Llandanwg:
Humphredus Thomas Rector 1680
Elizæus Wynne Rector 1705
Robertus Wynne Rector 1711
Johannes Hughes Rector 1730
[1] Robertus Nanney Rector 1774

A derfydd llawysgrif Elis Wyn yng nghofrestr Llandanwg ar y 29ain o Ebrill, 1711, a dechreua yn Llanfair ddiwedd Mai. Nid gwr i gydio maes wrth faes oedd efe, hyd yn oed pan oedd hynny 'n beth digon cyffredin yn yr Eglwys. Yn hytrach, am fod Llanbedr yn rhy bell iddo 'i 'gwasanaethu 'n effeithiol o'i gartref, newidiodd ei fywioliaeth am un lai ei gwerth.

Bellach am ei helyntion teuluaidd. Ni welais mo gofrestr Llanfihangel y Traethau ; ond bu'r Rheithior, y Parch. James Evans, mor garedig ag anfon imi 'r copi a ganlyn o'r cofnod am briodas Elis Wyn. Y mae ymyl y ddalen wedi torri fel nas gellir darllen mo'i enw bedydd ef, na'r dydd o'r mis:

[ ]Wynne Gent of Laesynys in ye Parish of Llandanwg [&] Mrs Lowry Wynne of Moelygloe were mariet the [ ] September Anno Dom. 1698.[2]

Yn ol ysgrifennydd yr erthygl a grybwyllwyd, claddwyd Lowri Wyn a'i chyntafanedig yr un dydd : prudd yn wir fuasai hyn, ond os yw bosibl y mae 'r gwir yn bruddach—bedyddio 'r mab ar arch ei fam. Dyma'r cofnodion o gofrestr Llandanwg :

Louria Wynne uxor Elisæi Wynne d Lâs ynys sepulta fuit decimo die Julij 1699
Edvardus filius Elizæi Wynne et uxoris ejus prædic. baptizatus fuit eodem die.

Ni bu'r baban fyw ond blwydd a deng mis :

Edwardus Wynn infans sepultus fuit ultimo Die Aprilis } 1701

[1] Y llinell hon mewn llaw ddiweddarach.

[2] Tua dechreu'r ddeunawfed ganrif y daeth Miss yn gyffredin fel teitl i ferched ieuainc.

Rhag bod camgymeriad, chwanegodd rhywun cyn pen llawer o flynyddoedd wedyn ar ol y gair "infans" uwchben y llinell "filius Elizei Wynn de Lâs ynus," a thrachefn ar ol y gair "Wynn" uwchben y llinell hon, "et Lowri."

Y mae'n ddigon hysbys ddarfod i Elis Wyn briodi Lowri Llwyd yn eglwys Llanfair, Chwefror 14, 1702. Dyma'r cofnod:

> Elizæus Wynne (Generosus) de Lâs ynis et | Lowria | lLoyd (*de Havod lwyfog in agro Arvonensi*) in matrimonio con- | juncti | fuere decimo quarto die Feb. } 1701-2 / 1702 / 1702

Wedi eu hychwanegu uwchben y llinell y mae 'r geiriau sydd rhwng cromfachau; y mae "Generosus" yn yr un llaw a'r cofnod, ond llaw ddiweddarach a ychwanegodd "de Havod lwyfog;" y mae'n debyg i law William Wynn. Yn y cofnod yng Nghofrestrfa Bangor dyma a ddywedir:

> Elizeus Wynn de Lâs ynus et | Lowria lLoyd de Talytreiddun in | matrimonio conjuncti fuere decimo | quarto die Februarij

Gwelir mai Tal y Treiddun a enwir yma fel cartref Lowri Llwyd; ac y mae 'r cofnod yn bwysig am mai ei dystiolaeth ef yw'r hynaf. Yn union ar ol y 24ain o Fawrth yr oedd y copïau i'w gyrru i Fangor; a rhaid felly yr ysgrifennwyd hwn ymhen rhyw ddeufis ar ol y briodas, tra nad oes wybod pa bryd yr ychwanegwyd "Havod lwyfog" yn y gofrestr. Ac eto y mae 'r chwanegiad yn bur hen; y mae 'r traddodiad o'i blaid; a dengys y gofrestr mai Wynne, ac nid Llwyd oedd cyfenw teulu Tal y Treiddun. Ond gall nad yw 'r ddau adroddiad yn anghyson. Tebyg mai gwir y traddodiad mai o'r Hafod Lwyfog yr hanoedd Lowri, ond ei bod wedi cartrefu gyda Wynniaid Tal y Treiddun. Eglurai hyn pa fodd y daethai Elis Wyn i gydnabyddiaeth a hi, a'r rheswm iddynt briodi yn Llanfair. Yn y plwyf hwn y mae Tal y Treiddun, a phaham yr elai efe o'i blwyf ei hun i'r plwyf nesaf i briodi gwraig o lan Llyn Gwynain?

Dywed y golygyddion a'r cofianwyr mai pump o blant a fu iddynt, ac mai William oedd y mab hynaf.

Y gwir yw, bu iddynt naw, ac Ellis oedd yr hynaf. Dyma'u henwau gyda'r dydd y bedyddiwyd ac y claddwyd pob un, hyd y maent i'w cael yng nghofrestri Llandanwg a Llanfair; a dodir y cofnodion eu hunain ar ddiwedd y bennod:

	Bedyddiwyd.	Claddwyd.
Ellis	28 Rhag. 1702	10 Hyd. 1732
William	15 Gorff. 1704	14 Gorff. 1761
Elen	19 Awst 1705	
Edward	8 Medi 1706	27 Medi 1706
Anne	18 Medi 1709	8 Mai 1721
Laurella	29 Ebr. 1711	
Catherine	19 Hyd. 1712	31 Ion. 1716
Mary	2 Chwef. 1714	26 Rhag. 1715
Edward	25 Maw. 1715	

Y mae i draddodiad yn gyffredin ryw sail; a gwelir yn yr uchod sail y traddodiad mai pump o blant a fu i Elis Wyn, tri mab a dwy ferch. Dyna'r nifer a dyfodd i oed, ac felly a lynodd yng nghof gwlad. Bu tri farw o flaen eu mam, ac un ychydig fisoedd ar ei hol.

Yn yr hen restri cofnodir pob digwyddiad yn ddigon sych, mewn geiriau ffurfiol, heb arwydd ynddynt o'r llawenydd neu'r galar a berid ganddo. Ond daeth i ran Elis Wyn groniclo a'i law ei hun y pethau a aeth agosaf at ei galon, a gellir darllen llawer mwy na'r geiriau yn ei gofnodion ef. Claddodd ei wraig yn 1720, ar ol cydfyw â hi am ddeunaw mlynedd; ac yn nydd ei brofedigaeth rhaid oedd cofnodi hynny yn y llyfr. Amlwg yw na wyddai yn ei drallod pa beth yr oedd yn ei wneuthur; dyma'r hyn a ysgrifennodd:

Louria Uxor Elizei Wynne Cler. decimo septimo die Augti Año Dom. 1720.

sef "Lowri gwraig Elis Wyn offeiriad yr ail ddydd ar bymtheg o Awst, A.D. 1720." Anghofiodd ddywedyd "a gladdwyd," a methodd yn y dydd o'r mis. Gweler dros y ddalen lun y copi a anfonodd efe i Fangor ymhen rhyw saith mis; yn hwn dywedir mai ar y 23ain y'i claddwyd hi. Ai 'r ail ar bymtheg oedd dydd ei marw, ac yntau fel petai amser wedi sefyll iddo ar y dydd hwnnw? Beth bynnag, fe gollodd

gyfrif y dyddiau, ac nid arhosodd ond amcan am dano yn ei gof. Canys pan aeth efe, ymhen hir amser fe allai, i gywiro 'r gwall yn y gofrestr, tybiai mai ar y 24ain y'i claddesid. Dyma fel yr edrych y cofnod yn awr, mor debyg ag y gellid trwy rathu llythrennau ei ddangos mewn argraff :

de Lasynys vigesimo
Louria Uxor Elizei Wynne Cler. |decimo sept|.
quarto
-imo] die Aug^ti^ sepulta est Año Dom. 1720

Rhywun arall a ychwanegodd *de Lasynys*, ond yn ei law ef y mae 'r cyfan oddieithr hynny. Ni ddilëodd mo'r "decimo septimo" (yr 17eg), ond amgaeodd y geiriau a llinell ysgafn, fel petai rhywbeth yn gysegredig ynddynt iddo ef; ac ysgrifennodd "vigesimo quarto" (y 24ain) uwch eu pen. Yna dododd "sepulta est" (a gladdwyd) yn nechreu'r ail linell, ond gwelai eu bod yn sefyll yng nghanol y rhif, rhwng y "vigesimo" a'r "quarto;" dilëodd hwynt fel mai prin y gellir eu darllen, a gwasgodd hwynt i'r lle gwag yng nghanol y llinell; ac hyd yn oed yn awr safant rhwng y mis a'r flwyddyn. Druan o'r hen fardd.

Ymhen ychydig fisoedd cyfarfu â phrofedigaeth arall; claddodd ei ail ferch Ann yn eneth un ar ddeg a hanner oed. Ond nid tywyll yw popeth sydd yn yr hen gofrestr chwaith; fe welodd yntau ambell ddiwrnod teg. Ar y 23ain o Awst, 1724, bedair blynedd i'r diwrnod du y claddwyd Lowri, priododd ei ferch hynaf, Elen, â Robert Owen o'r Ty Gwyn :

de Tygwyn
Robertus Owen & Elēna Wynne in Matrimonio
conjuncti fuerunt vicesimo tertio die
Mensis Augusti, Año Dom. 1724

Ysgrifen benigamp yw hon ; y mae rhyw hoewder yng nghwafriad pob llythyren a bair i'r cofnod sefyll allan o blith cofnodion y tudalen. Y mae'r arddull hefyd yn fwy blodeuog nag arfer ; nid "vicesimo tertio die Aug^ti^." ond "vicesimo tertio die Mensis Augusti."

Ni fu achos i Elis Wyn groniclo rhagor o'i helynt yn y gofrestr hyd ymhen yr wyth mlynedd, pan fu farw ei fab hynaf Ellis, yn wr ieuanc deg ar hugain oed :

Nomina Baptizatorum Sepultorum in matrimonio conjugatorum infra parochia de Llanvair Dyffryn Clwyd 1720

Margaretta filia Elizei Evan sepulta est undecimo die Maij Ano Dñi 1720

Margaretta filia Elizei pdicti et Uxoris ejus baptizata est quindecimo die Augusti A.D. 1720

Louria Uxor Elizei Wynne Cler sepulta est vicesimo tertio die Augti A.D. 1720

Joanetta Ellis Uxoris Evani Morris sepultu est decimo quarto die Septembris A.D. 1720

Evanus Lloyd & Anna Prys in Matrimonio conjugati fuere vicesimo sexto Octobris — 1720

Johañes Lewis sepultus est vicesimo die Decbris — 1720

Margaretta 2da hujus nominis filia Elizei Evan pdicti & Uxoris ejus sepulta est vicesimo 2do die Jonuary A.D } 1720

Johañes Evan & Joanetta William in Matro conjuncti fuere quarto die Decembris 1720

Griffinus Owen sepultus est primo die Martij Ano Dñi 1720

Sibylla filia Edvardi Griffith & Uxoris ejus sepulta est Octavo die Martij 1720

David filius Samuelis John Lewis et Uxoris ejus sepultus est vicesimo tertio Martij 1720

Elizeus Wynne junr. de Lasynys sepultus est decimo die Octobris A.D. 1732

Nid oes yma ddim tebyg i gwafrio; y mae tro'r E gyntaf braidd yn ansicr, yna fel pe mewn ymdrech â'i deimlad, ysgrifennodd y rhelyw dipyn yn wasgedig, bron yn grebachlyd. A'r peth rhyfeddaf yw, nid ymddengys y cofnod yn y copi a anfonodd efe i Fangor ym Mawrth 1733. Ai rhy drom i'w chario oedd y groes? Nis gwn; ond credaf mai hyn a fyrhaodd ei ddyddiau. Yn Nhachwedd, 1733, aeth yn rhy wael i ddilyn ei waith; ysgrifennodd ei gofnod olaf Tach. 4, ac ymddengys llaw newydd Tach. 18. Ychydig yn is i lawr y mae 'r cofnod adnabyddus am ei gladdedigaeth ef:

mus
Elisæus Wynne Cler. nuper Rector dignisi
hujus Ecclesiæ sepultus est 17mo die Julij 1734

Y mae'r ysgrifen yn llawer brasach na dim arall ar y tudalen, a'r llaw fel rhyw gysgod aflerw o law Elis Wyn. Ysgrifen ei fab William ydyw hi. Bu hoff gennyf gynt y cofnod hwn, o achos y modd y dywed am Elis Wyn; Rector *dignissimus*—nid hawdd ei gyfieithu, prin y mae "teilyngaf" neu "most worthy" yn llanw 'r ystyr. Nid llai fy meddwl o'r geiriau 'n awr, wedi gweled mai offrwm y mab ar fedd ei dad oeddynt. Y maent yn gwbl anrhydeddus i'r naill a'r llall.

Gan i'r mab hynaf Ellis farw o flaen ei dad, i William y disgynnodd yr etifeddiaeth; efe hefyd a gafodd fywioliaeth Llanfair ar ol ei dad. Yn y gofrestr, ar waelod y tudalen a ddechreua "A copy of Llanvair Terrier," y mae cofnod am £5 a adawodd Richd. Lloyd Cwmbychan yn 1736 i dlodion y plwyf. Llofnodir y cofnod "William Wynn Rectr." Felly yr ysgrifennai William ei gyfenw, ac felly y'i hysgrifennodd gyntaf yn enw 'i dad yng nghofnod ei gladdedigaeth, canys y mae 'r *e* mewn inc gwahanol. Y mae'r ddau gofnod hyn yn yr un llaw fras, llaw seremonïol William Wynn. Ar y tudalen nesaf cofnodir "William Wynne of Lasynys Rector of this Parish bequeathed Ten pounds to the poor of the said parish. . . . The said Mr Wynne

Dyed in July 1761." Cafodd hefyd fywioliaeth Llanaber. Bu'r Parch. E. Hughes mor garedig ag edrych y gofrestr, a dywed mai yn 1749 y daeth William yn rheithior ac mai Wynn yr ysgrifennai ei enw ar y dechreu, er ei fod yn newid i Wynne yn ddiweddarach. Yn 1754, llofnoda Edward Wynne. Tebyg mai brawd y rheithior oedd hwn; a gwelaf yng nghofnodion Bangor ei fod yn gurad iddo o'r dechreu. Dywedir i William briodi merch y Trallwyn; bu iddynt ferch a briododd Robert Pugh o'r Garth Maelan; a mab iddynt hwy, John Wynn Pugh a werthodd yr etifeddiaeth.

Bu Edward, mab ieuengaf Elis Wyn, yn berson Penmorfa o 1759 hyd 1767, a'i fab yntau, Ellis, yn berson Llanferras. Mab i'r Ellis hwn, John Wynne, person Llandrillo, a osodes y ffenestr liwiedig yn eglwys Llanfair er cof am Elis Wyn.

Honnai O. W. Jones (Glasynys) ei fod yn disgyn o Elis Wyn drwy ei ferch Anne.[1] Gwelwyd uchod fod Anne wedi ei chladdu cyn bod yn ddeuddeg oed. Nis gallai ychwaith fod wedi deillio o'r un o'r merched ereill; bu Catherine a Mary feirw yn fabanod; gwelwyd ddarfod i Elen briodi Robert Owen o'r Ty Gwyn, nid "Owen ab Sion Wynn o Lecheiddior;" yna nid oes yn aros ond Laurella. Tebyg mai Lowri y'i gelwid yn gyffredin, a dywedir iddi briodi John Hughes, a fu'n berson Llanbedr o 1730 hyd 1774. Y mae'n sicr mai Lowri oedd enw gwraig John Hughes, a cheir rhestr o'u plant yng nghofrestr Llandanwg. Ganwyd eu merch Anne yn 1750; priododd hon John Hartley o Ynys Gyffylog, ac adroddai eu mab Lewis Hartley ei linach ar gân:

> Lowri Wyn heini oedd ferch yr hen fardd,
> Priododd y Person yn Llanbed, wr hardd;
> Fy mam ddaeth o'r rheiny, a minnau ger bron
> Yn byw yn Llanegryn a'm pwys ar fy ffon.[2]

Wyr i'r Lewis Hartley hwn ydyw Mr. Lewis Hartley, Bangor.

[1] *Taliesin* ii. 277. [2] Idris Fychan, *Hanes Dolgellau*, td. 66.

Elena filia Elizaei Wynne Cler. ~~[illegible]~~
& uxoris ejus baptizata fuit
decimo nono die Augusti A.D. 1705.

S) Evanus Lloyd paup. Sepultus fuit
decimo quarto die Octobris A.D. 1705

S) Cadwaladerus Owen paup Sepultus fuit
vicessimo quinto die Octobris — 1705

B) Jana filia Leolini ap Llywelyn paup &
uxoris ejus baptizata fuit undecimo die Novembris. A.D. 1705.

M. Gulielmus Parry & Catherina vch Evan
paup) in Matrimonio conjuncti fuêre
decimo octavo die Novbris A.D. 1705

A ganlyn yw'r cofnodion am blant Elis Wyn a Lowri Llwyd. O gofrestr Llandanwg :

> Ellizeus Wynn filius Ellizæi Wynn (gener.) | et Lowriæ Lloyd uxoris ejus | baptizatus fuit vicessimo | octavo die Decem bris A.D. 1702.
>
> Gulielmus filius Elisæi Wynne gener. & Lowriæ | uxoris ejus baptizatus fuit decimo quinto | die Julij A.D 1704

O hyn allan y maent yn llaw-ysgrifen Elis Wyn. Tynnais lun darn o'r tudalen cyntaf hwn, i gael y bloc gyferbyn, am mai dyma'r ysgrifen agosaf a gefais o ran amser i'r pryd yr ysgrifennwyd y Bardd Cwsc.

> Elena filia Elizæi Wynne Cler. | & uxoris ejus baptizata fuit | decimo nono die Augufti A.D. 1705.
>
> Edvardus filius (huj. nominis 2dus) Elizei Wynne Cler. | & uxoris ejus baptizatus fuit apd. Llanfair | octavo die Septbris. Aō Dñi 1706

Ond nid oes gofnod i'r perwyl yn Llanfair ; gall mai gwall am Lanbedr yw. Y mae'r cofnod nesaf ato wedi ei ddryllio yngwaelod y ddalen. Dodaf ef yma o gopi Bangor o gofrestr Llanbedr :

> Idem Edvard9 fepultus fuit vicesimo feptimo Septbris. Aº Dñi 1706.

O gofrestr Llandanwg eto :

> Anna filia Elizæi Wynne & Lauriæ uxoris | ejus baptizata eft decimo octavo die | Septembris Año Dñi 1709.
>
> Laurella filia Elizæi Wynne Clri. & ejus Uxoris | baptizata est vicesimo nono Aprilis 1711.

Dyma'r cofnod olaf yn llaw Elis Wyn. Y mae bedydd Catherine ac Edward yn rhestr Llandanwg hefyd, ond dodaf hwynt yma o restr Llanfair, sy bellach hyd 1733 yn ei law-ysgrifen ef :

> Catherina filia Elizæi Wynne Clri. & ejus Uxoris | baptizata eft eodem die [i.e. decimo nono die Octobris] 1712.
>
> Maria filia Elizæi Wynne Clre. [*sic*] & Lauræ | ejus Uxoris baptizata eft fecundo Febrij A.D. 1713.
>
> Edvardus filius Elizæi Wynne & ejus Uxoris bapti|zatus eft vicefimo quinto die Martii A.D. 1715.
>
> Maria filia Elizæi Wynne Rector. se|pulta eft vicefimo sexto die Decbris. 1715.
>
> Catherina filia praedicti Elizæi Wynne | & Lowriæ ejus Uxoris sepulta eft tri|cefimo primo die Januarij A.D. 17[15-16].
>
> Anna filia Elizei Wynne Cler. sepulta eft Octa|vo die Maij 1721.
>
> 1761. July 14. The Rev Mr Wynne (late) Rect. of this Parish | was buried.

Yn y cofnodion ar dudalennau lx a lxix danghosir diwedd llinell yr ysgrif â'r arwydd | ; argreffir y lleill oll linell am linell.

Y mae ysgrifen Elis Wyn, fel ei iaith, yn glir a chref. Amlwg yw mai 'r hen ffurfiau italig oedd ei gynllun ; a hynny a achosai 'r duedd i sgrifennu 'r llythrennau ar wahân. Braidd na welid wrth ei law ei fod yn rhywun arbennig ; nid oes yn y cofrestri ddim cyffelyb iddi. Er fod rhyw atgof o honi yn llaw fras William (gwelswn hyn cyn gwybod mai eiddo William oedd), eto y mae'r annhebygrwydd yn llawer mwy. Diafael yw tro llythyren William, a chyfetyb i'w lacrwydd yn cadw'r gofrestr. Hyn a bair i mi dybied mai 'r mab hynaf Ellis, y mab a fu farw, oedd gobaith ei dad. Cadwodd Elis Wyn ei gofrestri 'n fanwl ; yn ei law ef y mae pob cofnod o ddechreu i ddiwedd ei dymor. Felly, hyd ei waeledd olaf, cafodd iechyd i ddilyn ei orchwyl, ac fe'i cyflawnodd yn ddiesgeulus ei hun.

Y mae llofnod Elis Wyn yn un nodedig. Cymerwyd yr esiampl hwn o gopi Bangor o gofnodion Llandanwg am 1706. Y mae llun y llofnod hwn a'r darn dalen o gofrestr Llandanwg yn eu hunion faint, ond tynnodd Mr. Wickens lun copi 1720 yn llai, er mwyn iddo fynd yn hwylus i'r tudalen.

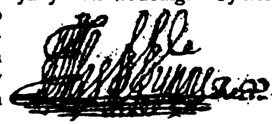

Y mae fy niolchgarwch goreu 'n ddyledus i'r Cofrestrydd, Mr. R. Hughes Pritchard, am ganiatad rhydd a phob hyrwyddiant i chwilio cofnodion y Gofrestrfa ; i Mr. D. A Jones, Cadeirydd Cyngor Plwyf Harlech, am roddi i mi bob mantais i edrych cofrestr Llandanwg a chymryd llun ei hysgrifen ; ac i'r Parch. Jenkin Davies, Person Llanfair, a'm cares Mrs. Davies, am gyfleusterau i edrych cofrestr Llanfair, ac am lawer o garedigrwydd imi ar fy mhererindod yng ngwlad y Bardd Cwsc.

ORGRAFF
Y BARDD CWSC.

CYN y ddeunawfed ganrif ni bu ond un ysgrifennydd o bwys yn ymyrraeth a'r orgraff o herwydd syniadau geirdarddol; hwnnw oedd Wm. Salesbury. Gwelsai Salesbury fod amryw eiriau Cymraeg yn tarddu o'r Lladin, a thybiai mai po debycaf i'r Lladin yr ysgrifennid hwynt, goreu oll a fyddai'r orgraff; am hynny, ysgrifennai *popul*, *scripthur*, *eccles*, am *bobl*, *ysgrythur*, *eglwys*. Ni pharhaodd effaith ei sillebiaeth, ond yn y gair *ei* yn lle *i (his*, Llad. *eius)*, ac yn y rhagddodiad *de-*, a ysgrifennid yn lle *di-* mewn geiriau fel *destryw*, *descyn*. Gwelir y rhai hyn gan Elis Wyn, ac wrth gwrs ysgrifennir *ei* gan bawb hyd heddyw.

Fe sylwyd uchod mai 'r hen orgraff draddodiadol oedd orgraff y Bardd Cwsc; nid yw 'n amrywio nemor oddiwrth orgraff gyffredin yr oesoedd hynny, oddigerth ei bod yn cynnwys mwy o ffurfiau llafar nag sydd, dyweder, ym Meibl 1620. Dyblid cydsain pan ddisgynnai 'r acen yn drom arni, fel yn *cannu*, to whiten; a phan ddisgynnai 'n ysgafn gadewid hi'n sengl fel yn *canu*, to sing. Ond ceisiodd Pughe a'i ysgol benderfynu wrth y *tarddiad* pa bryd i ddyblu; sylwais mai ychydig o'i syniadau ef oedd yn wreiddiol; gan Oronwy y cafodd hwn.[1] Ond gan fod eu damcaniaeth am y tarddiad yn gyffredin yn anghywir, y mae eu sillebiaeth yn anghywir hefyd. Gwyddys yn awr mai tarddiad dwbl ydyw 'r *rheswm am* yr acen drom; ac felly yr oedd orgraff yr hen bobl a sillebai yn ol yr acen yn gywir bob amser, a dyna lle mae gwerth eu tystiolaeth hwy. Wrth natur yr ysgrifennent, a threch natur na dysgeidiaeth. Mewn gair ansathredig fel

[1] *Llythyrau.* arg. Lerpwl, td. 116.

tarennydd, fe welir wrth orgraff Elis Wyn pa fodd i'w seinio ac i olrhain ei darddiad; ond ni welir yn y ffurf *tarenydd* a roes Silvan Evans arno yn ei argraffiad ef na'r sain priodol, nac ond syniad anghywir y golygydd am ei darddiad. Deil Silvan Evans fyth at gyfundrefn eirdarddol Pughe, ond yr wyf yn methu a chanfod ei egwyddor o'i chymhwyso. Ysgrifenna *hyny* ag un *n* am nas gwyr ei darddiad, dyry ddwy yn *cannu* (gair o'r un gwraidd a'r Llad. *candeo*), ond ni ddyry ond un yn *disgynu*, er ei fod yn *gwybod* mai o *descendo* y tardd. Pa gysondeb sydd yn hyn? Yr oedd Pughe o leiaf yn gyson yn ei anghywirdeb. Fe ddylid eto ddyblu 'r llythrennau petrus *n* ac *r* i ddangos rhagor rhwng acen drom ac ysgafn, a tharddiad dwbl a sengl (canys y mae 'r ddau beth yn cyd-fyned); ond y mae *t*, *p*, *c*, *s*, *m* yn wastad yn ddwbl eu tarddiad, a'r acen arnynt yn drom, ac felly gan nad oes dim i'w wahaniaethu, a chan fod y llythyren ynddi ei hun, megys, yn ddwbl, ni raid ei dyblu. Yn unig bydder yn gyson. Dybla Silvan Evans yr *m* yn *ammharch* a gedy hi 'n sengl *cymhar*—paham? O *mp* y tardd y ddwy.

Hyd amser Elis Wyn ysgrifennid y cydseiniaid yn galed ar ol *s*, megys *cyscu*, *cospi*; ysgrifennir *t* yn galed fyth,—nid *eisdedd* ond *eistedd*. Nid mater o darddiad yw hwn, ond o gyfleu 'r sain. Y mae llawer gradd o galedwch rhwng *g* ac *c*; a rhwng y ddwy y mae 'r sain ar ol *s*. Gall fod y *t*, er nad mor galed a *t* gyffredin, rywfaint caletach na'r *c* neu 'r *p*; a theimlad y genedl, nid eu hymresymiad, a barodd iddynt gytuno i adael y *t* yn galed, ac ysgrifennu 'r ddwy arall yn feddal; ac nid oes dim i'w ennill drwy fyned yn ol i'r hen ddull.

Nid ar y cydseiniaid yn unig yr effeithiodd geirdarddaeth Pughe. Gwyr pawb am ei gyfundrefn wreiddeiriol ef; holltai air i'w wreiddiau, a holltai wreiddiau syml wedyn hyd oni chaffai o'r diwedd elfennau dychmygol o ddwy lythyren; gan Rowland Jones o'r Weirglodd Fawr y cafodd y syniad hwn.[1] Y cam cyntaf i hollti gwraidd syml fel *craidd* (Groeg κραδίη) oedd tynnu 'r *dd*, yna ceid *crai*; ac felly, newidiodd sillebiaeth y gair *crau* i'w wneud yn un a

[1] *Y Brython*, i. 35.

hwn. (Gweler yr Eirfa d.g. *crau*). Bryd arall gadewid i'r gwraidd lonydd, a newidid y gair cyfansawdd tybiedig; felly trowyd *cogiwr* yn *coegiwr*, er cael *coeg* yn wreiddyn iddo. Danghosodd Silvan Evans yn ei Eiriadur eudeb y ddamcaniaeth am *crau;* ond ysgrifenna *coegio* fyth, a dyfynna *coegiwr* o'i argraffiad ei hun o'r Bardd Cwsc er mwyn cael awdurdod Elis Wyn dros air na ysgrifennodd efe erioed mo hono. Y mae'r Bardd Cwsc, os ceir ef fel y mae, yn gywir yn y fath ffurfiau a hyn. Cymerer un engraifft eto. Newidiwyd *disglair* i *dysglaer*,[1] er mwyn ei darddu 'n rhwyddach o'r ffurf gyfochrog *claer;* ond *disglair* ydyw 'r hen ffurf yn wastad, ac nid anodd profi ei gywirdeb. Os *ae* fydd yn y gwreiddyn arferir *u* i wneuthur berfenw, megys *taeru*, *gwaelu*, *saethu ;* os *ai* arferir *io*, megys *cyweirio*, *seilio*, *teithio*, a *disgleirio* nid *disglaeru*. Ni welir fyth mo'r hen feirdd yn odli 'r gair â *taer*, *saer*, ond â *gwair*, *tair*, *Mair :*

> Coed osglog caeau *disglair*
> Wyth ryw yd, a thri o *wair*.
> *D. ap Gwilym*, Chwan. xiv.

Y mae 'r rhagddodiaid *di-* a *dy-* hefyd yn gywir gan Elis Wyn, oddigerth lle dyry *de-* Salesbury yn lle *di-*. Ond tybiodd Dr. Pughe mai manyn negyddol oedd *di-*, a *dy-* yn gadarnhaol. Gan Dr. Davies y cafodd y syniad hwn;[2] ond ni chamsillebodd Dr. Davies eiriau 'r iaith ar sail ei gamgymeriad. Newidiodd Silvan Evans orgraff Elis Wyn i orgraff Pughe yn y geiriau hyn ac ysgrifennodd *dyben*, *dystaw*, &c.; ond yn ei Eiriadur silleba'r rhan fwyaf o honynt yn gywir. Eto deil at yr hen syniad mai manyn negyddol ydyw *di-*, a dywed rywbeth i'r perwyl yma—"oni bai mai *diben* sy'n iawn, buasai *dyben* Pughe yn well." Nid amheua gywirdeb hen ddamcaniaeth ei oes, er ei bod yn gwrthod ffitio â'r gwir; pob parch iddo'n awr am roi'r blaen i'r gwir. Ond fe *ddylai* 'r iaith a'r ddamcaniaeth am dani gytuno; os na wnânt, y mae rhywbeth o'i le. Wrth gwrs nid yr iaith ond y ddamcaniaeth sy'n anghywir. Nid manyn nacaol ydyw *di*,

[1] Gwnaed hyn gyntaf yn Salesbury; ond dengys orgraff y B. Cwsc na ddilynwyd mo'r ymyrrwr hwnnw.
[2] *Ant. Ling. Brit. Dict.* s.v. diben.

ond arddodiad fel y Lladin *de*, a chymer le hwn yn y geiriau a dardd o'r Lladin fel y gwelodd W. Salesbury. Nid yw manyn nacaol yn newid rhan ymadrodd; enw ydyw *parch*, ac enw ydyw *amharch*: ond nid enw ydyw *di barch*. Nis gellir rhoi *nid* yn lle 'r *di-* hwn; y mae 'n arddodiad mor wirioneddol a *heb*; di barch, heb barch. Nid cyfansoddair priodol a ffurfir pan fo *di* yn gyfystyr a heb; eithr pan fo 'n wir gyfansawdd ystyr *di-* ydyw *de-*, *out*, *allan*. *Pen* end, *diben* outer end; *dilyn*, follow out; *disgwyl*, edrych allan; *didoli*, cut off. O'r ochr arall y mae *dy-* yr un peth a'r Wyddeleg *do-* a'i ystyr yw *at*, *ynghyd*; fel yn *dygynnull*, cynnull ynghyd, *dyfynnu*, mynnu at, summon to; *dygyfor*, gather together. Yn y gair *dybryd* gellid meddwl mai gwall am *di-* ydyw'r *dy-*; ond nid gwir hyn canys *do-chruth* ydyw'r gair yng Ngwyddeleg; tybia Brugmann mai 'r Ariaidd *dus-* ydyw hwn, Gr. *δυσ-*, o'r ystyr *mis-*; *dybryd*, mis-shapen. Y mae rhai o'r geiriau hyn eto 'n anghywir yng ngeiriadur Silvan Evans; dyry *dynoethi* yn lle *dinoethi*, strip *off* (nid strip *to*) Llad. *de*-nudo; a dyry *dy-fetha* ar y dyb fwy nag amheus mai o'r gair *methu* y tardd. Nid oes eisiau damcaniaethu er ysgrifennu'r rhagddodiaid hyn yn gywir. Ni ddamcaniaethodd Elis Wyn; ni threuliodd funud i ymholi pa un ai sych ai gwlyb oedd y gwraidd *-od* i wybod pa un ai *dyod* ai *diod* a ysgrifennai; eithr dododd ar lawr sain naturiol y gair, ac felly ysgrifennodd yn gan cywirach na geirdarddwyr y ganrif hon.

Fe sylwir ar un peth go hynod yn y llyfr; petrusder yr awdwr ynglŷn a'r cyfnewidiad cydsain gyda'r arddodiad *yn*. Nid oes anhawster pan fo'r gydsain gyfnewidiedig yn *n* neu *m*; gellir dywedyd yn Ninbych, ym Mangor; ond nid mor hawdd trin yr *ng*, am nad oes gennym lythyren unig i gyfleu ei sain. Ysgrifennai'r hen awduron *ygkaer*, neu *yngkaer*, heb gyfnewid y gydsain; ysgrifennai Dr. Morgan *yng-Hrist*, a cheisiwyd llawer dull yn yr ail ganrif ar bymtheg *yngHrist*, *ynGhrist*, *yNghrist*; ysgrifennai Dr. J. D. Rhys *ynn-gwydd*[1] a Dr. Davies *yng-nghanol*, "ac yn fyr *ynghanol*."[2] Ysgrifenna Elis Wyn *yn Ghaer*

[1] Gram. td. 114. [2] Gram. (arg. 1621) td. 202.

(td. 84), gan feddwl i'r *n* a'r *G* wneuthur un *ng;* ond teimla y dylai'r ail air ddechreu ag *ng*, ac ysgrifenna unwaith neu ddwy *yn ngraddeu* (td. 68), gan feddwl i'r ddwy *n* a'r *g* wneuthur un *ng*. Y drwg ar y dull hwn ydyw ei fod yn awgrymu fod yr *n* i'w seinio ar wahân, ac ni raid dywedyd erbyn hyn fod hynny 'n anghywir. Fe allai mai'r dull goreu wedi 'r cyfan yw ysgrifennu'r ddeuair yn un pan fo 'r arddodiad yn ddi acen, megys *ymlaen*, *ynghyd*, a dyblu 'r *ng*, fel yr *m*, pan fo rhywfaint o acen arno, megys *ym Mkentir*, *yng Nghaer*. Nid yw'r dull hwn, fel yr honnai Iolo Morgannwg,[1] yn bedair mil oed; ond fe geir y*m M*on, *ym M*eirionnydd yn fynych yn Llyfr Coch Hergest; ac yr oedd *ym mhob*, *ym mhen* yn ddigon cyffredin mewn oesoedd diweddarach.[2] Buasai *yŋ Ŋhymru* yn hollol yr un fath a'r ffurfiau yma petai gennym lythyren sengl fel hyn am *ng*, ond gan nad oes gennym, nid oes i ni ond ysgrifennu *yng Nghymru*.

Pwnc o ramadeg yn hytrach nag orgraff ydyw pa bryd i newid cydsain flaen; er hyn, fe all nad amhriodol sylwi yma ar un cyfnewidiad a wneir yn gyson gan Elis Wyn, ac na wneir yn awr. Arferid cydsain feddal gynt ar ol amryw ffurfiau o'r ferf *wyf*, megys *bu*, *oedd;* "Ar a'th gâr ni fu *fâr* fwy," medd Hywel ab Einion; "a bliant oedd *lieineu* y bwrdd," medd y Llyfr Coch;[3] a dywed Elis Wyn, "oedd gael" (td. 5, 49), "oedd lys" (td. 16), "oedd wrando" (td. 29). Yr oedd yn rheol ddieithriad hefyd arfer cydsain feddal yn y gweithredydd ar ol y terfyniad berfol *-ai;* fe 'i ceir yn y Beibl, "pe bwriai *ddyn* had," Marc iv. 26; "pe rhoddai *wr*," Can. viii. 7. Felly 'n wastad gan Elis Wyn, "Mynnei Loegr" (td. 27), "a dalei Falchder" (td. 144); ond gwell oedd gan amryw o'i olygwyr diweddar galedu 'r gydsain a difetha 'i hen gystrawen dlos a chywir ef.

Fe grybwyllwyd uchod fod gan Elis Wyn amryw ffurfiau llafar; nis gallaf sylwi ond ar un dosbarth o honynt. Yr oedd *-eu* ac *-ei* yn y sill ddi-acen olaf yn *-e* ar lafar gan mlynedd a hanner cyn amser Elis Wyn; a

[1] Cyfrinach B. Y. P., td. 237. [2] Gram. J.D.R., td. 273: Gram. Dr. D., td. 202. [3] *Mabinogion*, td. 165.

cheir ganddo ef y ffurf lafar *chwithe*, *cyfell* yn gystal a'r ffurf hynaf *petheu gwelei*, a'r ffurf lenyddol ddiweddar *pethau*, *gwelai*. Yn y gair *bore* dyry *eu* (*boreu*) lle dylai -*e* fod; gwnaed hyn gan Dr. Morgan o'i flaen, ond cywirwyd y gair ym Meibl 1620, ac y mae 'n gywir yn y rhan fwyaf o'r Beiblau diweddarach. Nid oedd sicrwydd am y seiniau hyn gan na chedwid hwynt yn yr iaith lafar; ac nid yw Elis Wyn yn awdurdod arnynt, am nad yw'n dyst o'r gwahaniaeth rhyngddynt. A dyna yn y diwedd ydyw awdurdod hen ysgrifenwyr. Yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg hon, nid ysgrifennai neb *peuth* yn lle *peth*; yn y bedwaredd ganrif ar ddeg yr oedd y gwahaniaeth yr un mor eglur yn y sill ddi-acen, ac nid oedd berygl i neb ysgrifennu *boreu* yn lle *bore*. Nid am eu bod yn ysgolheigion ieithyddol dyfnddysg y cymerir yr hen ysgrifenwyr yn awdurdod, ond am eu bod yn dystion byw o'r gwahaniaeth y ceisir ei gadw eto yn yr iaith lenyddol. Y duedd yn amser Elis Wyn oedd ysgrifennu 'r seiniau yr ydym ein hunain yn dystion o honynt; ond drwy ddysg Lewis Morris a Goronwy aethpwyd yn ol at yr hen ffurfiau llenyddol; ac os yw 'r rhain yn werth eu cadw y maent yn werth eu cadw 'n gywir. Y mae dau air cyffredin arall lle rhoddir *eu* neu *au* erbyn hyn yn lle *e*, sef *camre* a *godre*.

Un fantais bwysig o gyhoeddi gweithiau hen awduron yn eu sillebiaeth hwy eu hunain ydyw cynefino darllenwyr â'r dulliau gynt o ysgrifennu Cymraeg, rhag iddynt dybied nad oes ond mympwyon di-sail yn y cais a wneir i adfer yr iaith i'w hen burdeb.

GWELEDIGAETHEU Y BARDD CWSC

GWELEDIGAETHEU
Y
Bardd Cwsc.

Y
RHANN GYNTAF.

Argraphwyd yn *Llundain* gan
E. Powell, i'r Awdwr, 1703.

AT Y

DARLLENYDD.

A *Ddarllenno, yſtyried;*
A yſtyrio, coſied;
A goſio, gwnaed;
A wnêl, parhaed.

A barhao 'n ffyrdd Rhinwedd,
Gan ymryddhau ôi gamwedd,
Fwyfwy ſyth hyd ei ddiwedd,
Ni ſedd a bortho 'r fflammffiedd,
Na phwys a'i ſawdd i'r Sugnedd,
Nid â byth i Wlad y Dialedd
Penydſan pob Anwiredd.

*Ond y difraw gwael a geulo**
Ar ei ſorod, a ſuro,*

(*Nid*

At y Darllenydd.

(Nid byw y Ffydd na weithio)
A hirddrwg hir-ddilyno,
Heb Gred *a* Chariad *effro;*
G*wae, gwae tragwyddol iddo!*
Fe geiff weled a theimlo,
Fwy mewn munud llym yno,
Nac a fedr Oes *ddyfeisio.*

I. *Gwe-*

I.

Gweledigaeth y BYD.

AR ryw brydnhawngwaith têg o hâ hir felyn tesog, cymmerais hynt i ben un o Fynyddoedd *Cymru*, a chydami Spienddrych i helpu 'n golwg egwan, i weled pell yn agos, a phetheu bychain yn fawr; trwy 'r awyr deneu eglur ar têsyr ysplenydd tawel canfyddwn ymhell bell tros Fôr y *Werddon*, lawer golygiad hyfryd. O'r diwedd wedi porthi fy Llygaid ar bôb rhyw hyfrydwch o'm hamgylch, onid oedd yr Haul ar gyrraedd ei gaereu 'n y Gorllewin; gorweddais ar y gwelltglas, tan syn-fyfyrio decced a hawddgared (wrth fy ngwlâd fy hun) oedd y Gwledydd pell y gwelswn gip o olwg ar eu gwastadedd tirion; a gwyched oedd gael arnynt lawn olwg, a dedwydded y rhai a welseint gwrs y byd wrthifi a'm bâth: Felly o hir drafaelio

â'm *Llygad*, ac wedi â'm *Meddwl* daeth blinder, ac ynghyſcod Blinder daeth fy Meiſtr *Cwſc* yn lledradaidd i'm rhwymo; ac â'i goriadeu plwm fe gloes ffeneſtri fy Llygaid a'm holl Synhwyreu eraill yn dynn ddiogel. Etto gwaith ofer oedd iddo geiſio cloi 'r *Enaid* a fedr fyw a thrafaelio heb y Corph: Canys diangodd fy Yſpryd ar eſcill Phanſi allan o'r corpws cloiedig: A chynta peth a welwn i, yn f'ymyl *dwmpath chwareu*, â'r fàth gâd-gamlan mewn Peiſieu gleiſion a Chapieu cochion, yn dawnſio 'n hoew-bryſur. Sefais ennyd ar fy nghyfyng gyngor, awn i attynt ai peidio, oblegid ofnais yn fy ffwdan mai haid oeddynt o *Sipſiwn* newynllyd, ac na wnaent âs lai na'm lladd i iw ſwpper, a'm llyncu yn ddihalen: Ond o hir graffu, mi a'u gwelwn hwy 'n well a theccach eu gwedd na'r giwed felynddu gelwyddog honno. Felly anturiais neſau attynt, yn ara' dêg fel iâr yn ſengi ar farwor, i gael gwybod beth oeddynt; ac o'r diwedd gofynnais eu cennad fel hyn o hyd y nhîn; Attolwg lan gyn'lleidfa, 'r wy 'n deall mai rhai o bell ydych, a gymmerech i Fardd i'ch plith ſy 'n chwennych trafaelio? ar y gair diſtawodd y trŵſt, a phawb a'i lygad arnai; a than wichian, *Bardd*, ebr un, *trafaelio* eb un arall, *in plith ni* ebr y trydydd; erbyn hyn mi adwaenwn rai oedd yn edrych

arnai

arnai ffyrnicca o'r cwbl: Yna dechreuasant sibrwd o glust i glust ryw ddirgel swynion ac edrych arnai; a chyda hynny torrodd yr hwndrwd, a phawb a'i afel yno'i, codasant fi ar eu 'scwyddeu, fel codi Marchog Sîr; ac yna ymaith â ni fel y Gwynt tros Dai a Thiroedd, Dinasoedd a Thyrnasoedd, a Moroedd a Mynyddoedd, heb allu dal sulw ar ddim gan gyflymed yr oeddynt yn hedeg. A phe' sy waeth, dechreuais ammeu nghymdeithion wrth eu gwaith yn gwrthuno ac yn cuchio arnai eisieu canu dychan i'm Brenin fy hun. Wel', ebr fi wrthi fy hun, yn iâch weithian i'm hoedl; f' â 'r carn-witsiaid melltigedig hyn â mi i fwytty neu seler rhyw Bendefig, ac yno i'm gadawant i dalu iawn gerfydd fy nghêg am eu lledrad hwy: Neu gadawant fi yn noeth lumman i fferri ar Forfa *Caer* neu ryw Oerle anghysbell arall. Ond wrth feddwl fod y wynebeu a adwaenwn i wedi eu claddu, â rheini 'n fy mwrw ac eraill yn fy nghadw uwchben pob Ceunant, deellais nad *Witsiaid* oeddynt, ond mai rhai a elwir y *Tylwyth têg*. Ni chawn i attreg nad dyma fi 'n ymyl yr anferth *Gastell* tecca 'r a welais i 'rioed, a *Llynn* tro mawr o'i amgylch: yma dechreuasant roi barn arnai; awn âg e 'n anrheg i'r Castell, ebr un; nage crogyn ystyfnig, taflwn ef i'r Llynn, ni thâl mo'i ddangos i'n Twysog mawr

mawr ni, meddei 'r llall; a ddywed e' ei Weddi cyn cyſcu? ebr y trydydd. Wrth iddynt ſôn am *Weddi*, mi a riddfenais ryw ochenaid tuac i fynu am faddeuant a help; a chynted y meddyliais, gwelwn ryw *Oleuni* o hirbell yn torri allan, oh mor brydferth! fel yr oedd hwn yn neſau, 'r oedd fy nghymdeithion i 'n tywyllu ac yn diflannu; a chwippyn dyma 'r *Diſclair* yn cyfeirio tros y Caſtell attom yn union; ar hyn gollyngaſant eu gafel, ac ar eu hymadawiad troeſant attai guwch uffernol; ac oni baſei i'r Angel fy nghynnal, baſwn digon mân er gwneud paſtai cyn cael daiar. Beth, eb yr Angel, yw dy neges di yma? Yn wîr, f' arglwydd ebr finneu, nis gwn i p'le yw yma, na pheth yw fy neges, na pheth wy fy hun, na pheth aeth a'm rhan arall i, yr oedd genni bedwar aelod a phen, a pha un ai gartre y gadewais, ai i ryw geubwll; canys cô 'genni dramwy tros lawer o geunentydd geirwon, y bwriodd y *Tylwyth-têg* fi, ys *têg* eu gwaith, nis gwn i Syr, pe crogid fi. Têg eb ef y gwnaethent â thi oni bai 'nyfod i mewn pryd ith achub o gigweinieu Plant Annwfn. Gan fod cymmaint dy awydd i weled *cwrs y Byd* bach, cês orchymyn i roi i ti olwg arno, fel y gwelit dy wallco 'n anfodloni i'th ſtâd a'th wlâd dy hunan. Tyrd gyda mi, neu dro, eb ef, a chyda 'r

gair,

gair, a hi 'n dechreu torri 'r wawr, f' a'm cippiodd i 'mhell bell tu ucha 'r Castell, ac ar scafell o gwmmwl gwyn gorphwysasom yn yr entrych, i edrych ar yr Haul yn codi, ac ar fy nghydymaith nefol oedd lawer discleiriach na'r Haul; ond bod ei lewyrch ef ar i fynu gan y llen-gêl oedd rhyngddo ac i wared. Pan gryfhaodd yr Haul rhwng y ddau ddisclair, gwelwn y Ddaiar fawr gwmpasog megis pellen fechan gron ymhell odditanom: Edrych yrwan, eb yr Angel, ac a roes i mi ddrychyspio amgen nac oedd genni fi ar y mynydd. Pan yspîais trwy hwn, gwelwn betheu mewn modd arall, eglurach nac erioed or blaen. Gwelwn un Ddinas anferthol o faintioli, à miloedd o Ddinasoedd a Theyrnasoedd ynddi; a'r Eigion mawr fel Llynn-tro o'i chwmpas, a moroedd eraill fel afonydd yn ei gwahanu hi 'n rhanneu. O hir graffu, gwelwn Hi yn *dair Stryd fawr* tros ben; a *Phorth* mawr discleirwych ymhen isa pob Stryd, a *Thwr* teg ar bob Porth, ac ar bob Twr yr oedd *Merch* landeg aruthr yn sefyll yngolwg yr holl Stryd; a'r tri Thwr o'r tu cefn i'r Caereu 'n cyrraedd at odre 'r Castell mawr hwnnw. Ar ôhyd i'r tair anferthol hyn, gwelwn *Stryd groes arall*, a honno nid oedd ond bechan a gwael wrth y lleill, ond ei bod hi 'n lanwaith, ac ar godiad uwch-law 'r Strydoedd eraill,

eraill, yn mynd rhagddi uwch uwch tu a'r Dwyrein, ar tair eraill ar i wared tu ar Gogledd at y Pyrth mawr. Ni fedrais i ymattal ddim hwy heb ofyn i'm cyfell a gawn gennad i ſiarad. Beth ynteu, eb yr Angel, ond ſiarad ti gwrando 'n yſtyriol, na orffo dywedyd yr un peth i ti ond unwaith. Gwna' f' arglwydd, ac ertolwg, ebr fi, ple yw'r Caſtell draw yn y Gogledd? Y Caſtell fry yn yr awyr, ebr ef, a pieu *Belial*, Tywyſog llywodraeth yr Awyr, a Llywodraethwr yr holl Ddinas fawr obry, fe 'i gelwir *Caſtell Hudol*, canys hudol mawr yw *Belial*, a thrwy hudoliaeth y mae e'n cadw tan ei faner y cwbl oll a weli; oddieithr y Stryd fechan groes accw. Twyſog mawr yw hwn, a miloedd o dwyſogion dano; Beth oedd *Cæſar* neu *Alecſander* fawr wrth hwn? beth yw'r *Twrc* a'r hên *Lewis* o *Frainc* ond gweiſion i hwn? Mawr, a mawr tros ben yw gallu, a chyfrwyſdra, a diwydrydd y t'wyſog *Belial* a'i luoedd hefyd ſy ganddo heb rifedi 'n y Wlâd iſa. I ba beth y mae 'r Merched yna 'n ſefyll, ebr fi, a phwy ydynt? Yn ara, eb yr Angel, un cweſtiwn ar unwaith; iw caru a'u haddoli y maent yna. Nid rhyfedd yn wir ebr fi, a hawddgared ydynt, pettwn perchen traed a dwylo fel y bûm, minneu awn i garu neu addoli y rhain. Taw, taw, ebr ynte, os hynny a wneit â'th aelodeu, da dy fôd

hebddynt:

hebddynt: gwybydd ditheu yspryd angall, nad yw'r tair Twysoges hyn ond tair hudoles ddinistriol. Merched y Twysog *Belial*, a'u holl degwch a'u mwynder sy 'n serenni 'r Strydoedd, nid yw ond wynebiad ar wrthuni a chreulonder; mae 'r Tair oddimewn fel eu Tâd, yn llawn o wenwyn marwol. Och fi, ai possibl ebr fi 'n athrist iawn, ar glwyfo o'u cariad? Rhy wir ysywaeth, ebr ef. Gwŷch gennit y pelydru y mae'r tair ar eu haddolwyr; wel', ebr ef, mae yn y Pelydr accw lawer swyn ryfeddol, mae e'n eu *dallu* rhag gweled bâch; mae e'n eu *synnu* rhag ymwrando a'u perygl, ac yn eu *llosci* âthrachwant diwala am ychwaneg o hono, ac ynte 'n wenwyn marwol, yn magu ynddynt glefydon anescorol, na ddichon un meddyg, ie, nac angeu byth bythodd ei hiachâu, na dim oni cheir physygwriaeth nefol a elwir *edifeirwch*, i gyfog y drwg mewn pryd cyn y greddfo 'n rhybell, wrth dremio gormod arnynt. Pam, ebr fi, na fynn *Belial* yr addoliant iddo 'i hunan? Ond yr un peth yw, eb ef: mae'r hên Gadno yn cael ei addoli yn ei ferched, oblegid tra bo dyn ynglŷn wrth y rhain neu wrth un o'r tair, mae e'n siccr tan nôd *Belial*, ac yn gwisco 'i lifrai ef. Beth, ebr fi, y gelwch i'r tair Hudoles yna? Y bella draw, eb ef, a elwir *Balchder*, Merch hyna *Belial*; yr ail, yw

Pleser;

Pleser; ac *Elw* ydy 'r nesa yma; y Tair hyn yw 'r *Drindod* y mae 'r *Byd* yn ei addoli. Atlygaf henw 'r Ddinas fawr wallwfus hon, ebr fi, os oes arni well henw na *Bedlam* fawr? Oes ebr ef, hi a elwir y *Ddinas ddihenydd*. Och fi, ai Dynion dihenydd, ebr fi, yw 'r cwbl sy ynddi? Y cwbl oll, ebr ynte, oddieithr ymbell un a ddiango allan i'r Ddinas ucha fry, sy tan y Brenin *IMMANUEL*. Gwae finneu a'm heiddo pa fodd y diangant, a hwythe 'n llygadrythu fyth ar y peth sy 'n eu dallu fwyfwy, ac yn eu hanreithio yn eu dallineb? Llwyr amhossibl, ebr ynte, fyddei i undyn ddianc oddiyma, oni bai fod *IMMANUEL* oddifry yn danfon ei Gennadon hwyr a boreu iw perswadio i droi atto Ef ei hunion Frenhin oddiwrth y Gwrthryfelwr, ac yn gyrru hefyd i ymbell un anrheg o ennaint gwerthfawr a elwir *ffydd*, i iro 'u llygaid; a'r sawl a gaffo 'r *gwir* ennaint hwnnw, canys mae *rhîth* o hwn fel o bob peth arall yn y *Ddinas ddihenydd*, ond pwy bynnac a ymiro â'r *iawn* ennaint, fe wêl ei friwieu ai wallco, ac nid erys yma funud hwy pe rhoe *Belial* iddo 'i dair Merch, iè, neu 'r bedwaredd, sy fwya' oll, am aros. Beth y gelwir y Strydoedd mawr hyn, ebr fi? Gelwir, ebr ynte, bob un wrth henw 'r Dwysoges sy 'n rheoli ynddi; Stryd *Balchder* yw 'r bella, y ganol Stryd *Pleser*, y nesa

Stryd

Stryd yr *Elw*. Pwy ertolwg, ebr fi, ſy 'n aros yn y Strydoedd yma? pa Iaith? pa Fſordd? pa Genedl? Llawer, ebr ef, o bob Iaith, a Chrefydd, a Chenedl tan yr Haul hwn, ſy 'n byw ymhôb un o'r Strydoedd mawr obry; a llawer un yn byw ymhôb un o'r tair Stryd ar gyrſieu, a phawb neſa 'r y gallo at y Porth: a mynych iawn y mudant heb fedru ſawr aros yn y naill, gan ddäed ganddynt Dwyſoges Stryd arall: A'r hên *Gadno* tan ei ſcafell yn gado i bawb garu ei ddewis, neu 'r tair os mynn, ſiccra' oll yw ef o hono. Tyrd yn nês attynt, eb yr Angel, ac a'm cippiodd i wared yn y llen-gêl, trwy lawer o ſwrllwch diffaith oedd yn codi o'r Ddinas, ac yn Stryd *Balchder* deſcynnaſom ar ben 'hangle o Blaſdy penegored mawr, wedi i'r Cŵn a'r Brain dynnu ei Lygaid, a'i berchenogion wedi mynd i *Loegr*, neu *Frainc*, i chwilio *yno* am beth a ſaſei can haws ei gael *gartre*, felly yn lle 'r hên Dylwyth Iuſengar daionus gwladaidd gynt, nid oes rwan yn cadw meddiant ond y modryb Dylluan *hurt*, neu Frain *rheibus*, neu Biod *brithfeilchion*, neu 'r cyffelyb i ddadcan *campeu* y perchenogion preſennol. Yr oedd yno ſyrdd o'r fâth blaſau gwrthodedig, a allaſei oni bai *Falchder*, fod fel cynt yn gyrchſa goreugwyr, yn Noddſa i'r gweiniaid, yn Yſcol Heddwch a phob Daioni, ac yn fendith i ſil o Dai

bâch o'u hamgylch. O ben y Murddyn yma 'r oeddem yn cael digon o le, a llonydd i weled yr holl Stryd o'n deu-ty. Tai têg iawn, rhyfeddol o uchder, ac o wychder, ac achos da, o ran bod yno Ymerodron, Brenhinoedd a Thwysogion 'gantoedd, Gwŷr mawr a Bonheddigion fyrdd, a llawer iawn o Ferched o bob gradd; Gwelwn aml Goegen gorniog fel Llong ar lawn hŵyl, yn rhodio megis mewn Ffrâm, a chryn Siop Pedler oi chwmpas, ac wrth eu chlustiau werth, Tyddyn da o berlau: a rhai oedd yn canu i gael canmol eu *llais*, rhai 'n dawnsio i ddangos eu *llun*, eraill oedd yn paentio i wellau eu *lliw*; eraill wrth y Drŷch er's teir-awr yn ymbincio, yn dyscu gwenu, yn symmud pinneu, yn gwneud munudie 'ac ystumieu. Llawer murfen oedd yno, na wyddei pa sutt i agor ei gwefuseu i siarad, chwaethach i fwytta, na pha fodd o Wir ddyfosiwn i edrych tan ei thraed; a llawer Yscowl garpiog a fynnei daeru ei bod hi cystal Merch fonheddig a'r oreu 'n y Strŷd; a llawer yscogyn rhygyngog a allei ridyllio Ffâ wrth wynt ei gynffon. A mi 'n edrych o bell ar y rhain a chant o'r fâth, dyma 'n dyfod heibio i ni globen o baunes fraith ucheldrem ac o'i lledol gant yn spio, rhain 'n ymgrymmu megis iw haddoli, ymbell un a roe beth yn ei llaw hi. Pan fethodd

fethodd genni ddyfeiſio beth oedd hi, gofynnais; O ebr 'ynghyfaill, un yw hon ſy â'i chynnyſcaeth oll yn y golwg, etto gweli faint ſy o rai ffolion yn ei cheiſio, a'r gwaela 'n abl, ſy arni hi o gaffaeliad; hitheu *ni fynn a gaffo ni cheiff a ddymuno*, ac ni ſieryd ond a'i gwell am ddywedyd o'i Mamm wrthi nad oes un gamp waeth ar Ferch ieuanc na bod yn *ddiſalch* wrth garu. Ar hyn dyma baladr o ŵr a faſei 'n Alderman ac mewn llawer o ſwyddeu yn dyfod allan odditanom, yn lledu ei eſcill, megis i hedeg, ac ynteu prin y gallei ymlwybran o glun i glun fel ceffyl a phwn, o achos y *gêſt* a'r *Gowt* ac amryw glefydon bonheddigaidd eraill; er hynny ni cheiti ganddo ond trwy ffafr fawr un cibedrychiad, a chofio er dim ei alw wrth ei holl *ditlau* a'i *ſwyddau.* Oddi ar hwn troiſ yngolwg tu arall i'r Stryd lle gwelwn glamp o bendefig ieuanc a lliaws o'i ôl yn dêg ei wên, a llaes ei foes i bawb a'i cyfarfyddei. Rhyfedd, ebr fi, fod hwn, a hwn accw 'n perthyn i'r un Stryd. O, yr un Dwyſoges *Balchder* ſy'n rheoli 'r ddau, ebr ynteu: Nid yw hwn ond dywedyd yn dêg am ei neges, hèl clôd y mae e 'r awron, ac ar fedr wrth hynny ymgodi i'r Swydd ucha 'n y Deyrnas; hawdd ganddo wylo wrth y bobl, faint yw eu cam gan ddrwg ſwyddogion yn eu gorthrymmu; etto ei *fawrbâd* ei *hun*, nid

llesâd y *Deyrnas* yw corph y gainc. O hir dremio canfûm wrth Borth y *Balchder*, Ddinas dêg ar ſaith fryn, ac ar ben y Llys tra ardderchog 'r oedd y *Goron dripblyg* a'r *Cleddyfeu* a'r *Goriadeu* 'n groeſion: wel'dyma *Rufain*, ebr fi, ac yn hon y mae 'r *Pâp* yn byw? ie fynycha' eb yr Angel, ond mae ganddo Lŷs ymhob un o'r Strydoedd eraill. Gyfeiryd â *Rhufain*, gwelwn Ddinas a Llys teg iawn, ac arno wedi derchafu 'n uchel *hanner lleuad* ar Faner aur, wrth hyn gwybûm mai'r *Twrc* oedd yno. Neſa at y Porth ond y rhain, oedd lŷs *Lewis* XIV. o *Ffrainc*, fel y deellais wrth ei arfau ef, y *tair Flour-de-lis* ar Faner arian ynghrôg uchel. Wrth ſelu ar uchder a mawredd y Llyſoedd hyn, gwelwn lawer o dramwy o'r naill Lŷs i'r llall, a gofynnais beth oedd yr achos; oh! llawer achos tywyll, eb yr Angel, ſy rhwng y tri Phen cyfrwyſgry hyn a'u gilydd: Ond er eu bod hwy 'n eu tybio 'u hunain yn addas ddyweddi i'r tair Twyſoges frŷ, etto nid yw eu gallu a'u dichell ddim wrth y rheini. Ie ni thybia *Belial* fawr mor holl Ddinas (er amled ei Brenhinoedd) yn addas iw Ferched ef. Er ei fod e 'n eu cynnyg hwy 'n briod i bawb, etto ni roes e'r un yn hollawl i neb erioed. Bu ymorcheſtu rhwng y Tri hyn am danynt; y *Twrc* a'i geilw ei hun *Duw 'r ddaiar*, a fynnei'r hyna 'n briod ſef *Balchder:*

der: Nagè, meddei Frenin *Ffrainc*, myfi pieu honno sy'n cadw sy holl ddeiliaid yn ei Stryd hi, ac hefyd yn dwyn atti lawer o *Loegr* a Theyrnasoedd eraill. Mynnei 'r *Spaen* y Dwysoges *Elw* heb waetha i *Holland*, a'r holl *Iddewon;* Mynnei *Loegr* y Dwysoges *Pleser*, heb waetha i'r *Paganiaid*. Ond mynnei 'r Pâp y Tair, ar well rhesymmeu na 'r lleill i gŷd: ac mae *Belial* yn ei gynnws e 'n nesa attynt yn y tair Stryd. Ai am hynny y mae'r tramwy rwan, ebr fi? nagè ebr ef, cyttunodd *Belial* rhyngddynt yn y matter hwnnw er 's talm. Ond yr awron fe roes y tri i wascu i penneu 'nghŷd, pa fodd nesa y gallent ddifa y Stryd groes accw, sef Dinas *IMMANUEL*, ac yn enwedig un Llys mawr sy yno; o wir wenwyn ei weled e 'n deccach Adeilad nac sy yn y Ddinas ddihenydd oll. Ac mae *Belial* yn addo i 'r sawl a wnêl hynny, hanner ei Frenhiniaeth tra fo ef byw, a'r cwbl pan fo marw. Ond er maint ei allu a dyfned ei ddichellion, er maint o Emprwyr Brenhinoedd a Llywiadwyr cyfrwysgall sy tan ei Faner ef yn yr anferth Ddinas ddihenydd, ac er glewed ei fyddinoedd aneirif ef tu draw i'r Pyrth yn y Wlâd isa, etto, eb yr Angel, cânt weled hynny 'n ormod o dâsc iddynt: Er maint, er cryfed, ac er dichlined yw 'r *Mawr* hwn, etto mae yn y Stryd fâch accw Un sy *Fwy* nac ynteu. Nid oe-

 ddwn

ddwn i'n cael gwrando mo 'i resymmau angylaidd ef yn iawn, gan y pendwmpian yr oeddynt hyd y Stryd lithrig yma bob yn awr; a gwelwn rai âg yscolion yn dringo 'r Twr, ac wedi mynd i'r ffon ucha, syrthient bendramwnwgl i'r gwaelod: i ba le y mae 'r ynfydion accw 'n ceisio mynd, ebr fi? i rywle digon uchel, eb ef, ceisio y maent dorri trysordy 'r Dwysoges. Mi wrantaf yno le llawn, ebr fi. Oes, eb ef, bob peth a berthyn i'r Stryd yma, i'w rhannu rhwng y trigolion: Pob mâth o arfeu *rhyfel* i orescyn ac ymledu; pob mâth o arfeu *bonedd,* banerau, scwtsiwn, llyfreu acheu, gwersi 'r hynafiaid, cywyddeu; pob mâth o wiscoedd gwychion, storiâu gorchestol, drychau ffeilsion; pob lliwieu a dyfroedd i deccâu 'r wynebpryd; pob uchel-swyddau a thitlau: ac ar fyrr iti, mae yno bob peth a bair i ddyn dybio 'n well o hono 'i hun, ac yn waeth o eraill nac y dylei. Prif Swyddogion y Trysordy hwn yw Meistred y Ceremoniau, Herwyr, Achwyr, Beirdd, Areithwyr, Gwenieithwyr, Dawnswyr, Taelwriaid, Pelwyr, Gwniadyddesau a'r cyffelyb. O'r Stryd fawr hon, ni aethom i'r nesa lle mae 'r dwysoges *Elw* yn rheoli, Stryd lawn a chyfoethog aruthr oedd *hon*, etto nid hanner mor wych a glanwaith a Stryd *Balchder*, na'i phobl hanner mor ehud wyneb-uchel, canys dynion

dynion llechwrus iselgraff oedd yma gan mwyaf. Yr oedd yn y Stryd hon fyrdd o *Hispaenwyr*, *Hollandwyr*, *Venetiaid*, ac *Iddewon* yma a thraw; a llawer iawn o hên bobl oedrannus. Attolwg Syr, ebr fi, pa ryw o ddynion yw y rhain? Rhyw *Siôn Lygad y geiniog*, eb ynte, yw'r cwbl. Yn y pen isa, cei weled y *Pâp* etto, Gorescynnwyr Teyrnasoedd a'i Sawdwyr, Gorthrymwyr Fforestwyr, Cauwyr y Drosfa gyffredin, Ustusiaid a'u Breibwyr, a'u holl Sil o'r cyfarthwyr hyd at y ceisbwl: O'r tu arall, ebr ef, mae 'r Physygwyr, Potecariaid, Meddygon; Cybyddion, Marsiandwyr, Ceibddeilwyr Llogwyr; *Attalwyr* degymeu, neu gyflogeu, neu renti, neu lusenau a adawsid at Yscolion, Lusendai a'r cyfryw: Porthmyn, Maelwyr a fydd yn cadw ac yn codi 'r Farchnad at eu llaw eu hunain: Siopwyr (neu Siarpwyr) a elwant ar *angen*, neu *anwybodaeth* y prynwr, Stiwardiaid bob gradd, Clipwyr, Tafarnwyr sy'n *yspeilio* Teuluoedd yr oferwyr o'u *dâ*, a'r Wlâd oi *Haidd* at fara i'r tlodion. Hyn oll o *Garnlladron*, ebr ef; a mân-ladron yw 'r lleill, gan mwya sy ymhen ucha 'r Stryd, sef Yspeilwyr-ffyrdd, Taelwriaid, Gwehyddion, Melinyddion, Mesurwyr gwlŷb a sŷch a'r cyffelyb. Ynghanol hyn, clywn ryw anfad rydwst tu a phen isa 'r Stryd, a thyrfa fawr o bobl yn ymdyrru tu a'r Porth, a'r fath

fath ymwthio ac ymdaeru, a wnaeth i mi feddwl fod rhyw ffrae gyffredin ar droed, nes gofyn i'm cyfaill beth oedd y matter; Tryfor mawr tros ben fy'n y Tŵr yna, eb yr Angel, a'r holl ymgyrch fy i ddewis Tryforwr i'r Dwyfoges yn lle 'r Pâp a drowyd allan o'r Swydd. Felly nineu aethom i weled y '*Lecfiwn.* Y Gwŷr oedd yn fefyll am y Swydd oedd y *Stiwardiad*, y *Llogwyr*, y *Cyfreithwyr* a'r *Maerfiandwyr*, a'r cyfoethocca o'r cwbl a'i cai: (oblegid pa mwya fy gennit, mwya gei ac y geifi, rhyw *ddolur diwala* fy'n perthyn i'r Stryd.) Gwrthodwyd y Stiwardiaid y cynnyg cynta, rhag iddynt dlodi 'r holl Stryd, ac fel y codafeint eu Plafau ar furddynnod ei Meiftred, felly rhag iddynt o'r diwedd droi 'r Dwyfoges ei hun allan o feddiant. Yna rhwng y tri eraill yr aeth y ddadl; mwy o Sidaneu oedd gan y Marfiandwyr, mwy o Weithredoedd ar Diroedd gan y Cyfreithwyr, a mwy o Godeu llownion, a Bilieu a Bandieu gan y Llogwyr. Hai, ni chyttunir heno, eb yr Angel, tyrd ymaith, cyfoethoccach yw'r Cyfreithwyr na'r Marfiandwyr, a chyfoethoccach yw'r Llogwr na'r Cyfreithwyr, a'r Stiwardiaid na'r Llogwyr, a *Belial* na'r cwbl, canys ef a'u pieu hwy oll a'u petheu hefyd. I ba beth y mae 'r Dwyfoges yn cadw 'r Lladron hyn o'i chylch, ebr fi? Beth gymmwyfach, eb ynte, a hi 'n Ben-

Ben-lladrones ei hun. Synnais ei glywed e'n galw 'r Dwyſoges felly, a'r Bon'ddigion mwya yno, yn Garn-lladron; Attolwg f' arglwydd, ebr fi, pa fodd y gelwch y Pendefigion urddaſol yna yn ſwy Lladron na 'Speilwyr-ffyrdd? Nid wyti ond ehud, ebr ef: Onid yw'r cnâ êl â'i gleddy 'n ei law a'i reibwyr o'i ôl, hyd y byd tan ladd, a lloſci, a lladratta Teyrnaſoedd oddi ar eu hiawn berch'nogion, ac a ddiſgwyl wedi ei addoli yn Gyncwerwr, yn waeth na Lleidryn a gymer bwrs ar y Ffordd-fawr? Beth yw Taeliwr a ddŵg ddarn o frethyn, wrth Wr mawr a ddŵg allan o'r Mynydd ddarn o Blwy? Oni haeddei hwn ei alw 'n Garnlleidr wrth y llall? ni ddûg hwnnw ond cynhinion oddiarno *ef*, eithr efe a ddûg oddiar y *tlawd* fywioliaeth ei anifail, ac wrth hynny, ei fywioliaeth ynteu a'i weiniaid. Beth yw dwyn dyrneid o flawd yn y Felin, wrth ddwyn cant o hobeidieu i bydru, i gael gwedi werthi un ymhrîs pedwar? Beth yw Sawdwr lledlwm a ddycco dy ddillad wrth ei gleddyf, wrth y Cyfreithwyr a ddwg dy holl ſtât oddiarnat, â chwil gŵydd, heb nac iawn na rhwymedi i gael arno? A pheth yw Pigwr-pocced, a ddygo bumpynt, wrth gogiwr dîs, a'th yſpeilia o gantpunt mewn traean nôs? A pheth yw Hwndliwr a'th ſiommei mewn rhyw hên geffyl, methiant, wrth y Potecari a'th dwylla o'th arian

arian a'th hoedl hefyd am ryw hên physygwriaeth fethedig? Ac etto, beth yw 'r holl Ladron hyn wrth y Pen-lladrones fawr yna sy 'n dwyn oddiar y cwbl yr holl betheu hyn, a'u calonneu, a'u heneidieu yn niwedd y ffair. O'r Stryd fawaidd anrhefnus hon, ni aethom i Stryd y Dwysoges *Pleser*, yn hon gwelwn lawer o *Fritaniaid*, *Ffrancod*, *Italiaid*, *Paganiaid*, &c. Twysoges lân iawn yr olwg oedd hon, â gwîn cymmysc yn y naill law, a chrŵth a thelyn yn y llall: ac yn ei Thrysorfa aneirif o blesereu a theganeu i gael cwsmeriaeth pawb, a'u cadw yn gwasanaeth ei Thâd. Iè, 'r oedd llawer yn dianc i'r Stryd swyn hon, i fwrw tristwch eu colledion a'u dyledion yn y Strydoedd eraill. Stryd lawn aruthr oedd hon, o bobl ieuanc yn enwedig; a'r Dwysoges yn ofalus am foddio pawb a chadw saeth i bôb nôd. Os sychedig wyt, mae i ti yma dy ddewis ddiod: Os ceri ganu a dawnsio, cei yma dy wala. Os denodd glendid hon, di i chwantio corph Merch, nid rhaid iddi ond codi bŷs ar un o Swyddogion ei Thâd (sy o'i hamgylch bôb amser er nas gwelir) a hwy a drosglwyddant iti fenyw yn ddiattreg; neu *gorph* putten newydd gladdu, a hwytheu ânt i mewn iddo yn lle *enaid*, rhag i ti golli pwrpas mor ddaionus. *Yma* mae tai têg a gerddi tra hyfryd, perllannau llownion, llwyni

llwyni cyſcodol, cymmwys i bob dirgel ymgyfarfod i ddal adar, ac ymbell gwnningen wen: afonydd gloew tirion iw pyſcotta, meuſydd maith cwmpaſog, hawddgar i erlid ceunach a chadno. Hyd y Stryd allan gwelit *chwareuon* Interlud, ſiwglaeth a phob *caſtieu* hûg, pob rhyw *gerdd* faſwedd *dafòd* a *thant*, canu baledeu, a phôb digrifwch; a phob rhyw lendid o Feibion a Merched yn canu ac yn dawnſio, a llawer o Stryd *Balchder* yn dyfod yma i gael eu moli a'u haddoli. Yn y tai, gwelem rai ar welâu ſidanblu yn ymdrobaeddu mewn *trythyllwch*: rhai 'n tyngu ac yn rhegu uwchben y *Dabler*, eraill yn ſiffrwd y *Diſieu* a'r *Cardieu*. Rhai o Stryd *Elw* a chanddynt yſtafell yn *hon*, a redeint yma a'u harian iw cyfry, ond ni arhoent fawr rhag i rai o'r aneirif deganeu ſy yma eu hudo i ymadel â pheth o'u harian yn ddi-lôg. Gwelwn eraill yn ſyrddeidieu yn gwledda, a pheth o bob creadur o'u blaen, a chwedi i bob un o ſaig i ſaig ſolera cymmaint o'r danteithion, ac a wnaethei wledd i ddyn cymmedrol tros wythnos, yna *bytheirio* oedd y grâs bwyd, yna moeſwch iechyd y brenin, yna iechyd pob cydymaith da, ac felly ymlaen i foddi archfa 'r bwydydd, a gofalon hefyd: yna *Tobacco*, yna pawb a'i *Stori* ar ei gymydog, os gwir, os celwydd, nis gwaeth, am y bo hi 'n *ddigrif*, neu 'n *ddi-*

weddar,

weddar, neu 'n ſiccr, os bydd hi rhwybeth *gwradwyddus*. O'r diwedd rhwng ymbell ſytheiriad trwm, a bod pawb â'i biſtol pridd yn chwythu mŵg a thân, ac abſen iw gymydog, a'r llawr yn fudr euſys rhwng colli diod a phoeri, mi ofnais y gallei gaſtie' butrach na rheini fod yn agos, ac a ddeiſyfiais gael ſymmud. Oddi yno ni aethom lle clywem drŵſt mawr, a churo a dwndrio, a chrio a chwerthin, a bloeddio a chanu. Wel'dyma *Fedlam* yn ddiddadl, ebe fi. Erbyn i ni fyned i mewn, darfaſei 'r ymddugwd, ac un ar y llawr yn glwtt, un arall yn bwrw i fynu, un arall yn pendwmpian uwchbed aelwyded o fflagenni tolciog, a darneu pibelli a godardeu; a pheth erbyn ymorol, ydoedd ond cyfeddach rhwng ſaith o gymdogion ſychedig, *Eurych*, a *Llwydd*, a *Gof*, *Mwyngloddiwr*, '*Scubwr-ſimneiau*, a *Phrydydd*, ac *Offeiriad* a ddaethei i bregethu ſobrwydd, ac i ddangos ynddo 'i hun wrthuned o beth yw *meddwdod*; a dechreu 'r ffrwgwd diweddar oedd dadleu ac ymdaeru faſei rhyngddynt, p'rŷn oreu o'r ſeithryw a garei bot a phibell; a'r Prydydd aethei â'r maes ar bawb ond yr Offeiriad, a hwnnw, o barch iw ſiacced, a gawſei 'r gair trecha, o fod yn ben y cymdeithion dâ, ac felly cloes y Bardd y cwbl ar gân:

O'r

O'r dynion p'le'r adwaenych,
A'r ddaiar faith saith mor sych,
A'r goreu o'r rhain am gwrw rhudd,
Offeiriedyn a Phrydydd.

Wedi llwyrflino ar y môch abrwysc hyn, ni aethom yn nês i'r Porth i spio gwallieu i ardderchog Lŷs *Cariad* y Brenhin cibddall, lle hawdd mynd i mewn, ac anhawdd mynd allan, ac ynddo aneirif o Stafelloedd. Yn y Neuadd gyfeiryd a'r drŵs, yr oedd *Cupid* bensyfrdan â'i ddwy saeth ar ei fŵa, yn ergydio gwenwyn nychlyd a elwir *blys.* Hyd y llawr gwelwn lawer o Ferched glân trwsiadus yn rhodio wrth ysgwîr, ac o'u lledol drueiniaid o Lancieu yn tremio ar eu tegwch, ac yn erbyn bob un am gael gan ei baunes un cil-edrychiad, gan ofni Cuwch yn waeth nac Angeu; ymbell un tan blygu at lawr, a roe *Lythyr* yn llaw ei Dduwies, un arall *Gerdd*, a disgwyl yn ofnus fel 'Scolheigion yn dangos eu Tâsc iw Meistr; a hwytheu a roent ymbell gip o Wên gynffonnog i gadw eu haddolwyr mewn awch, ond nid dim ychwaneg, rhag iddynt dorri eu blŷs, a mynd yn iâch o'r *Clwy* ac ymadel. Mynd ymlaen i'r *Parlwr*, gwelwn ddyscu dawnsio, a chanu, â llais ac â llaw i yrru eu Cariadeu yn saith ynfyttach nac oeddynt eusys: Mynd

C i'r

i'r *Bwytty*, dyſcu 'r oeddid yno werſi o gymhendod mindlws wrth fwytta: Mynd i'r *Seler*, yno cymyſcu Diodydd cryfion o *ſwyn-ſerch* o greifion ewinedd a'r cyffelyb: Mynd i fyny i'r *Lloffty dd*, gwelem un mewn 'ſtafell ddirgel yn gwneud pob yſtumieu arno 'i hun i ddyſcu moes boneddigaidd iw Gariad; un arall mewn Drŷch yn dyſcu chwerthin yn gymmwys heb ddangos iw Gariad ormod o'i ddannedd; un arall yn taccluſo 'i chwedl erbyn mynd atti hi, ac yn dywedyd yr un wers ganwaith troſti. Blino ar y ffloreg ddiflas honno, a myned i gell arall, yno 'r oedd Pendefig wedi cyrchu Bardd o Strŷd *Balchder*, i wneud Cerdd fawl iw angyles, a chywydd moliant iddo 'i hun; â'r Bardd yn dadcan ei gelfyddyd, mi fedraf, ebr ef, ei chyffelybu hi i bob *côch* a *gwyn* tan yr Haul, a'i gwâllt hi i gan peth melynach na 'r aur; ac am eich Cywydd chwitheu, medraf ddwyn eich Acheu trwy berfedd llawer o Farchogion, a Thywyſogion, a thrwy 'r dw'r Diluw, a'r cwbl yn glîr hyd at *Adda*. Wel' dyma Fardd, ebr fi, ſy well olrheiniwr na mi: Tyrd, tyrd, eb yr Angel, mae rhain ar fedr twyllo 'r fenyw, ond pan elont atti, bid ſiccr y cânt atteb caſt am gaſt. Wrth ymadel â rhain, gwelſom gip ar gelloedd lle 'r oeddid yn gwneud caſtieu bryntach nac y gâd gwylder eu henwi, a wnaeth i'm Cydymaith

dymaith fy nghippio i 'n ddigllon o'r Llŷs penchwiban yma, i Dryſordy 'r Dwyſoges (oblegid ni aem lle chwenychem er na doreu na chloieu.) Yno gwelem fyrdd o Ferched glân, pôb diodydd, ffrwythydd, dainteithion, pob rhyw offer a llyfreu cerdd dafod a thant, telyneu, pibeu, cywyddeu, caroleu, &c. pôb mâth o chwareuon tawlbwrdd ffriſtial difieu, cardieu, &c. pôb lluniéu gwledydd, a threfi, a dynion, a dyfeiſieu, a chaſtieu digrif: pôb dyfroedd, pêr-arogleu, a lliwieu, a ſmottieu i wneud yr wrthun yn lân, a'r hên i edrych yn ieuanc, ac i ſawyr y buttain a'i heſcyrn pwdr fod yn beraidd tros y tro. Ar fyrr, yr oedd yno bôb mâth o *gyſgodion* pleſer, a *rhîth* hyfrydwch: ac o ddywedyd y gwir, ni choelia 'i na walliaſei 'r fan yma finneu, oni baſei i'm Cyfeill yn ddiymannerch fy nghipio i ymhell oddiwrth y tri Thŵr hudol i ben ucha 'r Strydoedd, a'm deſcyn i wrth gaſtell o *Lys* anferthol o faint, a thirion iawn yr olwg cynta, ond gwael a gwrthun arſwydus o'r tu pella, etto ni welid ond yn anhawdd iawn mor tu gwrthun; a myrdd o ddryſeu oedd arno a'r holl ddoreu 'n wŷch y tu allan, ond yn bwdr y tu mewn. Attolwg, f' Arglwydd, ebr fi, os rhyngai 'ch bodd p'le yw 'r fan ryfeddol hon? Hwn, ebr ef, yw Llŷs ail Ferch *Belial*, a elwir *Rhagrith:* Yma mae hi 'n cadw

ei Hyſcol, ac nid oes na Mâb na Merch o fewn yr holl Ddinas, na fu 'n 'Scolheigion iddi hi, a rhan fwya 'n yfed eu Dyſc yn o-diaeth, fel y gwelir ei gwerſi hi wedi mynd yn ail natur yn gyfrodedd trwy eu holl fe-ddylieu, geirieu a gweithredoedd agos er ein blant. Wedi i mi ſpio ennyd ar ffalſder pob cwrr o'r Adeilad, dyma *Ganhebrwng* yn mynd heibio, a myrdd o wylo ac ochain, a llawer o ddynion a cheffyleu wedi eu hulio mewn galarwiſcoedd duon; ymhein en-nyd, dyma 'r druan *Weddw*, wedi ei mw-gydu rhag edrych mwy ar y byd brwnt yma, yn dyfod tan leiſio 'n wann, ac och'nei-dio 'n llêſc rhwng lleſmeirieu: Yn wîr, ni fedrais inneu nad wylais beth o doſturi: Iè, iè, eb yr Angel, cedwch eich dagreu at rywbeth rheitiach: Nid yw 'r lleiſieu hyn ond dŷſc *Rhagrith*, ac yn ei Hyſcol fawr hi, y lluniwyd y gwiſcoedd duon yna. Nid oes un o rhain yn wylo o ddifri: Mae'r *Widw*, cyn mind corph hwn o'i thŷ, wedi gollwng *Gwr arall* euſys at ei chalon; pe cai hi ymadel â'r gôst ſy wrth y corph, ni waeth ganddi o frwynen pettei ei enaid ef yn ngwaelod Uffern, na'i geraint ef mwy na hitheu; oblegid pan oedd gletta arno, yn lle ei gynghori 'n ofalus, a gweddio 'n daerddwys am drugaredd iddo, ſôn yr oeddid am ei Betheu, ac am ei Lythyr-cymmun, neu am ei Acheu, neu laned, gryfed Gŵr

ydoedd

ydoedd ef, a'r cyffelyb: Ac felly rwan nid yw 'r wylo yma, ond rhai o ran defod ac *arfer*, eraill o *gwmnbi*, eraill am eu *cyflog*. Prin yr aethei rhai'n heibio, dyma Dyrfa arall yn dyfod i'r golwg, rhyw Arglwydd gwŷch aruthr, a'i Arglwyddes wrth ei glun, yn mynd yn araf mewn stât, a llawer o Wyr cyfrifol yn eu gapio a myrdd hefyd ar eu traed yn dangos iddo bôb ufudd-dod a pharch; ac wrth y *Ffafreu*, deellais mai *Priodas* ydoedd. Dyma Arglwydd ardderchog, ebr fi, sy 'n haeddu cymmaint parch gan y rhai'n oll. Ped ystyrid y cwbl, ti a ddywedit rywbeth arall, eb ef: Un o Stryd *Plesser* yw 'r Arglwydd yma, a Merch yw hitheu o Strŷd *Balchder*; a'r henddyn accw sy 'n siarad âg ef, un ydyw o Stryd yr *Elw*, sy ganddo arian ar hôll dîr yr Arglwydd agos, a heddyw 'n dyfod i orphen taledigaeth: ni aethom i glywed yr ymddiddan. Yn wîr, Syr, meddei 'r Codog, ni fynnaswn i er a feddai, fod arnoch eisieu dim a'r a allwn i at ym ddangos heddyw 'n debyg i chwi 'ch hunan, ac yn siccr gan 'ddarfod i chwi daro wrth Arglwyddes mor hawddgar odidog a hon; (a'r Cottyn hên-graff yn gwybod o'r goreu beth oedd hi.) Myn, myn, myn, eb yr Arglwydd, nesa plesser at edrych ar degwch hon, oedd wrando 'ch mwynion resymmeu chwi; gwell genni dalu i chwi lôg, na chael arian yn rhâd gan

 neb

neb arall. Yn ddiau, f' Arglwydd, ebr un o'r pen-cymdeithion a elwid Gwenieithiwr, nid yw f' ewythr yn dangos dim ond a haeddechi o barch, ond trwy 'ch cennad, ni roes ef hanner a haeddei f' Arglwyddes o glôd. Ni cheisiai, ebr ef, ond gwaetha ungwr ddangos ei glanach hi 'n hôll Stryd *Balchder*, na 'ch gwychach chwithe 'n hôll Stryd *Plefer*, na 'ch mwynach witheu f' ewythr yn Stryd yr *Elw*. O 'ch tŷb dda chwi, eb yr Arglwydd, yw hynny, ond ni choeliai fynd o ddau ynghŷd erioed trwy fwy o gariad na ninneu. Fel yr oeddynt yn mynd ymlaen, yr oedd y dyrfa 'n cynnyddu, a phawb yn deg ei wên, ac yn llaes ei foes i'r llall, ac yn rhedeg i ymgyfwrdd a'u trwyneu gan lawr, fel dau Geiliog a fyddei 'n mynd i daro. Gwybydd weithian, eb yr Angel, na welaisti etto *foes*, ac na chlywaist yma *air*, ond o werfi *Rhagrith*. Nid oes yma un wedi 'r holl fwynder, a chanddo ffyrlingwerth o gariad i'r llall, iè, gelynion yw llawer o honynt iw gilydd. Nid yw 'r Arglwydd yma, ond megis *cyffclêr* rhyngthynt, a phawb a'i grab arno. Mae 'r Feinir a'i bryd ar ei *fawredd* a'i *fonedd* ef, modd y caffo hi 'r blaen ar lawer o'i chymdogesau. Y Cott sy a'i olwg ar ei *Dîr* ef iw Fab ei hun, y lleill i gyd ar *Arian* ei gynnyscaeth ef, oblegid ei ddeiliaid ef ydynt oll, sef ei Far-

Farsiandwyr, ei Daelwriaid, ei Gryddion, a'i Grefftwyr eraill ef, au huliodd ac a'i maentumiodd e 'n yr holl wychder mawr hwn, ac heb gael ffyrling etto, nac yn debyg i gael, ond geirieu têg, ac weithieu fygythion ondodid. Bellach, pa sawl tô, pa sawl plŷg a roes *Rhagrith* yma ar wyneb y *Gwirionedd!* Hwn yn addo mawredd iw Gariad, ac ynteu ar werthu ei Dir; hithe 'n addo cynnyscaeth a glendid heb feddu, ond glendid *gosod*, a'r hên gancr yn ei Chynnyscaeth ai Chorph hefyd. Wel'dyma arwydd, ebr fi, na ddylid fyth farnu wrth y golwg. Iè, tyrd ymlaen, ebr ef, a dangosaf i ti beth ychwaneg; ar y gair f' a'm trosglwyddodd i fynu, lle 'r oedd Eglwysi 'r Ddinas ddihenydd, canys yr oedd rhîth o *Grefydd* gan bawb ynddi hyd yn oed y digrêd. Ac i *Deml* yr *anghred* yr aethom gynta, gwelwn yno rai yn addoli llun *Dyn*, eraill yr *Haul*, eraill y *Lleuad*, felly aneirif o'r fath Dduwieu eraill, hyd at y *Winwyn* a'r *Garlleg*; a Duwies fawr a elwid *Twyll*, yn cael addoliant cyffredinol; er hynny gwelit beth ôl y Grefydd *Grystianogal* ymŷsc y rhann fwya o'r rhain. Oddi yno ni aethom i gynulleidfa o rai *Mudion*, lle nid oedd ond ochneidio, a chrynu, a churo 'r ddwyfron. Dyma, eb yr Angel, rith o edifeirwch a gostyngeiddrwydd mawr, ond nid oes yma ond 'piniwn, a chyndynrhwydd,

rhwydd, a balchder, a thywyllwch dudew; er maint y ſoniant am eu *Goleuni oddimewn*, nid oes ganddynt gymaint a *Spectol* natur pe ſy gan y digrêd y welaiſt gynneu. Oddiwrth y cŵn mudion digwyddodd i ni droi i Eglwys fawr benegored, a myrdd o eſcidieu yn y porth, wrth y rhain deellais mai teml y *Tyrciaid* ydoedd; nid oedd gan y rhain ond *Spectol* dywyll a chymyſclyd iawn a elwid *Alcoran*; etto trwy hon 'r oeddynt fyth yn ſpio 'mhen yr Eglwys am eu Prophwyd a addawſei ar ei air celwydd, ddychwel i ymweled â hwynt er's talm, ac etto heb gywiro. Oddiyno 'r aethom i Eglwys yr *Iddewon*, 'r oedd y rhain hwythe 'n methu cael y ffordd i ddianc o'r Ddinas ddihenydd, er bod Spectol lwydoleu ganddynt, am fôd rhyw huchen wrth ſpio 'n dyfod tros eu llygaid eiſieu i hiro a'r gwerthfawr ennaint, *ffydd*. Yn neſa 'r aethom at y *Papiſtiaid*; dyma, eb yr Angel, yr Eglwys ſy 'n *twyllo'r Cenhedloedd!* Rhagrith a adeiladodd yr Eglwys yma ar ei chôſt ei hun. Canys mae 'r Papiſtiaid yn cynnwys, ie 'n gorchymyn na chadwer llw â Heretic, er darfod ei gymmeryd ar y Cymmun: O'r Ganghell ni aethom trwy dylleu cloieu i ben rhyw gell neilltuol, llawn o ganhwylleu ganol dydd goleu, lle gwelem Offeiriad wedi eillio 'i goryn yn rhodio, ac megis yn diſgwil rhai atto; yn

y

y man, dyma globen o Wraig a Llances lân o'i hôl, yn mynd ar ei glinieu o'i flaen ef, i gyfadde'i phechodeu: Fy nhâd yſprydol ebr y Wreigdda, mae arna 'i faich rhydrwm ei oddef, oni châf eich trugaredd iw yſcafnhau; mi briodais un o Eglwys *Loegr*; ac, pa beth, ebr y Corynfoel, priodi Heretic! priodi Gelyn! nid oes fyth faddeuant iw gael; ar y gair hwnnw hi a leſmeiriodd, ac ynte 'n bugunad melltithion arni, och a phe ſy waeth, ebr hi, pan ddadebrodd, mi a'i lleddais ef! O, ho! a leddaiſti ef, wel'dyma rywbeth at cael cymmod yr Eglwys, 'r wyfi 'n dywedyd itti, oni bai ladd o honot ef, ni chawſit fyth ollyngdod, na phurdan, ond mynd yn union i Ddiawl wrth blwm. Ond p'le mae 'ch Offrwm chwi 'r Faeden ebr ef, tan 'ſcyrnygu. Dyma, ebr hi, ac eſtynnodd gryn-god o arian; wel, 'ebr ynte, 'bellach mi wnâ 'ch cymmod, eich Penyd yw bôd byth yn weddw, rhag i chwi wneud drwg-Fargen arall. Pan aeth hi ymaith, dyma 'r Forwyn yn dyfod ymlaen i draethu ei chyffes hitheu: Eich pardwn y Nhâd-cyffeſwr ebr hi, mi a feichiogais, ac a leddais fy Mhlentyn. Têg iawn yn wîr, ebr y Cyffeſwr, a phwy oedd y Tâd? Yn wîr, un o'ch Monachod chwi, ebr hi; iſt, iſt, eb ef, dim anair i Wyr yr Eglwys: Ple mae 'r iawn i'r Eglwys ſy gennych? Dyma, ebr hitheu,

hitheu, ac a estynnodd iddo euryn. Rhaid i chwi edifarhau, a'ch Penyd yw gwilied wrth fy ngwelu i heno, ebr ef, tan gîlwenu arni hi. Yn hyn, dyma bedwar o rai moelion eraill yn llusco dynan at y Cyffeswr, ac ynte 'n dyfod mor 'wllyscar ac at grogpren. Dyma i chwi geneu, ebr un o'r pedwar, i ddwyn ei benyd am ddadcuddio dirgelion yr Eglwys Gatholic. Pa beth, ebr y Cyffeswr, tan edrych ar ryw siêr ddu oedd yno gerllaw? Ond cyffesa, silein, beth a ddywedasti? Yn wîr, eb y truan, cymydog a ofynnodd i mi, a welswn i'r *Eneidieu* 'n griddfan tan yr Allor *Ddygwyl y Meirw*, minneu ddywedais, glywed y llais, ond na welswn i ddim. Aiè, Syre, dywedwch y cwbl, ebr un o'r lleill. Ond mi attebais, ebr ef, glywed o hono 'i mai gwneud castieu 'r ŷ chwi, â ni 'r annllythrennog, nad oes yn lle Eneidieu ond Crancod y Môr yn 'scyrlwgach tan y carbed. O Fâb y Fall, o Wyneb y Felltith! ebr y Cyffeswr, ond ewch ymlaen Fastiff; ac mai weir oedd yn troi delw St. *Pedr*, ac mai wrth weir yr oedd yr Yspryd Glân yn descyn o lofft y grôg ar yr Offeiriad. O etifedd Uffern! eb y Cyffeswr, hai, hai, cymrwch ef Boenwyr, a thaflwch ef i'r Simnei fyglyd yna, am ddywedyd chwedleu. Wel dyma i ti 'r Eglwys a fyn *Rhagrith* ei galw 'n Eglwys Gatholic, ac mai rhain yw 'r

unic

unic rai cadwedig, eb yr Angel: Bu gan y rhain yr iawn *Spectol*, eithr torraſant hyd y gwydr fyrdd o lunieu; a bu ganddynt wir ffydd, ond hwy a gymyſcaſant yr ennaint hwnnw a'u defnyddieu newyddion eu hunain, fel na welant mwy na 'r anghred. Oddiyno ni aethom i '*Scubor*, lle 'r oedd un yn dynwared Pregethu ar ei dafod-leferydd, weithieu 'r un peth deirgwaith olynol. Wel, 'eb yr Angel, mae gan y rhain yr iawn *Spectol* i weled y petheu a berthyn iw heddwch, ond bod yn fyrr yn eu hennaint un o'r defnyddieu anghenrheitia, a elwir cariad perffaith. Mae amryw achoſion yn gyrru rhai *yma*; rhai o ran parch iw hynafiaid, rhai o anwybodaeth, a llawer er manteiſieu bydol. Gwnaent iti dybio 'u bôd yn tagu ar wyneb, ond hwy a fedrant lyncu Llyffaint rhag angen: Ac felly mae 'r Dwyſoges *Rhagrith* yn dyſcu rhai mewn Scuboriau. Ertolwg, ebr fi, p'le weithian y mae *Eglwys Loegr?* O, ebr ynteu, mae honno yn y Ddinas ucha 'fry yn rhann fawr o'r *Eglwys Gatholic*. Ond, ebr ef, mae 'n y Ddinas *yma* rai Eglwyſi *Prawf*, yn perthyn i *Eglwys Loegr*, lle mae 'r *Cymru* a'r *Saeſon* tan brawf tros dro, iw cymmwyſo at gael eu henweu 'n Llyfr yr *Eglwys Gatholic*, a'r ſawl a'i caffo, *gwyn ei fyd fyth!* Eithr nid oes ſywaeth ond ychydig yn ymgymmwyſo i gael braint yn honno.

O

O blegid yn lle edrych tuac yno, mae gormod yn ymddallu wrth y tair Twyſoges obry, ac mae *Rhagrith* yn cadw llawer, ac un llygad ar y Ddinas ucha, a'r llall a'r yr iſa; iè, mae *Rhagrith* cyn lewed a thwyllo llawer o'u ffordd, wedi iddynt orfod y tair Hudoles eraill. Tyrd i mewn yma, cei weled ychwaneg, ebr ef, ac a'm cipiodd i lofft y grôg, un o Eglwyſi *Cymru*, a'r bobl ar ganol y Gwaſanaeth, yno gwelem rai 'n ſiſial ſiarad, rhai 'n chwerthin rhai 'n tremio ar Ferched glân, eraill yn darllen gwiſciad eu Cymydog o'r coryn i'r ſowdl, rhai 'n ymwthio ac yn ymddanheddu am eu braint, rhai 'n heppian, eraill yn ddyfal ar eu dyfoſiwn, a llawer o rheini hefyd yn rhagrithio. Ni welaiſti etto, eb yr Angel, na ddo 'myſc yr anghred, ddigywilydd-dra mor oleu-gyhoedd a hwn; ond felly mae ſywaeth *llygriad y peth goreu yw'r llygriad gwaetha' oll.* Yna hwy a aethant i'r Cymmun, a phob un yn ymddangos yn ſyrn barchus i'r Allor. Er hynny (trwy ddrych fy nghyfeill) gwelwn ymbell un gyda 'r bara yn derbyn iw fol megis llun *Maſtiff*, un arall *Dwrchdaiar*, un arall megis *Eryr*, un arall *Fochyn*, un arall megis *Sarph hedegog*; ac ychydig, o mor ychydig yn derbyn pelydryn o oleuni diſclair gyda 'r bara a'r gwin. Dyna, ebr ef, Rowndiad ſy 'n mynd yn Siri ac o ran, bod

bod y Gyfraith yn gofyn cymmuno 'n yr Eglwys cyn cael Swydd, ynte' ddaeth yma rhag ei cholli: ac er bod yma rai 'n llawenu ei weled ef, ni bu etto yn ein plith ni ddim llawenydd o'i droedigaeth ef; wrth hynny ni throes ef fywaeth ond tros y tro: ac felly ti weli fôd *Rhagrith* yn dra hŷ ddyfod at yr Allor o flaen *IMMANUEL* ddifiommedig. Ond er maint yw hi yn y Ddinas ddihenydd, ni all hithe ddim yn Ninas *IMMANUEL* tu ucha 'r Gaer accw.✗ Ar y gair, ni a droesom ein hwynebeu oddiwrth y Ddinas fawr ddihenydd, ac aethom ar i fynu, tu a'r Ddinas fach arall; wrth fyned gwelem ymhen ucha 'r Strydoedd lawer wedi lled-troi oddiwrth hudoliaeth y *Pyrth dihenydd*, ac yn ymorol am *Borth y bywyd*, ond naill ai methent ei gael, ai blinent ar y ffordd, nid oedd fawr iawn yn mynd trwodd, oddieithr un dyn wynebdrift oedd yn rhedeg oddifri a myrdd o'i ddeutu 'n ei ffoli, rhai 'n ei watwar, rhai 'n ei fygwth, a'i geraint yn ei ddàl ac yn ei greu-i beidio ai daflu ei hun i golli 'r holl fŷd ar unwaith. Nid wyfi, ebr ynte 'n colli ond rhan fechan o hono, a phe collwn i'r cwbl; Ertolwg pa'r golled yw? O blegid be' fy yn y Byd mor ddymunol, oni ddymunei ddyn dywyll a thrais, a thrueni, a drygioni, a phendro, a gwallco? *Bodlonrhwydd* a *Llonyddwch*, ebr ef, yw happusrwydd dyn,

D ond

Ond nid oes yn eich Dinas chwi ddim o'r fâth betheu iw cael. Oblegid pwy ſy yma 'n *fodlon* iw ſtât? *uwch*, *uwch* y cais pawb o Stryd *Balchder*; moes, moes ychwaneg, medd pawb yn Stryd yr *Elw*; melus, moes etto yw llais pawb yn Stryd *Pleſer*. Ac am *Lonyddwch*, p'le mae? a phwy ſy 'n ei gael? Os Gŵr *mawr*, dyna weniaith a chynfigen ar ei ladd; os *tlawd*, hwdiwch bawb iw ſathru a'i ddiyſtyru. Os mynni godi, dyro dy fryd ar fynd yn Ddyfeiſiwr, os mynni barch bydd Ffroſtiwr neu Rodreſwr. Os byddi Duwiol yn cyrchu i'r Eglwys a'r Allor, gelwir di 'n Rhagrithiwr, os peidi, dyna di 'n Anghriſt ne' 'n Heretic: Os llawen fyddi, gelwir di 'n wawdiwr: os diſtaw, gelwir di 'n goſtog gwenwynllyd; os dilyni oneſtrwydd, nid wyti ond ffŵl di-ddeunydd; os trwſiadus, balch; os nadè, mochyn; os llyfn dy leferydd, dyna di 'n ffals, neu ddihiryn anhawdd dy ddirnad; os garw, cythrel trahaus anghydfod. Dyma 'r B Y D yr ŷch i 'n ei fawrhau, ebr ef, ac ertolwg cymrwch i chwi fy rhann i o hono, ac ar y gair fe a ymeſcydwodd oddiwrthynt oll ac ymaith âg e 'n ddihafarch at y Porth cyfyng, ac heb waetha i'r cwbl tan ymwthio f' aeth drwodd a ninne' o'i ledol; a llawer o Wŷr duon ar y caereu o ddeutu 'r Porth yn gwadd y Dyn ac yn ei ganmol. Pwy,

ebr

ebr fi, yw 'r duon fry? Gwiliwyr y Brenin *IMMANUEL*, ebr ynte, sy'n enw eu Meistr yn gwadd ac yn helpu rhai trwy 'r Porth yma. Erbyn hyn 'roeddym ni wrth y Porth; isel a chyfyng iawn oedd hwn, a gwael wrth y Pyrth isa; O ddeutu 'r drws 'roedd y *Deg Gorchymyn*, y Llêch gynta o'r tu deheu; ac uwch ei phen, *Ceri DDUW a'th holl Galon*, &c. ac uwch ben, yr ail Lêch; o'r tu arall, *Câr dy Gymydog fel ti dy hun*; ac uwch ben y cwbl, *Na cherwch y Byd, na'r petheu sy 'n y byd*, &c. Ni edrychaswn i fawr nad dyma 'r Gwilwyr yn dechreu gwaeddi ar y Dynion dihenydd, ffowch, ffowch am eich einioes! ond ychydig a droe unwaith attynt, etto rhai a ofynnent, ffoi rhag pa beth? Rhag Twysog y byd hwn, sy 'n llywodraethu ymhlant yr anufudd-dod meddei 'r gwiliwr; rhag y llygredigaeth sy 'n y byd trwy chwant y cnawd, chwant y llygad a balchder y bywyd; rhag y digofaint sy ar ddyfod arnoch. Beth, ebr gwiliwr arall yw 'ch anwyl Ddinas chwi ond Taflod fawr o boethfel uwch ben Uffern, a phettei chwi yma, caech weled y tân tu draw i'ch caereu ar ymgymeryd i'ch losci hyd *Annwfn*: Rhai a'u gwatwarei, rhai a fygythiei oni thawent ai lòl anfoesol, etto ymbell un a ofynnei i ba le y ffown? Yma, meddei 'r Gwilwyr, ffowch yma at eich union Frenin sy etto

D 2 trwom

trwom ni 'n cynnyg i chwi gymmod, os trowch i'ch ufudd-dod oddiwrth y Gwrthryfelwr *Belial* a'i hudol-ferched. Er gwyched yr olwg arnynt nid yw ond ffûg; nid yw *Belial* ond Tywyſog tlawd iawn gartre; nid oes ganddo yno ond chwi 'n gynnud ar y tân, a chwi 'n rhôſt ac yn ferw i'ch cnoi, ac byth nid ewch i'n ddigon, byth ni ddaw torr ar ei newyn ef na'ch poen chwitheu. A phwy a wasanaethei 'r ſâth Gigydd maleiſddrwg mewn gwallco ennyd, ac mewn dirboeneu byth wedi; ac a allei gael byd dâ tan Frenin toſturiol a charedig iw ddeiliaid, heb wneud iddynt erioed ond y Daioni bwygilydd, a'u cadw rhag *Belial* i roi teyrnas i bob un o'r diwedd yn ngwlâd y Goleuni! Oh, ynfydion! a gymerwch i'r Gelyn echryſlawn yna ſy â'i gêg yn llosci o ſyched am eich gwaed, yn lle 'r Twyſog trugarog a roes ei waed ei hun i'ch achub? Etto ni wyddit fod y rhesymmeu hyn a feddalhae graig, yn lleſio fawr iddynt hwy, a'r achos fwya oedd, nad oedd fawr yn cael hamdden iw *gwrando*, gan edrych ar y Pyrth, ac o'r gwrandawyr nid oedd fawr yn *yſtyried*, ac o'r rheini nid oedd fawr yn eu *coſio* chwaith hir; rhai ni choelient mai *Belial* yr oeddynt yn ei waſanaethu, eraill ſynnent mai'r twll bach di-ſathr hwnnw oedd Borth y Bywyd, ac ni choelient mai hudoliaeth oedd y Pyrth diſclair eraill a'r

Caſtell

Caſtell i rwyſtro iddynt weled eu Deſtryw nes mynd iddo. Yn hyn dyma drwp o bobl o Stryd *Balchder* yn ddigon hŷ 'n curo wrth y Porth, ond yr oeddynt oll mor warſyth nad aent byth i le mor iſel heb ddiwyno 'u perwigeu a'u cyrn, felly hwy a rodiaſant yn eu hol yn o ſurllyd. Ynghynffon y rhai'n daeth attom ni ſagad o Strŷd *Elw*; ac, ebr un, ai dyma Borth y bywyd? iè, ebr y Gwiliwr oedd uwch ben. Be' ſy iw wneud, ebr ef, at ddyfod trwodd? darllenwch o ddeutu 'r drws, cewch wybod; darllennodd y Cybydd y Dêg-Gorchymmyn i gyd troſtynt; pwy, ebr ef, a ddyweid dorri o honofi un o'r rhain? ond pan edrychodd e'n uwch a gweled, *Na cherwch y Byd, na'r petheu ſy 'n y Byd,* fe ſynnodd, ac ni fedrei lyncu mo'r Gair caled hwnnw; 'r oedd yno un piglas cenfigennus a droes yn ôl wrth ddarllen, *Câr dy Gymydog fel ti dy hun*; yr oedd yno Gweſtiwr ac Athrodwr a chwidr-droiſant wrth ddarllen, *Na ddwg gam Dyſtioliaeth*; pan ddarllenwyd, *Na Lâdd*, nid yma i ni, eb y Phyſygwyr. I fod yn fyrr, gwel ei bawb rywbeth yn ei flino, ac felly cyd-ddychwelaſant oll i 'ſtudio 'r pwynt; ni welais i 'r un etto yn dyfod wedi dyſcu ei wers, ond yr oedd ganddynt gymaint o Godeu a Scrif'nadeu 'n dynn o'u cwmpas nad aethent fyth trwy grau mor gyfyng pe ceiſiaſent.

Yn y fan, dyma yrr o Stryd *Plesser* yn rhodio tu a'r Porth. Yn rhodd, ebr un wrth y gwilwyr, i ba le mae 'r ffordd yma 'n mynd? Dyma, ebr gwiliwr, y ffordd sy 'n arwain i lawenydd a hyfrydwch tragywyddol, ar hyn ymegniodd pawb i ddyfod trwodd, ond methasant; canys yr oedd rhai 'n rhŷ foliog i le mor gyfyng, eraill yn rhy egwan i ymwthio wedi i Ferched ei dihoeni, a rheini 'n eu hattal gerfydd eu gwendid afiach. O, ebr gwiliwr oedd yn edrych arnynt, ni wiw i chwi gynnyg mynd trwodd â'ch teganeu gyda chwi, rhaid i chwi adel eich Pottieu, a'ch Dyscleu, a'ch Putteinied, a'ch hôll Gêr eraill o'ch ol, ac yna bryssiwch. Ebr Ffidler, a fasei trwodd er's ennyd, oni bai rhagofn torri 'r Ffidil, pa fodd y byddwn ni byw? O, ebr y gwiliwr, rhaid i chwi gymmeryd gair y Brenin am yrru ar eich ol gynnifer o'r petheu yna a'r a fo da er eich llês. Rhoes hynny 'r cwbl i ymwrando, *Hai, hai*, ebr un, *gwell aderyn mewn llaw na dau mewn llwyn*, ac ar hynny troesant oll yn unfryd yn eu holl. Tyrd trwodd weithian, eb yr Angel, ac a'm tynnodd i mewn lle gwelwn yn y Porth yn gynta *Fedyddfaen* mawr, ac yn ei ymyl, *Ffynnon* o ddw'r hâllt; beth a wnâ hon ar lygad y ffordd, ebr fi? Am fod yn rhaid i bawb ymolchi ynddi cyn cael braint yn Llŷs *IMMANUEL*; hi a elwir

elwir *Ffynnon Edifeirwch*; uwch ben gwelwn yn scrifennedig, *Dyma Borth yr Arglwydd*, &c. Yr oedd y Porth a'r Stryd hefyd yn lledu ac yn yscafnhau fel yr elid ymlaen; pan aethom ronyn uwch i'r Strŷd, clywn lais ara 'n dywedyd om hôl, *Dyna 'r Ffordd, rhodia ynddi.* Yr oedd y Stryd ar orufynu, etto 'n bur lân ac union, ac er nad oedd y tai ond îs yma nac yn y Ddinas *ddihenydd*, etto 'r oeddynt yn dirionach, os oes yma lai o feddianneu mae 'ma hefyd lai o ymryson a gofalon; os oes llai o seigieu, mae llai o ddolurieu; os oes llai o drŵst, mae hefyd lai o dristwch, a mwy 'n siccr o wir lawenydd. Bu ryfedd genni'r Distawrwydd a'r *Tawelwch* hawddgar oedd yma wrth i wared. Yn lle 'r tyngu a'r rhegu, a'r gwawdio, a phutteinio, a meddwi; yn lle balchder ac oferedd, y syrthni 'n y naill cwrr, a thrawsni 'n y cwrr arall; iè, 'n lle 'r holl ffrio ffair, a'r ffrôst, a'r ffrwst, a'r ffrwgwd oedd ynó 'n pendifadu dynion yn ddibaid, ac yn lle 'r aneirif ddrygeu gwastadol oedd isod; Ni weliti yma ond sobrwydd mwynder a sirioldeb, heddwch a diolchgarwch; Tosturi, diniweidrwydd a bodlonrhwydd yn eglur yn wyneb pôb Dyn; oddieithr ymbell un a wylei 'n ddistaw o frynti fod cŷd yn Ninas y Gelyn. Nid oedd yma na châs, na llid, ond i *bechod*, ac yn siccr o orchfygu hwnnw, dim ofn ond rhag digio'u

gio'u Brenin, a hwnnw 'n barottach i gymmodi nac i ddigio wrth ei ddeiliaid, na dim sŵn ond Psalmau mawl i'w ceidwad. Erbyn hyn ni aethem i olwg Adeilad deg tros ben, o mor ogoneddus ydoedd ! ni fedd neb yn y Ddinas ddihenydd na'r *Twrc*, na'r *Mogul*, na 'r un o'r lleill ddim elfydd i *hon*. Wel' dyma 'r *Eglwys Gatholic*, eb yr Angel. Ai yma mae *IMMANUEL* yn cadw 'i Lys, ebr fi ? Iè, ebr ef, dyma 'i unig Frenhinllys daiarol ef. Oes yma nemor tano ef o benneu coronog, ebr fi ? ychydig, eb ynte ; mae dy Frenhines di a rhai Twysogion *Llychlyn* a'r *Ellmyn*, ac ychydig o fân Dwysogion eraill. Beth yw hynny, ebr finneu, wrth sy dan *Belial* fawr, wele Ymerodron a Brenhinoedd heb rifedi ? Er hynny i gyd eb yr Angel, ni all un o honynt oll symmud bŷs llaw heb gynnwysiad *IMMANUEL* ; na *Belial* ei hunan chwaith. Oblegid *IMMANUEL* yw ei union Frenin ynte, ond darfod iddo wrthryfela, a chael ei gadwyno am hynny 'n Garcharor tragwyddol ; eithr mae e'n cael cennad etto tros ennyd fâch i ymweled â'r Ddinas ddhienyd, ac yn tynnu pawb a'r a allo i'r un Gwrthryfel ac i gael rhan o'r gôsp ; er ygŵyr ef na wnâ hynny ond chwanegu ei gôsp ei hun, etto ni âd malis a chynfigen iddo beidio pan gaffo ystlys cennad ; A chan ddaed ganddo ddrygioni, fe gais ddi-

fa 'r

ſa 'r ddinas a'r Adeilad hon, er y gŵyr e'n hên iawn, fod ei Cheidwad hi 'n anorchfygol. Ertolwg, ebr fi, f'Arglwydd a gawn i neſau i gael manylach golwg ar y Brenhinlle godidog hwn? canys cynneſaſei nghalon i wrth y lle (er y golwg cynta,) Cei 'n hawdd, eb yr Angel, oblegid yna mae fy lle a'm ſiars a'm gorchwyl inneu. Pa neſa yr awn atti, mwyfwy y rhyfeddwn uched, gryfed a hardded, laned a hawddgared oedd pob rhan o honi, gywreinied y gwaith a chariaduſed y defnyddieu, *Craig* ddirfawr, o waith a chadernid anrhaethawl oedd y Sylfaen, a Meini bywiol ar hynny wedi eu goſod a'u cyſſylltu mewn trefn mor odidog nad oedd boſſibl i un maen fod cyn hardded mewn unlle arall ac ydoedd e'n ei le ei hun. Gwelwn un rhan o'r *Eglwys* yn tâflu allan yn *Groes* glandeg a hynod iawn, a chanfu 'r Angel fi 'n ſpio arno, a adwaenoſti y Rhan yna, ebr ef? ni wyddwn i beth i atteb. Dyna *Eglwys Loegr*, ebr ef, mi gyffrois beth, ac wedi edrych i fynu, mi welwn y Frenhines *Ann* ar ben yr Eglwys, a Chleddy 'mhôb llaw, un yn yr aſſwy a elwid *Cyfiawnder* i gadw ei deiliaid rhag *Dynion* y *Ddinas ddihenydd*, a'r llall yn ei llaw ddeheu iw cadw rhag *Belial* a'i Ddrygau *Yſprydol*, hwn a elwid *Cleddy 'r Yſpryd*, neu Air Duw, o tan y Cleddyf *aſſwy* 'r oedd Llyfr *Statut Loegr*, tan y llall 'r oedd

oedd *Beibl* mawr. Cleddy 'r Yspryd oedd danllyd ac anferthol o hŷd, fe laddei 'mhellach nac y cyffyrddei 'r llall. Gwelwn y Twysogion eraill â'r un rhyw arfeu 'n amddeffyn ei rhan hwytheu o'r Eglwys: Eithr tecca gwelwn i Rann fy Mrenhines fy hun a gloewa 'i harfeu. Wrth ei deheulaw hi, gwelwn fyrdd o rai duon, Archescobion, Escobion a Dyscawdwyr yn cynnal gydâ hi yn *Nghleddy 'r Yspryd:* A rhai Sawdwyr, a Swyddogion ond ychydig o'r Cyfreithwyr oedd yn cyd-gynnal yn y Cleddyf arall. Cês gennad i orphwyso peth wrth un o'r dryseu gogoneddus, lle 'r oedd rhai 'n dyfod i gael braint yn yr *Eglwys Gyffredin*, ac Angel tàl yn cadw 'r drws a'r Eglwys oddi mewn mor oleu dambaid, nad oedd wiw i Ragrith ddangos yno mo'i hwyneb, etto hi ymddangosei weithiau wrth y drŵs er nad aeth hi 'rioed i mewn. Fel y gwelais i o fewn chwarter awr, dyma *Bapist* oedd yn tybio mai 'r Pâp a pioedd yr *Eglwys Gatholig*, yn cleimio fod iddo ynte fraint. Be sy gennych i brofi 'ch braint, ebr y Porthor? Mae genni ddigon, ebr hwnnw o *Draddodiadeu*'r *Tadau* ac *Eisteddfodau* 'r Eglwys, ond pam y rhaid i mi fwy o siccrwydd, ebr ef na *gair y Pâp* sy 'n eiste 'n y Gadair ddisiomedig? Yna 'r egorodd y Portholwyth o feibl dirfawr o faint; Dyma, ebr ef, ein hunic Lyfr *Statut*

ni

ni yma, profwch eich hawl o hwn, neu ymadewch; ar hyn fe 'madawodd. Yn hyn, dyma yrr o *Gwaceriaid* a fynei fynd i mewn a'u hettieu am eu penneu, eithr trowyd hwy ymaith am fod cynddrwg eu moes. Wedi hynny, dechreuodd rhai o dylwyth y 'Scubor a safasei yno er's ennyd, lefaru. Nid oes gennym ni, meddent, ond yr un Statut a chwitheu, am hynny dangoswch i ni 'n braint. Arhowch, ebr y Porthor discleirwyn gan graffu ar eu talcennau hwy, mi a ddangosa i chwi rywbeth; D'accw, ebr ef, a welwch i ôl y rhwyg a wnaethoch i 'n yr Eglwys i fynd allan o honi heb nac achos nac ystyr? ac y rwan a fynnech chwi le yma? Ewch yn ôl i'r Porth cyfyng ac ymolchwch yno 'n ddwys yn Ffynnon *Edifeirwch* i edrych a gyfogoch i beth gwaed Brenhinol a lyncasoch gynt, a dygwch beth o'r dwfr hwnnw i dymmeru 'r clai at ail-uno y rhwyg accw, ac yna croeso wrthych. Ond cyn i ni fynd rŵd ymlaen tu a'r Gorllewin, mi glywn si oddi fynu ymysc y Pennaethiaid, a phawb o fawr i fâch yn hèl ei arfeu, ac yn ymharneisio, megis at Ryfel: a chyn i mi gael ennyd i spio am le i ffoi, dyma 'r Awyr oll wedi duo, a'r Ddinas wedi tywyllu 'n waeth nac ar *Ecclips*, a Taraneu 'n rhuo a'r Mêllt yn gwau 'n dryfrith, a Chafodydd di-dorr o saetheu marwol yn cyfeirio

rio o'r Pyrth isa at yr Eglwys Gatholic; ac oni bai fod yn llaw pawb darian i dderbyn y piccellau tanllyd, a bod y Graig sylfaen yn rhygadarn i ddim fannu arni gwnelsid ni oll yn un goelceth. Ond och! nid oedd hyn ond *Prolog* neu dammeid prawf wrth oedd i galyn: Oblegid ar fyrr, dyma 'r tywyllwch yn mynd yn saith dduach a *Belial* ei hun yn y cwmmwl tewa, a'i benmilwyr daiarol ac uffernol o'i ddeutu, i dderbyn ac i wneud ei wllys ef, bawb o'r neilltu. Fe roesei ar y *Pâp* a'i Fab arall o *Ffrainc* ddinistrio Eglwys *Loegr* a'i Brenhines, ar y *Twrc* a'r *Moscowiaid* daro y rhanneu eraill o'r Eglwys a lladd y bobl, yn enwedig y Frenhines a'r Twysogion eraill, a llosci 'r *Bibl* yn anad dim. Cynta gwaith a wnaeth y Frenhines a'r Seinctieu eraill oedd droi ar eu glinieu, ac achwyn eu cam wrth Frenin y Brenhinoedd yn y geirieu yma, *Mae estyniad ei adenydd ef yn lloneid lled dy dir di oh* IMMANUEL! *Is.* 8. 8. yn ebrwydd dyma lais yn atteb, *Gwrth'nebwch Ddiawl ac fe ffy oddi wrthych*; ac yna dechrueodd y maes galluocca a chynddeiriocca' fu' rioed ar y ddaiar; pan ddechreuwyd gwyntio *Cleddy'r Yspryd*, dechruodd *Belial* a'i luoedd uffernol wrthgilio, yn y man dechreuodd y *Pâp* lwfrhau, a *Brenin Ffrainc* yn dàl allan, ond yr oedd ynte ymron digallonni, wrth weled y Frenhines a'i deiliaid

liaid mor gyttunol, ac wedi colli ei Longeu a'i Wŷr o'r naill tu, a llawer oi ddeiliaid yn gwrthryfela o'r tu arall; a'r *Twrc* ynte 'n dechreu llaryeiddio: yn hyn, och! mi welwn f' anwyl gydymaith yn ſaethu oddiwrthifi i'r entrych, at fyrdd o Dwyſogion gwynion eraill, a dyna 'r pryd y dechreuodd y *Pâp* a'r Swyddogion daiarol eraill lechu a llewygu, a'r Penaethiaid uffernol ſyrthio o feſur y myrddiwn, a phob un cymaint ei ſŵn yn cwympo (i'm tŷb i) a phe ſyrthiaſei fynydd anferth i eigion y môr. A rhwng y ſŵn hwnnw a chyffro goll fy nghyfeill mineu a ddeffrois om cŵſc; a dychwelais o'm llwyr anfodd i'm tywarchen drymluog, a gwyched hyfryded oedd gael bod yn Yſpryd *rhydd*, ac yn ſiccr yn y ſath *gwmnhi* er maint y perygl. Ond erbyn hyn, nid oedd genni nêb i'm cyſſuro ond yr *Awen*, a honno 'n lled-ffrom, prin y cês ganddi frefu i mi y hyn o Rigymmeu ſy 'n canlyn.

Ar fesur Gwêl yr Adeilad.

I.

GWEL ddyn, Adeilad hyfryd
O'r Llawr i'r Nenn yn unud
Daiarfyd dirfawr,
Ei Phenfaer a'i Pherchennog
Yw 'r Brenin hollalluog
A'i Llywydd tramawr;
Y Byd
Ei Gaer a'i gyrreu i gyd;
O Dô'r Sêr cannaid
Hyd Farth, y 'Scrubliaid,
Pysc ac ymlusciaid,
A'r hediaid fwy na rhi,
A roed, ô Ddyn! yn Ddeilied,
Er teyrnged fach, i ti:
I Ddyn
Ac ynte' iddo 'i hun,
Y gwnaeth Jehofa,
Yr Adail yma,
Fel ail-Nef *leia*
Tan lawen Heulwen hâ,
A'r cwbl, eitha terfyn
A wyddei Ddyn oedd ddâ.

II.

II.

Ond cynta blyssiodd wybod
Y drŵg, *a chael o Bechod*
Gynnwysiad bychan,
Hi aeth yn anferth Gawres,
Gwae ddynion faint Gwyddanes
I ddiw'no 'r cyfan:
Pob rhann
O'r Adail aeth yn wann,
Mae 'r ail *a'r* Seler,
Trwy frâd y Dyfnder,
Yn crynu 'n sceler
Mewn llawer llesmer llêsc ;
A'r Barth *perllannog llownwyn*
Heb ddwyn ond chwyn a hêsc.
Mae 'r Gaer
A'r Murieu *Cleimieu claer,*
A'r Tô, *ar ddadmer,*
Er maint eu cryfder
Anfeidrol uchder,
A'u gwychder frithder fry ;
Mae 'r Dreigieu *yn darogan*
Fod peryg' tân yn Ty.

III.

Gwel ddyn, Adeilad fawrwych,
O'r Eigion mawr i'r Entrych
Ar untroed embyd,
Maer 'r Llawr i gyd ar d' olwng
Maluriwyd hwn hyd Annwn ,
Yn donnen ddybryd:

O ddyn,
Dy Bechod ti dy hun,
A boerodd Ddiluw,
Chwyth etto Ddestryw
O wreichion hyllfyw
A'r Hollfyd eiff yn fanc,
Ei dithe 'n waeth, Fyd bychan
Byth, byth ar druan dranc.
Ond mae
Un lle i ochel gwae,
Un Llys trugaredd,
Ac yn dy gyrredd,
Cais yno annedd,
Rhag mynd i'r Sugnedd fyth,
Ac onid ei di yno
Gwae di deni fyth.

IV.

Gwêl di 'r Adeilad honno,
Gadarnach nac y gallo
Fyth golli 'r diwrnod ;
Un well na'r Holl-fyd *cyfrdo,*
Ddiogel i ddiwygio
A ddygodd Pechod.
Caer gronn
Ar wascar Daiar donn,
Yn Noddfa nefol
Craig anorchfygol,
A meini bywiol,
Gôr breiniol ger ein bron ;
Yr Eglwys *lân* Gatholic
A'i Thylwyth ydyw hon :

Er

Er maint
Ein pechod hynod haint,
Cawn yno bardwn,
Os ufudd-gredwn,
Yn hon *ymdynnwn*
A bryssiwn i gael braint,
A hyn a'n gwnâ 'n ddaiarol
A nefol *ſiriol* Saint.

Amen.

I I.

Gweledigaeth Angeu *yn ei Frenhinllys iſa.*

PAN oedd *Phœbus* un-llygeidiog ar gyrraedd ei eithaf bennod yn y deheu, ac yn dàl gŵg o hirbell ar *Brydain* fawr a'r holl Ogledd-dir; ryw hirnos Gaia dduoer, pan oedd hi 'n llawer twymnach yn nghegin *Glynn-cywarch* nac ar ben *Cadair Idris*, ac yn well mewn ſtafell glŷd gydâ chywely cynnes, nac mewn amdo ymhorth y ſonwent; myfyrio 'r oeddwn i ar ryw ymddiddanion a faſei wrth y tân rhyngo'i a Chymydog, am *fyrdra hoedl Dyn*, a ſiccred yw i bawb farw, aç anſiccred yr amſer; a hyn newydd roi 'mhen i lawr ac yn llêd-effro, mi glywn bwys mawr yn dyfod arnai 'n lledradaidd o'm coryn i'm ſowdl, fel na allwn ſymmud bŷs llaw, ond y tafod yn unic, a gwelwn megis Mâb ar fy nwyfron, a Merch ar

ar gefn hynny. Erbyn craffu, mi adwaenwn y Mâb wrth ei arogleu trwm a'i gudynneu gwlithog a'i lygaid môl-glafaidd mai fy Meiftr *Cwsc* ydoedd. Ertolwg, Syr, ebr fi, tan wichian, beth a wneuthum i'ch erbyn pan ddygech y wyddan yna i'm nychu? Ift, ebr ynte, nid oes yma ond fy chwaer *Hunlle*, mynd yr ŷm ni 'n dau i 'mweled a'n brawd *Angeu*: eifieu trydydd fy arnom, a rhag i ti wyrth'nebu daethom arnat (fel y bydd ynte') 'n ddirybudd. Am hynny dyfod fy raid i ti, un ai oth fodd ai oth anfodd. Och, ebr finneu, ai rhaid i mi farw? Na raid, eb yr *Hunlle*, ni a'ch arbedwn hyn o dro. Ond trwy'ch cennad, ebr fi, nid arbedodd eich brawd Angeu nêb erioed etto, a ddygid iw ergyd ef, y gwr a aeth i ymaflyd cwymp âg Arglwydd y Bywyd ei hun, ond ychydig a 'nillodd ynte' ar yr orcheft honno. Cododd *Hunlle* ar y gair yma 'n ddigllon ac a 'madawodd. Hai, ebr *Cwsc*, tyrd ymaith, ni bydd i ti ddim edifeirwch o'th fiwrnai. Wel', ebr fi, na ddêl byth nôs i *Lan-gwsc*, ac na chaffo 'r *Hunlle* byth orphws ond ar flaen mynawyd oni ddygwch fi 'n ôl lle i'm cawfoch. Yna i ffordd yr aeth â mi tros elltydd a thrwy goedydd, tros foroedd a dyffrynoedd tros Geftyll a Thyrau, a Fonydd a Chreigiau, a ph'le y defcynnem ond wrth un o Byrth Merched *Belial*, o'r tu cefn i 'r *Ddinas ddihenydd*,

henydd, lle gwelwn fod y tri Phorth dihenydd yn cyfyngu 'n un o'r tu cefn, ac yn agor i'r un lle: lle mwrllwch oerddu gwenwynig, llawn niwl o fiach a chwmylau cuwchdrwm ofnadwy. Attolw, Syr, ebr fi, p'le yw 'r fangre hon? *Stafelloedd Angeu*, ebr *Cwsc*. Ni chês i ond gofyn, na chlywn i rai 'n crio, rhai 'n griddfan, rhai 'n ochain, rhai 'n ymleferydd, rhai 'n dàl i duchan yn llêsc, eraill mewn llafur mawr, a phôb arwyddion ymadawiad dyn, ac ymbell un ar eu ebwch mawr yn tewi, a chwapp ar hynny, clywn droi agoriad mewn clo, minneu a drois wrth y sŵn i spio am y drŵs, ac o hir graffu, gwelwn fyrdd fyrddiwn o ddrysau 'n edrych ymhell, ac er hynny yn f'ymyl. Yn rhodd, Meistr *Cwsc*, ebr fi, i ba le mae 'r drysau yna 'n egor? Maent yn agor, ebr ynte, i *Dîr Ango*, Gwlâd fawr tan lywodraeth fy mrawd yr *Angeu*, a'r *Gaer* fawr yma, yw Terfyn yr anferth *Dragwyddoldeb*. Erbyn hyn, gwelwn *Angeu bâch* wrth bôb drŵs, heb un 'r un arfeu, na 'r un henw a'i gilydd, etto, gwyddid arnynt mai Swyddogion yr un Brenin oèddynt oll : Er y byddei aml ymryson rhyngddynt am y cleifion; mynnei 'r naill gipio 'r clâ 'n anrheg trwy ei ddrŵs ei hun, a'r llall a'i mynnei trwy ei ddrŵs ynte. Wrth nesâu canfûm yn scrifennedig uwchben pôb drŵs henw'r

Angeu

Angeu oedd yn ei gadw, ac hefyd wrth bôb drŵs ryw gant o amryw betheu wedi eu gadel yn llanaſtr, arwydd fod brŷs ar y rhai a aetheint trwodd. Uwchben un drŵs gwelwn *Newyn*, ac etto ar lawr yn ei ymyl byrſeu a chodeu llownion, a thryncieu wedi eu hoelio. Dyma, ebr ef, borth y *Cybyddion*. Pwy, ebr fi pioedd y carpieu yna? Cybyddion, eb ef, gan mwyaf: Ond mae yna rai 'n perthyn i *Segurwyr* a *Hwſmyntafod*, ac i eraill tlawd ymhôb peth ond yr Yſpryd, oedd well ganddynt newynu na gofyn. Yn y drŵs neſa 'r oedd Angeu *anwyd*, gyfeiryd â hwn clywn lawer *hyd-yd-ydyd-eian*; wrth y drŵs yma 'r oedd llawer o lyfreu, rhai pottieu a fflagenni, ymbell ffon a phaſtwn, rhai cwmpaſeu, a chyrt, a chêr Llongeu. F'aeth ffordd yma 'Scolheigion, ebr fi, do, ebr ynte, rai unic a dihelp a phell oddiwrth ymgeledd a'u carei; wedi dwyn hyd yn oed y dillad oddiarnynt. Dyna, ebr ef, (am y pottieu) weddillion y cymdeithion da, a fydd a'u traed yn fferri tan feincieu, tra bo eu penne 'n berwi gan ddiod a dwndwr: a'r petheu draw ſy 'n perthyn i drafaelwyr mynyddoedd eiryog, ac i Farſiandwyr y Gogleddfor. Y neſa oedd ſcerbwd teneu a elwid Angeu *Ofn*, gellid gweled trwy hwn nas medde 'r un *Galon*; ac wrth ddrŵs hwn hefyd godeu a chiſtieu, a chloieu, a cheſtyll.

cheſtyll. I hwn yr ai 'r Llogwyr, a Drwg-wladwyr, a Gorthrymwyr, a rhai o'r Mwrdrwyr, ond 'r oedd llawer o'r rheini yn galw heibio i'r drŵs neſa lle 'r oedd Angeu a elwid *Crôg*, a'i gortyn parod am ei wddf. Neſa i hynny oedd Angeu *Cariad*, ac wrth ei draed fyrdd o bob offer a llyfreu muwſic, a cherdd, a llythyreu mwynion ac yſmottieu a lliwieu i harddu 'r wyneb, a mîl o ryw ſciabas deganeu ir pwrpas hwnnw, a rhai cleddyfeu; â rhain, ebr ef, y bu 'r herwyr yn ymladd am y feinwen, a rhai 'n eu llad eu hunain: mi a welwn nad oedd yr Angeu yma ond cibddall. Y drŵs neſa 'r oedd yr Angeu gwaetha 'i liw o'r cwbl a'i a fu wedi diflannu, fo 'i gelwid Augeu *Cynfigen*; hwn, ebr *Cwſc*, a fydd yn cyrchu colledwyr, athrodwyr, ac ymbell ſarchoges a fydd yn ymwenwyno wrth y Gyfraith, a barodd i Wraig ymddaroſtwng iw Gŵr. Attolwg Syr, ebr fi, beth yw marchoges? Marchoges, ebr ef, y gelwir yma, y Ferch a fynn ſarchogaeth ei gwr, a'i chymdogaeth, a'i gwlâd os geill, ac o hir ſarchogaeth, hi a ferchyg ddiawl o'r diwedd o'r drŵs yna hyd yn Annw'n. Yn neſa 'r oedd drŵs Angeu *Uchel-gais*, i'r ſawl ſy 'n ffroenio 'n uchel, ac yn torri eu gyddſau eiſieu edrych tan eu traed, wrth hwn 'r oedd coronau, teyrnwaiail, banerau a phob papureu am

ſwyddeu,

ſwyddeu, pob arfeu bonedd a rhyfel. Ond cyn i mi edrych ychwaneg o'r aneirif ddryſeu hynny, clywn lais yn peri i minneu wrth fy henw *ymddattod*, ar y gair mi 'm clywn yn dechreu toddi fel caſeg-eira yn gwrês yr Haul, yna rhoes fy Meiſtr i mi ryw ddiod-gŵſc fel yr hunais, ond erbyn i mi ddeffro f'am dygaſei i ryw ffordd allan o bellder y tu arall i'r *Gaer*; mi'm gwelwn mewn Dyffryn pygddu adfeidrol o gwmpas ac i'm tŷb i nid oedd diben arno: ac ymhen ennyd wrth ymbell oleuni glâs fel canwyll ar ddiffodd, mi welwn aneirif oh! aneirif o gyſcodion Dynion, rhai ar draed, a rhai ar feirch yn gwau trwy eu gilydd fel y gwynt, yn ddiſtaw ac yn ddifrifol aruthr. A gwlâd ddiffrwyth lom adwythig, neb na gwêllt na gwair, na choed nac anifail, oddieithr gwylltfilod marwol a phryfed gwenwynig o bôb mâth; ſeirph, nadroedd, llau, llyffaint, llyngyr, locuſtiaid, prŷ 'r bendro, a'r cyffelyb oll ſy 'n byw ar lygredigaeth Dyn. Trwy fyrddiwn o gyſcodion ac ymluſciaid, a beddi, a Monwentau, a Beddrodau, ni aethom ymlaen i weled y Wlâd yn ddirwyſtr; tan na welwn i rai 'n troi ac yn edrych arnai; a chwippyn er maint oedd y diſtawrwydd o'r blaen, dyma ſi o'r naill i'r llall fod yno *Ddyn bydol*; Dyn bydol, ebr un, Dyn bydol, eb y llall! tan ymdyrru attai fel y

lindys

lindys o bob cwrr. Pa fodd y daethoch, Syre, eb rhyw furgyn o Angeu bâch oedd yno? Yn wîr, Syr, ebr fi, nis gwn i mwy na chwitheu. Beth y gelwir chwi, ebr ynte? Gelwch fi yma fel y fynnoch yn eich gwlâd eich hun, ond fe 'm gelwid i gartre, *Bardd Cwsc*. Ar y gair, gwelwn gnap o henddyn gwargam a'i ddeupen fel miaren gen lawr, yn ymfythu ac yn edrych arnai 'n waeth na 'r Dieflyn côch, a chyn dywedyd gair,dyma fe 'n taflu penglog fawr heibio i'm pen i diolch i'r Garreg fedd a'm cyscododd. Llonydd, Syr, ertolwg, ebr fi, i Ddyn dieithr na fu yma 'rioed o'r blaen, ac ni ddaw byth pe cawn unwaith ben y ffordd adre. Mi wnâ 'i chwi gofio 'ch bod yma, eb ef, ac eilwaith âg ascwrn morddwyd gosododd arna 'i 'n gythreulig, a mineu 'n oscoi 'ngoreu. Beth, ebr fi, dyma wlâd anfoesol iawn i ddieithriaid, Oes yma un Ustus o heddwch? Heddwch! ebr ynte, pa heddwch a haedditi na adewit lonydd i rai yn eu beddi? Attolwg, Syr, ebr fi, a gawn ni wybod eich henw chwi, oblegid nis gwn i flino a neb o'r Wlâd yma 'rioed. Syre, ebr ynte, gwybyddwch mai Fi, ac nid chwi, yw'r *Bardd Cwsc*, ac a gês lonydd yma er's naw cant o flynyddoedd, gan bawb ond chychwi, ac a aeth i'm cynnyg i drachefn. Peidiwch ymrawd, ebr *Merddyn* oedd yn agos, na fyddwch ryboeth;

boeth; diolchwch iddo 'n hytrach am gadw coffadwriaeth parchus o'ch henw ar y Ddaiar. Yn wir, parch mawr, eb ynte, oddiwrth y fâth bembwl a hwn; A fedrwch wi, Syre, ganu ar y pedwar mesur ar hugain, a fedrwch wi ddwyn acheu *Gog* a *Magog*, ac acheu *Brutus ap Sylvius* hyd ganmlwydd cyn difa *Caer-Troia*? A fedrwch wi *frutio* pa bryd, a pheth a fydd diwedd y rhyfeloedd rhwng y Llew a'r Eryr, ac rhwng y Ddraig a'r Carw coch? ha! Hai, gadewch i minneu ofyn iddo gwestiwn, ebr un arall, oedd wrth fyddan fawr yn berwi, soc, soc, dygloc, dy-gloc. Tyrd yn nês, ebr ef, beth yw meddwl hyn?

Mi fyddaf hyd Ddyddbrawd,
Ar wyneb daiarbrawd,
Ac ni wyddis beth yw nghnawd,
Ai Cîg ai Pyscawd.

Dymunaf eich henw, Syr, ebr fi, fel i'ch attebwy 'n gymwysach. Myfi, ebr ef, yw *Taliessin* ben-beirdd y gorllewin, a dyna beth a'm difregwawd i. Nis gwn i, ebr finneu, beth a allei 'ch meddwl fod, o nid allei 'r *Fâd-felen* a ddifethodd *Faelgwn* Gwynedd, eich lladd chwitheu ar y feisdon a'ch rhannu rhwng y Brain a'r Pyscod. Taw ffŵl, ebr ef, brutio 'r oeddwn i am fy nwy *alwedigaeth*, Gwr o Gyfraith a Phrydydd: A

F ph'run

ph'run meddi di rwan debycca ai *Cyfreithiwr* i Gigfran reibus, ai *Prydydd* i Forfil? Pa ſawl un a ddi-giga un *Cyfreithiwr* i godi ei grombil ei hun, ac oh! mor ddifatter y gollwng e'r gwaed, a gadel Dyn yn lledfarw! A'r *Prydydd*, ynte, p'le mae 'r Pyſcodyn ſy 'r un lwnc ag ef, ac mae hi 'n fôr arno bob amser, etto ni thyrr y Môr-heli moi ſyched ef. Ac erbyn y bai Ddyn yn *Brydydd* ac yn *Gyfreithiwr*, pwy a ŵyr p'run ai Cîg ai Pyſcod fyddei: ac yn ſiccr, os byddei 'n un o Wŷr Llŷs fel y bum i, ac yn gorfod iddo newid ei flas at bob geneu. Ond dywed i mi, ebr ef, a oes y rwan nemor o'r rheiny ar y Ddaiar? Oes, ebr fineu, ddigon, os medr un glyttio rhyw fâth ar ddyri, dyna fe 'n Gadeir-fardd. Ond o'r lleill, ebr fi, mae 'r fâth blâ yn gyfarthwyr, yn fân-Dwrneiod a Chlarcod nad oedd locuſtiaid yr Aipht ddim pwys ar y Wlâd wrth y rhain. Nid oedd yn eich amſer chwi, Syr, ond bargeinion bol clawdd, a llêd llaw o ſcrifen am dyddyn canpunt, a chodi carnedd neu goeten *Arthur* yn goffadwriaeth o'r pryniant a'r terfyneu: Nid oes mo'r *nerth* i hynny rwan, ond mae chwaneg o *ddichell* ddyfeiſddrwg, a chyfled, a chromlech o femrwn ſcrifennedig i ſiccrhau 'r fargen; ac er hynny odid na fydd neu fe fynnir ryw wendid ynddi. Wel', wel', ebr *Talieſſin*, ni thalwn i yno ddraen, ni

ni waeth genni lle 'r wyf: ni cheir byth *Wir* lle bo llawer o Feirdd, na *Thegwch* lle bo llawer o Gyfreithwyr, nês y caffer *Iechyd* lle bo llawer o Phyſygwyr. Yn hyn, dyma ryw ſwbach henllwyd bâch a glywſei fod yno *Ddyn bydol* yn ſyrthio wrth fy nhraed, ac yn wylo 'n hidl. Och o druan, ebr fi, beth wyti? Un ſy 'n cael gormod o gam yn y byd beunydd, ebr ynte, fe gai 'ch enaid chwi ſynny i mi uniondeb. Beth, ebr fi, y gelwir di? F' a'm gelwir i *Rhywun*, ebr ef, ac nid oes na llutteiaeth nac athrod, na chelwyddeu na chwedleu, i yrru rhai benben, nad arna 'i y bwrir y rhan fwya o honynt. Yn wir, medd un, mae hi 'n Ferch odiaeth, ac hi fu 'n eich canmol chwi wrth *rywun*, er bod *rhywun* mawr yn ei cheiſio hi. Mi a glywais *rywun*, medd y llall, yn cyfri naw cant o bunneu o ddlêd ar y ſtât honno. Gwelais *rywun* ddoe, medd y Cardottyn, a chadach brith fel moriwr a ddaethei â llong fawr o yd i'r borth neſa; ac felly pob cerpyn am llurgunia i iw ddrŵg ei hun. Rhai a'm geilw i 'n *Ffrind*; mi gês wybod gan Ffriend, medd un, nad oes ymryd hwn a hwn adel ffyrling iw Wraig, ac nad oes dim di-ddigrwydd rhyngthynt; rhai eraill a'm diyſtyrant i mhellach gan yn galw 'n *Frân*, fe ddywed *Brân* i mi fod yno gaſtieu drŵg meddant. Iè, rhai a'm geilw ar

henw parchediccach yn *Henwr*, etto nid eiddo fi hanner y coelion, a'r brutieu, a'r cynghorion a roir ar yr Henwr; ni pherais i erioed ddilyn yr henffordd, os byddei 'r newydd yn well, ac ni feddyliais i erioed warafun cyrchu i'r Eglwys wrth beri, *Na fynych dramwy lle bo mwya dy groeso*, na chant o'r fath. Ond *Rhywun* yw fy henw cyffredina i, ebr ef, hwnnw a gewchwi glywed fynychaf ymhob mawrddrwg; oblegid gofynnwch i un lle y dywedpwyd y mawr gelwydd gw'radwyddus, pwy a'i dyweid; yn wir, medd ynte, nis gwn i pwy, ond fo 'i dyweid *Rhywun* yn y cwmnhi, holi pawb o'r cwmpeini am y chwedl, fe'i clybu pawb gan *rywun*, ond nis gŵyr nêb gan bwy. Onid yw hyn yn gamm cywilyddus, ebr ef? Ertolwg, a hyspysfwchwi i bawb a glywoch yn fy henwi, na ddywedais i ddim o'r petheu hyn, ni ddyfeisiais ac ni adroddais i gelwydd erioed i wradwyddo nêb, nac un chwedl i yrru ceraint bendramwnwgl ai gilydd; nid wy 'n dyfod ar eu cyfyl, nis gwn i ddim o'u storiâu, na'u masnach, na'u cyfrinach felltigedig hwy, na wiw iddynt fwrw mo'u drygeu arna 'i, ond ar eu 'menyddieu llygredig eu hunain. Ar hyn, dyma Angeu bâch, un o scrifenyddion y Brenhin, yn gofyn i mi fy henw, ac yn peri i Meistr *Cwsc* fy nwyn i 'n ebrwydd ger bron y Brenin.

Gorfod

Gorfod mynd o'm llwyr anfodd gan y nerth a'm cippiodd fel corwynt, rhwng uchel ac iſel, filoedd o filltiroedd yn ein hôl ar y llaw aſſwy, oni ddaethom eilwaith i olwg y Wàl derfyn, ac mewn congl gaeth ni welem glogwyn o Lŷs candryll penegored dirfawr, yn cyrraedd hyd at y Wàl lle 'r oedd y dryſau aneirif, a rheiny oll yn arwain i'r anferth Lŷs arſwydus hwn: â phenglogeu Dynion y gwnelſid y murieu, a rheini 'n 'ſcyrnygu dannedd yn erchyll; du oedd y clai wedi ei gyweirio trwy ddagreu a chwŷs, a'r calch oddi allan yn frith o phlêm a chrawn, ac oddifewn o waed dugoch. Ar ben pôb twr, gwelit Angeu bach â chanddo galon dwymn ar flaen ei ſaeth. O amgylch y Llŷs 'r oedd rhai *coed*, ymbell Ywen wenwynig, a Cypres-wydden farwol, ac yn y rheini 'roedd yn nythu ddylluanod, Cigfrain ac Adar y Cyrph a'r cyfryw, yn creu am *Gîg* fŷth, er nad oedd y fangre oll ond un *Gigfa* fawr ddrewedig. O eſcyrn morddwydydd Dynion y gwnelſid holl bilereu 'r Neuadd, a Philereu 'r Parlwr o eſcyrn y coeſeu, a'r llorieu 'n un walfa o bôb cigyddiaeth. Ond ni chês i fawn aros nad dyma fi yngolwg *Allor* fawr arſwydus lle gwelwn y Brenin. Dychrynadwy yn traflyncu cîg a gwaed Dynion, a mil o fân angheuod o bob twll yn ei borthi fyth, â chîg îr twymn: Dyma,

eb yr Angeu, a'm dygaſei i yno walch a gês i ynghanol *Tir Ango*, a ddaeth mor yſcafn-droed, na phrofodd eich mawrhydi dammeid o hono 'rioed. Pa fodd y gall hynny fod, ebr y Brenin, ac a ledodd ei hopran cyfled a daiargryn i'm llyncu. Ar hyn, mi a drois tan grynu at *Gwſc*; Myfi, ebr *Cwſc*, a'i dygais ef yma. Wel', ebr y Brenin cul ofnadwy er mwyn fy mrawd *Cwſc*, chwi ellwch fynd i droi 'ch traed am y tro yma; ond gwiliwch fi 'r tro neſa. Wedi iddo fod ennyd yn bwrw celanedd i'w geubal ddiwala, parodd roi dyfyn iw ddeiliaid, ac a ſymudodd o'r Allor i *Orſedd-fainc* echryſlawn dra-uchel, i fwrw 'r carcharorion newydd ddyfod. Mewn munyd, dyma 'r meirw fwy na rhi o fintei-oedd yn gwneud eu moes i'r Brenin, ac yn cymryd eu lle mewn trefn odiaeth. A'r Brenhin *Angeu* yn ei frenhinwiſc o Scarlad gloewgoch, ac hyd-ddi lunieu Gwragedd a Phlant yn wylo, a Gwŷr yn ochneidio; ac am ei ben gap dugoch tri-chonglog (a yrraſei ei gâr *Lucifer* yn anrheg iddo) ar ei gonglau ſcrif'naſid *Galar a griddfan a gwae* uwch ei ben 'r oedd myrdd o lunieu rhyfeloedd ar fôr a thîr, trefi'n lloſci, y ddaiar yn ymagor, a'r Dw'r-diluw; a than ei draed nid oedd ond coroneu a theyrnwiail yr holl Frenhinoedd a orchfygaſei fe 'riod. Ar ei law ddeheu

'r oedd

'r oedd *Tynged* yn eiſte, ac â golwg ddu ddèl yn darllen anferth Lyfr oedd o'i flaen: Ac ar y llaw aſwy 'r oedd henddyn a elwid *Amſer*, yn dylifo aneirif o edafedd *aur*, ac edafedd *arian*, a *chopr*, a *haiarn* lawer iawn, ac ymbell edy 'n prifio 'n well at ei diwedd a myrddiwn yn prifio 'n waeth; hyd yr edafedd yr oedd *orieu*, *diwrnodiau*, a *blynyddoedd*; a Thynged wrth ei Lyfr yn torri 'r edafedd *einioes*, ac yn egor dryſeu 'r Wàl derfyn rhwng y *ddau Fyd*. Ni chawſwn i fawr edrych na chlywn alw at y barr bedwar o ffidleriaid oedd newydd farw. Pa fodd, ebr Brenin y Dychryn, a daed gennych lawenydd na ddaliaſechwi o'r tu draw i'r *Agendor*, canys ni fu o'r tu yma i'r Cyfwng lawenydd erioed? Ni wnaethom ni, ebr un Cerddor, ddrwg i nêb erioed, ond eu gwneud yn llawen, a chymeryd yn diſtaw a gaem am ein poen. A gadwaſoch i nêb, ebr *Angeu*, i golli eu hamſer oddiwrth eu gorchwyl, neu o fynd i'r Eglwys, ha? Na ddo, ebr un arall, oddieithr bod ymbell Sul wedi gwaſanaeth yn y tafarn-dy tan dranoeth, neu amſer hâ mewn twmpath chwarae, ac yn wîr, yr oeddym ni 'n gariaduſach, ac yn lwccuſach am gyn'lleidfa na'r Perſon. Ffwrdd, ffwrdd â 'r rhain i Wlâd yr Anobaith, ebr y Brenin ofnadwy, rhwymwch y pedwar gefn-gefn, a theflwch hwy at eu cymeiriaid, i ddawnſio

ſio 'n droednoeth hyd aelwydydd gwynias, ac i rygnu fyth heb na *chlôd* na *chlera.* Y neſa a ddaeth at y barr, oedd rhyw Frenin agos i *Rufein :* Cyfod dy law garcharor, ebr un o'r Swyddogion: gobeithio, ebr hwnnw, fôd gennych beth gwell moes a ffafr i *Frenin.* Syre, ebr *Angeu* chwitheu ddylaſech ddàl y tu arall i'r Agendorr lle mae pawb yn Frenhinoedd; ond gwybyddwch nad oes o'r tu yma 'r un ond fy Hunan, ac un Brenin arall ſydd i wared obry, a chewch weled na phriſia hwnnw na minneu yn ngraddeu 'ch mawrhydi eithr yngraddeu 'ch drygioni, i gael cymmwyſo 'ch côſp at eich beieu, am hynny attebwch i'r holion. Syr, ebr ynte, gwybyddwch nad oes gennych ddim awdurdod i'm dàl, nac i'm holi: Mae genni faddeuant o'm hôll bechodeu tan law 'r *Pâp* ei hun, am i mi ei waſanaethu e'n ffyddlon, ynte roes i mi gynnwyſiad i fynd yn union i *Baradwys*, heb aros funud yn y purdan: Wrth hyn, dyma 'r Brenin a'r holl gegeu culion yn rhoi oer-yſcyrnygſa i geiſio dynwared *chwerthin*; a'r llall yn ddigllon wrth y chwerthin yn eu gorchymyn i ddangos iddo 'i ffordd. Taw ffŵl colledig, ebr *Angeu*, tu draw i'r Wàl o'th ôl y mae 'r *purdan*, canys yn dy fywyd y dylaſit ymburo: Ac ar y llaw ddeheu tu hwnt i'r Agendor yna, y mae *Paradwys.* Ac nid oes dim

dim ffordd boſſibl i ti ddianc weithian, na thros yr Agendor i *Baradwys*, na thrwy 'r Wàl-derfyn yn d' ôl i'r *Byd:* Canys, pe rhoit dy frenhiniaeth (lle ni feddi ddimmeu i roi) ni cheit gan borthor y dryſau yna, ſpio unwaith trwy dwll y clo. Y *Walddiadlam* y gelwir hon, canys pan ddeler unwaith trwyddi, yn iâch fyth ddychwelyd. Ond gan eich bod cymmaint yn llyfreu 'r Pâp, cewch fynd i gyweirio 'i wely ef at y Pâp oedd o'i flaen, ac yno cewch guſanu 'i fawd ef byth, ac yntẹ fawd *Lucifer.* Ar y gair, dyma bedwar o'r mân angheuod yn ei godi, ag ynte erbyn hyn yn crynu fel dail yr aethnen, ac ai cippiaſant fel y mêllt allan o'r golwg. Yn neſa at hwn daeth Mâb a Merch: Ef ạ faſei 'n *gydymaith da*, a hithe 'n Ferch *fwyn*, ne 'n rhwydd o'i chorph: Eithr galwyd hwy yno wrth eu henwau noethion, *Meddwyn* a *Phuttain.* Gobeithio, ebr y Meddwn, y câſi gennych beth ffafr, mi yrrais i chwi lawer yſclyfaeth dew mewn llifeiriant o gwrw da; a phan fethais yn lladd eraill, daethum fy hun yn 'wyllyſcar i'ch porthi. Trwy gennad y Cŵrt, nid hanner a yrrais i iddo, ebr y Butten, wedi eu hoffrwm yn ebyrth llôſc, yn Gîg rhôſt parod iw fwrdd. Hai, hai, ebr Angeu, er eich trachwanteu melltigedig eich hunain, ac nid i'm porthi i y gwnaed hyn oll: Rhwymwch y ddau, wyneb

wyneb yn wyneb, gan eu bod yn hên gyfeillion, a bwriwch hwy i *Wlâd y tywyllwch*, a chwyded ef iw chêg hi, pised hitheu dân iw berfedd ynte hyd Ddyddfarn; yna cippiwyd hwytheu allan a'u penne 'n isa. Yn nesa i'r rhain, daeth saith *Recordor*: peri iddynt godi eu dwylo a y barr, ni chlywid mo hynny, canys 'r oedd y cledreu 'n ireiddlyd; ond dechreuodd un ddadleu 'n hyfach, ni ddylasem gael dyfyn teg i barotoi 'n hatteb, yn lle 'n rhuthro 'n lledradaidd. O nid ŷm ni rwymedig i roi i chwi 'r un dyfyn pennodol, ebr *Angeu*, am eich bod yn cael ymhôb lle, bôb amser o'ch einioes rybudd o'm dyfodiad i. Pa sawl pregeth a glywsoch am *farwoldeb dyn?* Pa sawl llyfr, pa sawl bedd, pa sawl clul, pa sawl clefyd, pa sawl cennad ac arwydd a welsoch? Beth yw 'ch Cŵsc ond fy mrawd i? Beth yw 'ch penglogeu ond fy llun i? Beth yw 'ch bwyd beunyddiol ond creaduriaid *meirwon?* Na cheisiwch fwrw mo'ch aflwydd arna fi, chwi ni fynnech sôn am y dyfyn er ei gael ganwaith. Ertolwg, ebr un *Recordor* coch, be sy gennych i 'n herbyn? Beth, ebr Angeu? Yfed chwŷs a gwaed y tlodion, a chodi dwbl eich cyflog. Dyma wr gonest, eb ef, gan ddangos Cecryn oedd o'u hôl, a ŵyr na wnaethum i 'rioed ond tegwch: ac nid têg i chwi 'n dàl ni yma heb gennych

un

un bai pennodol iw brofi i 'n herbyn. Hai, hai, ebr Angeu, cewch brofi 'n eich erbyn eich hunain: Goſodwch, ebr ef, y rhain ar fin y *Dibyn* ger bron Gorſedd *Cyfiawnder*, hwy a gânt yno uniondeb er nas gwnaethant. Yr oedd yn ôl etto ſaith o Garcharorion eraill, a rheiny 'n cadw 'r fâth drafferth a thrŵſt, rhai 'n gwenieithio, rhai 'n ymrincian, rhai 'n bygwth, rhai 'n cynghori, *&c.* Prin y galwaſid hwy at y barr, nad dyma 'r Llŷs oll wedi duo 'n ſaith hyllach nac or blaen, a grydwſt, a chyffro mawr o gylch yr Orſeddfainc a'r Angeu 'n laſach nac erioed. Erbyn ymorol un o gennadon *Lucifer* a ddaethei â Llythyr at Angeu, ynghylch y ſaith garcharor hyn ac ymhen ennyd parodd *Tynged* ddarllen y Llythyr ar oſteg, ac hyd yr wy 'n cofio dyma 'r geirieu:

> Lucifer *Brenin Brenhinoedd y Byd, Twyſog Annw'n a Phrif-Reolwr y Dyfnder at Ein naturiol Fâb, y galluoccaf Ddychrynadwy Frenin* Angeu, *cyfarch a goruchafiaeth ac yſpleddach dragwyddol.*

Yn gymaint a darfod i rai o'n cennadon cyflym ſy 'n waſtad allan ar Yſpî, yſpyſu i ni ddyfod gynneu i'ch Brenhinllys, ſaith Garcharor o'r ſaith rywogaeth ddihira 'n y Byd, a pherycla, a'ch bod chwi ar fedr eu hyſcwyd

hyſcwyd tros y Geulan i'm Teyrnas i: Eich cynghori 'r wyfi i brofi pôb ffordd boſſibl iw gollwng hwy 'n eu hôl i'r Byd: gwnânt yno ſwy o waſanaeth i chwi am ymborth ac i mineu am well cwmnhi: Canys, gwell gennym eu lle na'u cwmpeini, cawſom ormod o heldrin gyda 'u cymmeiriaid hwy er's talm, a'm Llywodraeth i'n cythryblus euſys. Am hynny trowch hwy 'n ei hôl, neu gedwch gyda chwi hwyn. Oblegid myn y Goron Uffernoi os bwri hwy yma, mi a faluriaf tan Seiliau dy Deyrnas di hyd oni ſyrthio 'n un a'm Teyrnas fawr fy hun.

O'n Brenhinllys ar ſugnedd yn y Fall-gyrch eirias yn y Flwyddyn o'n Teyrnaſiad 5425.

Safodd y Brenin Angeu a'i wep yn wyrdd ac yn lâs ennyd ar ei gyfyng-gyngor. Ond tra bu e'n myfyrio, dyma Dynged yn troi atto 'r fath guwch haiarn-ddu a wnaeth iddo grynu. Syre, ebr ef, edrychwch beth a wneloch: Ni feiddia fi ollwng neb yn ol trwy Derfyn glawdd Tragwyddoldeb y *Wàl ddiadlam*, na chwitheu eu llochi hwy yma; am hynny, gyrrwch hwynt ymlaen iw deſtryw heb waetha i'r Fall fawr; Fe fedrodd drefnu llawer dalfa o fil neu ddengmil o eneidieu bôb un iw le mewn munud,

munud, a pha 'r gledi ſydd arno rwan gyda ſaith er eu perycled? Pa ddelw bynnac, pe troent y llywodraeth uffernol tros ei cholyn, gyrr di hwynt yno 'n ſydyn, rhag ofn i mi gael gorchymyn i'th daro di 'n ddim cyn d'amſer. Am ei ſygythion *ef*, nid ŷnt ond celwyddog: Canys er bod dy ddiben di a'r henddyn draw (gan edrych ar *Amſer*) yn neſau o fewn ychydig ddalenneu 'n ſy Llyfr diſommiant i; Etto nid rhaid i ti un o'n ſoddi at *Lucifer*, er daed ſyddei gan bawb yno dy gael di, etto byth nis cânt: Oblegid mae 'r Creigieu dûr a a diemwnt tragwyddol ſy 'n toi Annwn yn rhy gedyrn o beth iw malurio. Ar hynny galwodd Angeu 'n gyffrous am un i ſgrifennu 'r atteb ſel hyn:

Angeu, *Frenin y Dychryniadau, Cŵncŵerŵr y Cŵncŵerŵyr at ein Parchediccaf Gâr a'n Cymydog* Lucifer *Brenin Hirnos, Penllyŵodraethŵr y Llynclyn Diphŵys annerch.*

Ar ddwfn yſtyried eich brenhinol ddymuniant hwn, gwelſom yn fuddiolach nid yn unic i'n Llywodraeth ni, eithr hefyd ich' Teyrnas helaeth chwitheu, yrru 'r carcharorion hyn bella, bai boſſibl, oddiwrth ddryſeu 'r Wal ddiadlam, rhag iw Sawyr drewedig ddychrynu 'r holl Ddinas *ddibe-*

nydd, fel na ddêl dyn byth i Dragwyddoldeb o'r tu yma i'r Agendor, ac felly ni chawn i fyth oeri ngholyn, na chwitheu ddim cwſmeriaeth rhwng Daiar ac Uffern. Eithr gadawaf i chwi eu barnu a'u bwrw i'r celloedd a welochwi gymmwyſaf a ſiccraf iddynt.

O'm Brenhinllys iſa yn y Goll-borth *fawr ar* Ddiſtryw. *Er blwyddyn adnewyddiad ſy Nheyrnas*, 1670.

Erbyn clywed hyn oll, 'r oeddwn inne 'n yſu am gael gwybod pa ryw bobl allei 'r *Seithnyn* hynny fod, a'r Diawliaid eu hunain yn eu harſwydo cymmaint. Ond cyn pen nemor, dyma Glarc y Goron yn eu galw hwy wrth eu henwau fel y canlyn. Meiſtr *Medleiwir*, aliàs *Bys ym hôb brywes*, 'roedd hwn mor chwidr a phryſur yn fforddio 'r lleill nad oedd e 'n cael mor ennyd i atteb troſto 'i hun nes i Angeu fygwth ei hollti a'i ſaeth. Yna Meiſtr *Enllibiwr*, aliàs *Gelyn y geirda*, dim atteb: mae e'n orchwylus glywed ei ditlau, eb y trydydd, nis gall aros mo'r llyſenwau. Ai tybied, eb yr *Enllibiwr*, nad oes *ditlau* i chwitheu? Gelwch, ebr ef, Meiſtr *Rhodreſwr* mel-dafod, *aliàs*, Llyfn y llwnc, *aliàs*, Gwên y gwenwyn. *Redi!* ebr Merch oedd yno tan ddangos y Rhodreſwr. O, ebr ynte, Madam

Madam *Marchoges!* eich gwaſanaethwr tlawd, da genni 'ch gweled yn iâch ni weles i 'rioed ferch harddach mewn clôs; ond o'ch feddwl druaned yw 'r Wlâd ar eich ôl am lywodraethwraig odiaeth, etto 'ch cwmnhi hyfryd chwi a wnâ Uffern ei hun yn beth gwell. O Fâb y Fall fawr, ebr hi, nid rhaid i nêb gyda thi 'r un Uffern arall, 'r wyti 'n ddigon. Yna galwodd y Criwr *Marchoges*, aliâs, *Meiſtres y Clôs!* *Redi*, eb, rhywun arall, ond hi ni ddywedodd air, eiſieu ei galw hi *Madam.* Yn neſa, galwyd *Bwriadwr Dyfeiſieu*, aliàs, *Siôn o bob Creft.* Ond ni attebei hwnnw chwaith, 'r oedd e 'n pryſur ddyfeiſio 'r ffordd i ddianc rhag *Gwlâd yr Anobaith.* *Redi*, *redi*, ebr un oi ôl, dyma fo 'n ſpio lle i dorri 'ch brenhinllys, ac oni wiliwch, mae ganddo gryn ddyfais i'ch erbyn. Ebr y *Bwriadwr*, gelwch ynte 'n rhodd, Meiſtr *Cyhuddwr*, ei frodyr, *aliàs*, Gwiliwr y gwallieu, *aliàs*, Lluniwr Achwynion. *Redi*, *redi*, dyma fo, ebr Ceccryn cyfreithgar, canys gwyddei bob un henw 'r llall, ond ni addefei neb mo'i henw ei hunan. Gelw chwitheu, ebr Cyhuddwr, Meiſtr *Ceccryn cyfreithgar*, aliàs, *Cwmbrus y cyrtieu:* Tyſtion, tyſtion o honoch, fel y galwodd y cnâ fi, ebr Cecryn. Hai, hai, ebr *Angeu*, nid wrth y Bedyddfaen, ond wrth y Beieu 'r henwir pawb yn y Wlad yma, a thrwy 'ch

cennad, Meistr *Ceccryn*, dyna 'ch henweu a sai arnoch o hyn allan byth. Aie, ebr *Ceccryn*, myn Diawl, mi wnâ 'n hâllt i chwitheu, er y galleich fy lladd, nid oes gennych ddim awdurdod i'm llysenwi. Mi rôf gydcwyn am hynny, ac am gamgarchariad arnoch wi ach câr *Lucifer* ynghwrt *Cyfiawnder*. Erbyn hyn, gwelwn fyddinoedd *Angeu* wedi ymdrefnu, ac ymarfogi, a'u golwg ar y Brenin am roi 'r gair. Yn, ebr y Brenin, wedi ymsythu ar ei frenhinfainc, Fy lluoedd ofnadwy anorchfygol na arbedwch ofal a phrysurdeb i hebrwng y Carcharorion hyn allan o'm Terfyneu i rhag diwyno Ngwlâd; a bwriwch hwy 'n rhwym tros y Dibyn diobaith, au penne 'n isa. Ond yrwythfed y gwr cwmbrus yna sy 'n fy mygwth i, gedwch ef yn rhŷdd uwchben y Geulan tan Gwrt *Cyfiawnder*, i brofi, gwneud ei gwyn yn ddâ i'm herbyn i, os geill. A chyda 'i fod e 'n eistedd, dyma 'r holl Fyddinoedd marwol wedi amgylchu a rhwymo 'r Carcharorion, ac yn eu cychwyn tu a'u lletty. A minneu wedi mynd allan, ac yn lled-spio ar eu hôl, Tyrd yma, ebr *Cwsc*, ac a'm cippiodd i ben y Tŵr ucha ar y Llŷs. Oddiyno, gwelwn y Carcharorion yn mynd rhagddynt iw dihenydd tragwyddol: A chyn pen nemor, cododd pwff o gorwynt, ac a chwalodd y Niwl pygdew cyffredin

oedd

oedd ar wyneb *Tîr Ango*, o nid aeth hi 'n llwyd oleu, lle gwelwn i fyrdd fyrddiwn o ganhwylleu gleision, ac wrth y rheiny, cês olwg o hirbell ar fin y *Geulan ddiwaelod:* Ond os golwg dra echryslawn oedd honno, 'roedd yno uwchben olwg erchyllach na hitheu, sef, *Cyfiawnder* ar ei *Gorseddfainc* yn cadw drws Uffern, ar Frawdle neilltuol uwchben y safn i roi barn ar y Colledigion fel y delont. Gwelwn daflu 'r lleill bendramwnwgl, a *Checcryn* ynteu yn rhuthro 'i daflu ei hun tros yr ymyl ofnadwy, rhag edrych unwaith ar Gwrt *Cyfiawnder*, canys och! 'r oedd yno olwg rydost i wyneb euog. Nid oeddwn i ond yspio o *hirbell*, etto mi a welais fwy o erchylldod arswydus, nac a fedrai rwan ei draethu, nac a fedrais i'r pryd hynny ei oddef; canys, ymdrechodd a dychlammodd f' yspryd gan y dirfawr ddychryn, ac ymorchestodd mor egniol, oni thorrodd holl gloieu Cŵsc, a dychwelodd f' enaid iw chynnefin swyddeu: A bu lawen iawn genni 'ngweled fy hun etto yn ymŷsc y rhai *byw*; a bwriedais fyw well-well, gan fod yn esmwythach genni gan mlynedd o gystudd yn llwybreu sancteiddrwydd, na gorfod gweled cip arall ar erchylldod y Noson honno.

Ar y Dôn a elwir Leaveland, *neu* Gadel y Tîr.

1.

GAdel tîr, *a gadel* tai,
(*Byrr yw 'r rhwyſc i Ddyn barhau*)
Gadel Pleser *mwynder mêl*,
A gadel uchel achau.

2.

Gadel Nerth, *a* Thegwch pryd,
Gadel Prawf *a* Synwyr *ddrud*,
Gadel Dyſc *a* Cheraint *da*,
A phôb anwyldra *'r Hollfyd*.

3.

Oes dim help rhag Angeu Gawr,
Y Carnlleidr Mwrdriwr mawr,
Sy 'n dwyn a feddom ddrwg a dâ,
A ninneu iw Gigfa gegfawr!

4.

Gwŷr yr Aur, *ond gwych y faï*
Gael fyth fwynhau'ch meddianneu:
Mae'l y gwnewch 'i rhyngoch Rodd
A ryngo fodd i'r Angeu.

5.

Chwi rai glân *o* bryd *a* gwedd,
Sy 'n gwallio Corsedd-feincieu!
Mae'l y trwsiwch chwithe 'ch mîn
I ddallu 'r Brenin Angeu.

6.

Chwi 'r yscafna ar eich troed,
Yn ngrymmus Oed eich blodeu;
Ymwnewch i ffoi, a chwi gewch glôd
O diengwch rhag nôd Angeu.

7.

Mae clod i Ddawns *a pheraidd* Gân,
Am warrio aflan Ddrygeu:
Ond mawr na fedrei Sioncrwydd *Ffrainc,*
Rygyngu cainc rhag Angeu.

8. *Chychwi*

8.

Chychwi Drafaelwyr *Môr a Thud,*
A'r Byd i gyd a'i gyrreu:
Yn rhodd a welsoch mewn un lle,
Ryw gongol grê rhag Angeu ?

9.

Chwi 'Scolheigion a Gwyr-Llys,
Sy 'n deall megys duwieu!
A rowch 'i mysc eich dysc a'ch dawn,
Ryw gyngor iawn rhag Angeu ?

10.

Y Byd y Cnawd a'r Cythrael yw,
Prif-Elynion pob dyn byw:
Ac etto gwiliwch Angeu Gawr,
O'r Gollborth fawr ar Ddestryw.

11.

Sôn am Angeu *nid oes brîs,*
Ai Gollborth, *a'i* Ddiangborth *Lys;*
Ond beth pan elech di dy hun,
Oes fatter p'r un o'r ddeu-lys?

12. *Nid*

12.

Nid oes yma ronyn prîs,
Fynd tros y ſtrîp yn uwch ne'n îs ;
Nid yw 'r bythol betheu *mawr,*
I'th dyb di nawr ond bribis.

13.

Ond pan fo'r Ange 'mron dy ddàl,
Wrth odre 'r Wàl ddiadlam,
Gwybydd y bydd i ti brîs
Os cemmi rîs yn lledcam.

14.

Pan fo d' Enaid am y clô,
A mynd i'r fawr Dragwyddol Frô,
Oes brîs wrth egor câl y Ddôr,
Pa dy i'r Agendor *fyddo?*

15.

Credu *ac* Edifarhâu,
A Buchedd Sanctaidd y gwellâu,
Y rhain yw 'r unig help i Ddyn,
Rhag ing a cholyn Angeu.

16. *Gwael*

16.

Gwael y gweli rhain yn awr,
Ond wrth fudo i'r Byd mawr,
Tydi a'u priſi'n fwy na hyn,
Ar fîn dy Derfyn *dirfawr.*

17.

Pan fo'r Byd i gyd ar goll,
A'i fwynder oll ar d' ollwng,
Anfeidrol fydd eu prîs au gwerth,
Wrth Gae yr anferth Gyfwng.

III.

III.

Gweledigaeth UFFERN.

AR foreu têg o *Ebrill* rywiog â'r Ddaiar yn lâs feichiog a *Phrydain* baradwysedd yn gwisco lifrai gwychion, arwyddion *Heulwen Hâ*; rhodio 'r oeddwn ynglann *Hafren*, ynghanol melysbyncieu cerddorion bâch y Goedwig, oedd yn ymryson torri pob mesureu *mawl* hyfrydlais i'r Creawdwr; a minne 'n llawer rhwymediccach, weithieu mi gyd-bynciwn â'r Côr ascellog mwynion, ac weithieu darllenwn rann o Lyfr *Ymarfer Duwioldeb*. Er hynny yn y myw nid ai o'm cô fy *ngweledigaetheu* o'r blaen, na redent fyth a hefyd i'm rhwystro ar draws pôb meddyliau eraill. A daliasant im blino, nes imi wrth fanwl ymresymmu ystyried nad oes un weledigaeth ond *oddiuchod* er rhybudd i ymgroesi, ac wrth hynny fod arnai ddlêd iw scrifennu hwy i lawr er rhybudd i eraill hefyd.

hefyd. Ac ar ganol hynny o waith, â mi 'n bendrist yn ceisio casclu rhai o'r cofion ofnadwy, daeth arnai heppian uchben fy mhapur, a hynny a roes le i'm Meistr *Cwsc* lithro ar fy ngwartha. Braidd y cloisei *Gwsc* fy synhwyreu, nad dyma 'n cyfeirio atta'i ryw *ddrychiolaeth* ogoneddus, ar wedd gŵr ieuanc tàl a glandeg iawn, a'i wîsc yn saith wynnach na 'r eira, a'i wyneb yn tywyllu 'r Haul o ddisgleirdeb, ai felyngrych aurgudynnau yn ymrannu 'n ddwybleth loewdeg oddiarnodd ar lûn *Coron*. Tyrd gyda mi ddyn marwol! ebr ef, pan ddaeth hyd attaf: Pwy wyti f' Arglwydd? ebr finneu. Myfi, ebr ef, yw Angel Teyrnasoedd y Gogledd, gwarcheidwad *Prydain* a'i Brenhines. Myfi yw un o'r Tywysogion sy tan Orseddfainc yr Oen yn derbyn gorch'mynion ymhlaid yr *Efengyl*, iw chadw rhag ei holl elynion sy yn Uffern ac yn *Rhufain*, yn *Ffrainc* ac yn *Ghaer Cwstenyn*, yn *Affrica* a'r *India*, a pha le bynnac arall y maent yn dyfeisio dichellion iw difa. Myfi yw 'r Angel a'th waredodd tu isa i Gastell *Belial*, ac a ddangosais i ti oferedd a gwallco 'r holl Fyd, y *Ddinas ddihenydd*, a godidowgrwydd Dinas *Emmanuel*, a daethum etto trwy ei orchymyn Ef i ddangos i ti betheu mwy, am dy fod yn ceisio gwneud deunydd o'r hyn a welaist eusys. Pa fodd f' Arglwydd, ebr fi,

ſi, y mae 'ch anrhydedd gogoneddus ſy 'n goruwchwilio Teyrnaſoedd a Brenhinoedd yn ymoſtwng at gymdeithas burgyn o'm bâth i? O! ebr yntef, mwy gennym ni *rinwedd Cardottyn* na *mawredd brenin*. Beth os wyf fwy na holl Frenhinoedd y Ddaiar, ac uwch na llawer o'r aneirif Bennaethiaid Nefol, etto gan deilyngu o'n hanfeidrol Feiſtr, ni oſtyngiad mor anrhaethol arno 'i Hun, a gwiſco un o'ch cyrph chwi, a byw 'n eich mŷſc, a marw i'ch achub: Pa fodd y meiddiwn i amgen na thybio 'n rhydda fy ſwydd dy waſanaethu di a'r gwaelaf o'r *Dynion* ſy cyfuwch yn ffafer ſy Meiſtr? Tyrd allan yſpryd a *dibridda!* ebr ef, a'i olwg ar ei ſynu; a chyda 'r gair, mi 'm clywn yn ymryddhau oddiwrth bob rhann o'r corph, ac ynte 'n fy nghipio i ſynu i entrych nefoedd, trwy ſro 'r Mêllt a'r Taraneu a holl Arſdai gwynias yr Wybr, aneirif o raddeu 'n uwch nac y baſwn gydag ef o'r blaen, lle prin y gwelwn y Ddaiar cyfled a chadlais. Wedi gadel i mi orphwys ychydig fe 'm cododd eilchwyl fyrddiwn o filltiroedd, oni welwn yr Haul ymhell odditanom, a thrwy *Gaer gwydion* ac heibio i'r *Twr-tewdws*, a llawer o Sêr tramawr eraill i gael golwg o hirbell ar Fydoedd eraill. Ac o hîr ymdaith, dyma ni ar derſyneu 'r anferth *Dragwyddoldeb*; yngolwg dau Lŷs y gorcheſtol Frenin *Angeu*,

H un

un o'r tu deheu a'r llall o'r tu aſſwy ymhell bell oddiwrth eu gilydd, gan fod rhyw ddirfawr *Wâg* rhyngddynt. Gofynnais a gawn fynd i weled y Brenhinllys deheu, oblegid ni welſwn mo *hwnnw'n* debyg i'r *llall* a welſwn i o'r blaen. Cei ondodid, ebr ynte, weled ychwaneg o'r rhagor ſy rhwng y naill Lŷs a'r llall rywbryd: Eithr rhaid i ni rwan hwylio ffordd arall. Ar hyn troeſom oddiwrth y *byd bâch*, a thros y Cyfwng ymollyngaſom i'r *Wlâd tragwyddol*, rhwng y ddau Lŷs i'r *Gwagle* hyll; anferth Wlâd, ddofn iawn a thywyll, di-drefn a di-drigolion, weithie'n *oer* ac weithie'n *boeth*, weithie'n *ddiſtaw*, ac weithieu yn *ſynio* gan y rhaiadydd dyfroedd yn deſcyn ar y Taneu ac yn ei diffodd; ac yn y man gwelit damchwa o dân yn torri allan, ac a loſcei'r dwr yn ſŷch: Felly nid oedd yno ddim cwrs, na dim cyfa, dim byw, na dim lluniaidd; ond yr *anghyſſondeb ſyfrdan*, a *ſyndod tywyll* a'm dallaſei i fyth, o ni baſei i'm cyfaill noethi eilwaith ei nefol ddiſcleirwiſc. Wrth ei oleu ef gwelwn *Dîr Ango*, a minion Gwylltoedd *Deſtryw* ymlaen o'r tu aſſwy; ac o'r tu deheu megis godreuon iſa caereu'r *Gagoniant*. Wel'dyma'r Agendor fawr ſy rhwng *Abraham* a *Difes*, ebr

ebr ef, a elwir y *Gymyſcfa* ddidrefn, hon yw gwlâd y *defnyddieu*, a greodd y Creawdr gynta, dyma lle mae *hadau* pob peth byw, ac o'r rhain y gwnaeth y *Gair* Hollalluog eich Byd chwi ac oll ſy ynddo, Dw'r Tân, Awyr, Tîr, anifeiliaid, pŷſc a phryfed, adar aſcellog, a chyrph dynion, ond mae eich *eneidieu* o ddechreuad ac acheu uwch ac ardderchoccach. Trwy'r *Gymmyſcfa* fawr arſwydus, ni a dorraſom o'r diwedd allan i'r llaw chwîth; a chyn trafaelio neppell yno, lle'r oedd pob peth yn dechreu mynd hyllach hyllach, clywn y galon ynghorn yngwddf, a'm gwâllt yn ſefyll fel gwrŷch draenog cyn gweled; ond pan welais och ormod golwg i dafod ddatcan, nac i yſpryd dyn marwol ei edrych! mi a lewygais. Oh! aruthrol anferthol *Gyſwng* tra erchyll yn ymagor i Fyd arall! Och ar cleccian ſyth yr oedd y fflameu echryſlawn wrth ymluchio tros ymyleu'r Geulan felltigedig, a'r dreigieu mêllt yſcethrin yn rhwygo 'r mŵg dudew'r oedd y *Safn* anferth yn ei fwrw i fynu. Pan ddadebrodd f'anwyl gydymmaith fi, rhoes i mi ryw ddw'r *yſprydol* iw yfed; o odidocced oedd ei flâs ai liw! pan yfais y dwr nefol clywn *nerth* rhyfeddol yn dyfod imi, a *ſynwyr*, a *chalon*, a *ffydd* ac amryw

 rinweddeu

rinweddeu nefol eraill. Ac erbyn hyn nesseais gydage 'n ddiarswyd at sin y Dibyn, yn y Llenn, â 'r fflammeu 'n ymrannu o'n deutu ac yn ein gochel, heb feiddio cyffwrdd â Thrigolion *Gwlâd Uchelder*. Yna o ben y Geulan anaelef ymollyngasom fel y gweliti ddwy Seren yn syrthio o entrych nêf, i lawr â ni fil filiwn o filltiroedd, tros lawer o greigieu brwmstan, a llawr anfad raiadr gwrthun, a chlogwyn eirias a phôb peth â gŵg crogedig ar i wared fyth, etto'r oeddynt oll yn ein gochel ni; oddieithr unwaith yr estynnais fy nhrwyn allan o'r *llen-gêl*, tarawodd y fâth archfa fi o fygfeydd a thagfeydd ac a'm gorphenasei oni basei iddo'n ddisymwth f'achub a'r dw'r bywiol. Erbyn imi ddadebru gwelwn ein bod wedi dyfod i ryw sefyllfod; canys yn yr holl Gêg anferthol honno nid oedd bossibl ddim cynt gae attreg, gan serthed a llithricced ydoedd. Yno gaddawodd fy nhwysog i mi orphwys peth drachefn; ac yn hynny o seibiant digwyddodd i'r Taraneu a'rCorwyntoedd crôch ddistewi gronyn, ac heb waetha i fŵn y rhaiadydd geirwon, mi a glywn o hirbell fŵn arall mwy na'r cwbl, o grochleisieu echrys, bonllefain, gwaeddi, ac ochain crŷf, a thyngu a rhegu a chablu,

oni

oni roeſwn i newid ar fy nghluſtieu rhag gwrando. A chyn i ni ymſymmud fodfedd clywem oddifynu'r ſâth drwp-hwlrwp-rap dy-dwmp dy-damp, ac oni baſei i ni oſcoi'n ſydyn ſyrthiaſei arnom ganto edd o ddynion anhappus oedd yn dyfod ar eu penneu mewn gormod brŷs i ddrwgfargen, a llu o Ellyllon yn ei gyrru. O Sir, ebr un Diawl, cymrwch yn araf rhag dyryſu'ch cudyn crŷch. Madam, a fynnwchwi gluſtog eſmwyth ? mae arnai ofn na fydd arnoch ddim trefn erbyn yr cloch i'ch lletty, meddei ef wrth y llall. Gwrthyſig aruthr oedd y dieieithriaid i fynd ymlaen, gan daeru eu bod allan o'r ffordd, ac er hynny mynd yr oeddid a ninneu o'u lledol, hyd at Weilgi ddu ddirfawr o faint, a thrwodd yr aethant hwy, a throſodd ninneu, â'm cydymaith yn dàl y *dw'r* wrth fy nhrwyn i'm nerthi rhag archfa'r affon, ac erbyn y gwelwn rai o'r *trigolion*, canys hyd yn hyn nis gwelſwn gymmaint ac un *Diawl*, ond clywed eu llais. Beth, ertolwg fy nhwyſog, y gelwir yr Afon farwedd hon, ebr fi ? *Afon y Fall*, ebr ynte, lle trochir ei holl ddeiliaid ef iw cymwyſo at y Wlâd : Mae'r dw'r melltigedig hwn, ebr ef, yn newid eu *gwedd*, yn golchi ymaith bob *gweddillion* daioni, pôb *rhîth*

gobaith a chysur. Ac erbyn gweled y llu yn dyfod trwodd, nis gwyddwn i ddim rhagor gwrthuni rhwng y *Diawliaid* a'r *Damniaid*. Chwenychei rai o honynt lechu yngwaelod yr Afon, a bod yno fyth fythoedd yn tagu, rhag cael ymlaen waeth lletty: Ond fel y mae 'r ddihareb, *Rhaid i hwnnw redeg y bo Diawl yn ei yrru*, felly gan y Diawliaid oedd o'u hôl 'r oedd yn gorfod i'r damniaid hyn fynd ymlaen hyd y Feisdon ddinistriol iw dihenydd tragywyddol; lle gwelais inneu ar y golwg cynta fwy nac a all calon Dyn ei ddychymyg, chwaethach tafod ei draethu o arteithieu a dirboeneu; a digon oedd weled un o honynt er gwneud i'r gwâllt sefyll, i'r gwaed fferri, i'r cnawd doddi, i'r escyrn ymollwng, iè, i'r yspryd lewygu. Beth yw polioni, neu lifio Dynion yn fyw? tynnu 'r cnawd yn dammeidieu, â gwrthrimmynnod heirn, neu friwlio cîg â chanwylleu o fesur golwyth, neu wascu penglogeu 'n lledfennau mewn gwâsc, a'r holl ddirmyg erchylla fu 'rioed ar y ddaiar? nid ydynt oll ond megis dyfyrrwch wrth un o'r rhain. *Yma* fîl can mîl o floeddiadau ac ebychiau hyllgryg ac ochneidieu cryfion; *draw* wylofain crôch, ac aruthrol gri 'n eu hatteb, ac mae udfa cŵn yn bêr fuwsic flasus wrth y lleisieu yma. Pan aethom ronyn ymlaen o'r Feisdon felltigedig i wŷllt *Destryw*, wrth

wrth eu tân eu hunain canfûm aneirif o Feibion a Merched yma a thraw; a Diawliaid heb rifedi ac heb orphwys â'u holl egni 'n dàl byth iw harteithio; ac fel y gwaeddei 'r Diawliaid gan eu poen eu hunain, gwnaent i'r Damniaid eu hatteb hyd adre. Deliais fanylach Sulw ar y cwrr oedd nefa atta 'i: Gwelwn y Diawliaid â phigffyrch yn eu taflu i ddefcyn ar eu penneu ar hiflanod gwenwynig o biccellau geirwon gwrth fachog, i wingo gerfydd eu menyddieu, ymhen ennyd lluchient hwy ar eu gilydd yn hunfeydd, i ben un o'r Creigieu llôfc i roftio fel poethfel. Oddiyno cippid hwy 'mhell i ben un o fylcheu y rhew a'r Eira tragwyddol: yna 'n ôl i anferth lifeiriant o frwmftan berwedig, iw trochi mewn *llofcfeydd*, a *mygfeydd*, a *thagfeydd* o ddrewi anaelef; oddiyno i Siglen y pryfed ei gofleidio *ymlufciaid uffernol*, llawer gwaeth na Seirph a Gwiberod; yna cymmerei 'r Cythreuliaid wiail clymmog o ddur tanllyd o'r ffwrnes, ac ai cureint oni udent tros yr hôll *Fagddu fawr*, gan yr anrhaethawl boen echryflawn; yna cymereint heirn poethion i ferio 'r archollion gwaedlyd. Dim *llewygu* na *llefmeirio* nid oes yno, i fommi munyd o *feibiant*, ond nerth gwaftadol i *ddiodde* ac i *deimlo*; er y tebygiti ar ôl un echryflef, nad oedd boffibl fod fŷth rym i roi un waedd arall mor hyllgref,

hyllgref, etto byth ni oftwng eu cyweir, a'r Diawliaid yn eu hatteb, dyma 'ch croefo *byth bythoedd*. A phettei poffibl, gwaeth na'r boen oedd goegni a chwerwder y diawliaid yn eu *gwawdio*, ac yn eu *gwatwar*: A pheth oedd waethaf oll, oedd eu *Cydwybod* y rwan wedi cwbl ddeffro, ac yn eu llarpio hwy 'n waeth na mîl o'r Llewod uffernol. Ond wrth fynd rhagom ar i wared bellbell, a *phan bella gwaetha 'r gwerth*, yr olwg cynta, gwelwn Garchar ofnadwy, a Dynion lawer iawn tan fcwrs y Diawliaid yn griddfan yn felltigedig. Pwy yw rhain oll, ebr fi? Dyma, eb yr Angel, letty 'r *Gwae fi na bafwn!* Gwae fi na bafwn yn ymlanhau oddiwrth bob rhyw bechod mewn pryd! medd un; Gwae fi na bafwn yn credu ac yn edifarhau cyn dyfod yma, medd y llall. Nefa i gell yr *edifeirwch rhywyr* a'r *dadl wedi barn*, oedd Garchar yr *Oedwyr*, a fyddei bôb amfer yn *addo* gwellâu, heb fyth gwplâu. Pan ddarffo hyn o drafferth, medd un, mi a drô ddalen arall: Pan êl hyn o rwyftr heibio, mi â 'n Ddyn newydd etto, medd y llall. Ond pan ddarffo hynny, nid ydys nês, ceir rhyw rwyftr arall fyth, a hefyd rhag cychwyn tu a Phorth Sanćteiddrwydd, ac os cychwynid weithieu, ychydig a'u troe 'n ôl. Nefa i'r rhain, oedd Carchar *y Cam-hyder*, llawn o rai pan berid iddynt gynt ymadel

a'u

a'u *hanlladrwydd*, neu *feddwdod*, neu *gybydd-dod*, a ddywedeint, *Mae Duw 'n drugarog*, ac yn well nai air, ac ni ddamnia 'i greadur fyth am fatter cyn lleied. Ond yma cyfarth cabledd yr oeddynt, a gofyn p'le mae 'r Drugaredd honno a foſtid ei bod yn anfeidrol. Tewch gorgwn, ebr cimmwch o Gythraul mawr oedd yn eu clywed, tewch, ai trugaredd a fynnechwi, heb wneud dim at ei chael? A fynnech i'r *Gwirionedd* wneud ei Air yn Gelwydd, dim ond er cael cwmnhi ſothach mor ffiaidd a chwi? Ai gormod o drugaredd a wnaed â chwi? Rhoi i chwi Achubwr, Diddanwr, a'r Angylion, a Llyfreu, a Phregetheu, a Siampleu dâ, ac oni thewch chwi a'n crugo ni bellach wrth ymleferydd am Drugaredd lle ni bu *hi* 'rioed! Wrth fynd allan o'r ceubwll tra thambaid hwn, clywn un yn erthwch ac yn bloeddio 'n greulon, *Nis gwyddwn* i ddim gwell; ni *choſtiwyd* dim wrthifi 'rioed i ddyſcu darllen fy nyledſwydd; ac nid oeddwn i 'n cael mor *ennyd* chwaith gan ennill bara i mi ac i'm tylwyth tlawd i *ddarllen* nac i *weddio*. Aiè, eb rhyw ddieflyn gwergam oedd gerllaw, a gaed dim ennyd i ddywedyd chwedlau 'ſmala? Dim ſegur ymroſtio hirnos Gaia, pan oeddwn i ynghorn y Simnai, na alleſid rhoi peth o'r amſer hwnnw at ddyſcu darllen neu weddio? Beth am y *Sulieu*? Pwy

fu

fu 'n dyfod gyda mi i'r Dafarn, yn lle mynd gyda 'r Person i'r Eglwys? Pa sawl prydnhawn Sulgwaith a roed i oferddadwrdd am betheu 'r Byd, neu gyscu, yn lle dyscu myfyrio a gweddio? ac a wnaethochwi yn ôl a wyddech? Tewch, Syre, a'ch dwndwr celwyddog. O waed Ci cynddeiriog, ebr y coll-ddyn, nid oes fawr er pan oeddit yn sisial peth arall yn fy mhen i! pe dywedasit hyn y dydd arall, odid a ddaethwn i yma. O, ebr y Diawl, nid oes gennym fatter er dywedyd i chwi 'r caswir *yma*, oblegid nid rhaid uno'n yr cwch i 'n ôl bellach i ddywedyd chwedleu. Tu isa i'r gell yma, gwelwn ryw gwm mawr, ac ynddo megis myrdd o Domennydd anferth yn gwrddloсci, ac erbyn nesau, gwybûm wrth eu hudfa, mai *Dynion* oeddynt oll, yn frynieu ar eu gilydd, a'r fflammeu cethin yn cleccian trwyddynt. Y Pantle yna, eb yr Angel, yw lletty 'r Gwŷr a ddywedeint wedi gwneud rhyw fowrddrwg, haro! *nid fi yw'r cynta*, *mae i mi ddigon o gymmeiriaid*, ac felly gweli eu bod yn cael digon o gymmeiriad, i wirio 'u geirieu, ac i 'chwannegu eu gosid. Gyfeiryd a hyn 'r oedd Seler fawr lle gwelwn *nyddu* Dynion fel nyddu gwdyn, neu siccio cynfaseu. Attolwg, ebr fi, pwy ydyw y rhain? Dyma 'r *Gwawdwyr*, ebr ef, ac o Wîr wawd arnynt, mae 'r Diawliaid

yn

yn profi a ellid eu nyddu *hwy* cyn ystwythed a'u *chwedlau*. Is law hyn ronyn, prin y gwelsom ryw garcharbwll arall trathywyll, ac yno 'r oedd petheu a fasei 'n Ddynion, â wynebeu fel penneu bleiddgwn, hyd at eu cegeu mewn Siglen; ac yn cyfarth cabledd a chelwydd yn gynddeiriog tra caent y colyn allan o'r baw. Yn hyn dyma gadfa o Gythreuliaid yn dyfod heibio, a chyrhaeddodd rhai frathu deg neu ddeuddeg o'r Diawliaid a'u dygasai hwynt yno yn eu sodleu. Gwae, Destryw, ufferngwn! ebr un o'r Diawliaid a frathesid, ac a d'rawodd ar y Siglen onid oeddynt yn soddi yn eigion y drewi: Pwy a haeddei Uffern well na chwi, y fyddei 'n hèl ac yn dyfeisio chwedleu ac yn sibrwd celwydd o dy i dy i gael chwerthin wedi y gyrrech yr holl fro benben a'u gilydd? Beth ychwaneg a wnae un o honom ninneu! Dyma, eb yr Angel, letty 'r *Athrodwyr*, yr *Enllibwyr* a'r *Hustingwyr*, a phôb llyfrgwn cenfigennus a anafant fyth *o'r tu cefn* â dyrnod neu a thafod. Oddiyno ni aethom heibio i walfa fawr, ffieiddia 'r a welswn i etto, a llawna o bryfed, a hiddigl a drewi. Dyma, ebr ef, le 'r gwŷr a ddisgwilient Nêf am fôd yn *ddi-falis* sef, yn ddiddrwg ddidda. Nesa i'r drewbwll yma, gwelwn dyrfa fawr yn eu heiste 'n ochain yn greulonach na dim a glywswn i hyd yn hyn o Uffern.

Uffern. Ymgroes dda i bawb, ebr fi, be' fy 'n peri i'r rhain achwyn mwy na nêb, heb na phoen na chythreul ar eu cyfyl? O! eb yr Angel, mae ychwaneg o boen *oddimewn* os oes llai o'r *tu allan*: *Hereticiaid* gwrthnyfig, a rhai *annuw*, a llawer o rai *anghrist*, ac o'r *bydol-ddoethion*, Gwadwyr y *ffydd*, *erlidwyr* yr Eglwys, a myrdd o'r cyfryw fy yma, wedi eu gadel yn hollawl i chwerwddycnach gôfp y *Gydwybod*, fy 'n cael ei chyflawn rŵyfc arnynt yn ddibaid ddirwyftr. Ni chymrai bellach, medd *hi*, mo'm boddi mewn cwrw, na'm dallu â gwobrau, na'm byddaru â cherdd ac â chwmnhi, na'm fuo, na'm fynnu â fyrthni anyftyriol; eithr mynnaf fy nghlywed bellach, ac bŷth ni thyrr clep y *cafwir* yn eich clustieu. Mae 'r *Wllys* yn codi blŷs y Gwynfyd a gollwyd, a'r *Cô* 'n edliw hawfed fafei ei gael, a'r *Dealltwriaeth* yn dangos faint y golled, a ficcred yw na cheir bellach ddim ond yr anrhaethawl gnofa byth bythoedd: Ac felly â'r tri hyn y mae 'r *Gydwybod* yn eu rhwygo 'n waeth nac y gallei holl Ddiawliaid Uffern. A mi 'n dyfod allan o'r gilfach ryfeddol honno, mi glywn gryn fiarad, ac am bôb gair y fâth hyll grechwen a phedfafei yno bumcant o'r Cythreuliaid ar fwrw eu cyrn gan chwerthin: Ond erbyn i mi gael nefau i weled yr amheuthun mawr o *wenu* yn Uffern, beth y doedd

doedd ond dau o bendefigion newydd ddyfod yn dadleu am gael parch dyledus iw *bonedd*, ac nid oedd y llawenydd ond digio 'r gwŷr boneddigion. Palff o '*Scweir* a chanddo drolyn mawr o femrwn fef ei gart acheu,ac yno 'n datcan o ba fawl un o'r pymthegllwyth Gwynedd y tarddafei ef: Pa fawl *Uſtus o heddwch*, a pha fawl *Siri* a fafei o'i dŷ ef. Hai, hai, ebr un o'r Diawliaid, ni wyddom haeddiant y rhan fwya o'ch hynafiaid chwi: pedfafechwi tebyg i'ch Tâd neu i'ch Gorhendaid, ni feiddiafem ni mo'ch cyffwrdd. Ond nid ŷchwi ond aer y Fagddu, fflamgi brwnt, prin y teli roi i ti letty nofwaith, ebr ef, ac etto ti a gei ryw gilfach i aros dydd; a chyda 'r gair, dyma 'r Ellyll yfcethrin â'i bigfforch yn rhoi iddo wedi deg tro ar hugain yn yr Wybr danbaid, onid oedd e'n defcyn i geudwll allan o'r golwg. Mae hynny 'n abl, ebr y llall, i *Scweir* o hanner gwaed; ond gobeithio y byddwch well eich moes wrth *Farchog*, a fu 'n gwafanethu 'r Brenin fy hun, a deuddeg o Ieirll, a deg a deugain o Farchogion a fedra 'i henwi om hên Stent fy hun. Os eich hynafiaid a'ch hên Stent yw 'r cwbl fy gennych iw ddadleu gellwch witheu gychwyn yr un ffordd, ebr un o'r Diawliaid. Oblegid nid ym ni 'n cofio odid o hên Stât fawr, nad rhyw Orthrymmwr, neu Fwrdriwr, neu Garnlleidr a'i de-

chreuodd; a'i gadel i rai cyn drawſed a hwytheu, neu i bembyliaid ſegurllyd, neu fôch meddwon. Ac i faentumio 'r mawredd afradlon, rhaid gwaſcu 'r *Deiliaid* a'r *Tenantiaid*; os bydd *yno* nac Ebol tlŵs, na Buwch foddgar, rhaid i Meiſtres eu cael rhag *blys*: A da os dianc y Merched, iè, a'r Gwragedd rhag blŷs y Meiſtr. A'r mân *uchelwyr* o'u hamgylch, rhaid i'r rheiny naill ai eu hofer-ganlyn, ai mechnio troſtynt iw hanrheithio 'u hunain a'u heiddo, ai gwerthu eu treftadaeth, neu ddiſgwyl câs a chilwg, a'u llurgynio i bôb oferſwydd yn eu byw. O! ſon'ddigeiddied y tyngant i gael eu coelio gan eu *Cariadeu*, neu gan eu *Siopwyr!* a chwedi ymwychu, oh goegced yr edrychant ar lawer o gryn Swyddogion gwledig ac Eglwyſig, chwaethach ar y bobl gyffredin! fel pettei rheiny ryw bryfed wrthynt hwy. Gwae finneu! ai nid unlliw pôb gwaed? Ai nid yr un ffordd rhwng y trwnc a'r baw y daethochwi i gyd allan? Er hyn oll trwy'ch cennad, ebr y Marchog, mae ymbell enedigaeth yn llawer purach na'r llall. I'r Deſtryw mawr oes bliſcyn o honoch oll well na'u gilydd, ebr y dieflyn: 'rŷch i gyd oll wedi 'ch diwyno â *phechod gwreiddiol* oddiwrth *Adda*. Ond Syr, ebr ef, os yw'ch gwaed chwi 'n *well* na gwaed arall, bydd ynddo lai o ſcum wrth ferwi, trwochwi 'n y man, ac os oes

rhagor,

rhagor, mynnwn chwilio pôb rhann o honoch trwy ddw'r a thân. Ar y gair, dyma Ddiawl ar lun cerbyd tanllyd yn ei dderbyn, a'r llall o wawd yn ei godi ef iddo, ac ymaith ac ynte fel mellten. Ymhen ennyd, parodd yr Angel i mi edrych, a gwelwn y Marchog druan yn cael ei drwytho 'n erchyll mewn anferthol ffwrnes ferwedig, gyda *Chain*, *Nimrod*, *Eſau*, *Tarquin*, *Nero*, *Caligula*, a'r lleill a ddechreuodd ddwyn *acheu*, a chodi *arfeu bonedd*. Encyd ymlaen parodd fy nhwyſog i mi ſpio trwy dollgraig, ac yno gwelwn dyrfa o *Furſennod* yn ymſionci, yn gwneud ac yn dad-wneud eu holl ffoledd ar y ddaiar gynt; rhai 'n min-grynny, rhai â heirn yn tynnu eu haelieu, rhai 'n ymiro, rhai 'n clyttio 'u hwynebeu ac yſmottieu duon i wneud i'r melyn edrych yn wynnach; rhai 'n ceiſio torri 'r drŷch, a chwedi 'r holl boen, yn ymliwio ac yn ymfritho wrth weled eu hwynebe 'n wrthunach na'r cythreuliaid, a rwygent â'u 'winedd a'u dannedd yr holl wrîd goſod, a'r yſmottieu, a'r crwyn, a'r cîg tan un; ac a oerleiſient allan o ſâth. Y felltith fawr, meddei un, i Nhâd a wnaeth i mi briodi hên gelffaint yn eneth, gwaith hwnnw 'n codi blŷs heb allu mo'i dorri a'm gyrrodd i yma. Mîl o felltithion ar fy Rhieni, meddei 'r llall, am fy ngyrru i'r *Fonachlog* i ddyſcu diweirdeb; ni faſei

waeth iddynt fy ngyrru at *Rowndiad* i ddyſcu bod yn *hael*, neu at *Gwacer* i ddyſcu bod yn *foeſol*, na'm gyrru at *Bapiſt* i ddyſcu *oneſtrwydd*. Y Deſtryw gwyllt, ebr un arall, a ddycco fy Mamm am ei balchder cybyddus yn rhwyſtro i mi gael gŵr wrth fy rhaid, ac felly gwneud i mi ledratta 'r peth a allaſwn ei gael yn oneſt. Uffern, a dwbl Uffern i'r Tarw cynddeiriog o Wr bonheddig a ddechreuodd gynta fy hudo i, meddei 'r drydedd, oni baſei i hwnnw rhwng têg a hagr dorri 'r cae, nid aethwn i 'n gell egored i bawb, ac ni ddaethwn i'r gell gythreulig yma! ac yna ymrwygo eilwaith. Ond eraill wedi ymbobi aent o dwll i dwll tan gynheigca, a thynnent y Diawliaid rhwng eu traed, weithieu ffoe rheiny rhagddynt, ac weithieu rhoent iddynt dân at dân, cynnient hwy ag ebillion o ddur gwynias oni chaent ddigon o ymrygnu a'u perfedd yn sîo ac yn ffrîo. Yr oedd yn rhyhwyr genni ymadel a ffiaidd ganel y geiſt cynhaig. Ond cyn mynd nemor ymlaen, bu ryfedd genni weled carcharlwyth arall o Ferched dau ffieiddiach na hwytheu. Rhai wedi mynd yn llyffaint, rhai 'n Ddreigieu, rhai 'n Seirph yn nofio ac yn chwibianu, yn glafoerio ac yn ymdolcio mewn merbwll drewllyd, mwy o llawer na *Llynn-Tegid*. Attolwg, ebr fi, beth boſſibl i'r rhain fod? Mae yma, ebr ynte, bedair rhywogaeth *benigamp*

gamp o Ferched, heb law eu cynffonion: 1. *Carn-butteiniaid*, a fu'n cadw mân fudrogod tanynt, i gael gwerthu 'r un morwyndod ganwaith; a rhai o'r Putteiniaid pennaf yma o'u hamgylch. 2. *Meistresod y chwedleu*, ac o'u cwmpas fyrdd o wrachod y newyddion. 3. *Marchogesau*, a phacc o lyfrgwn llechwrus o'u deutu, canys nid âi ddyn erioed ar eu cyfyl ond rhag eu hofn. 4. *Ysccwliaid*, wedi mynd yn gan erchyllach na Nadroedd yn cnoi fyth dy-rinc, dy-rinc au colyn gwenwynig. Tygaswn fod *Lucifer* yn weddeiddiach Brenin, na rhoi Gwraig fonheddig o'm gradd i gyda 'r mân ddiawlesod hyn, ebr un, fyrn debyg, ond ei bod hi 'n llawer gerwinach na *Sarph hedegog*. Oh! na yrrei fo yma feithgant o'r Diawliaid dihira 'n Uffern yn gyfnewid am danati uffernbry g'wenwynig, meddei ryw Wiber wrthun arall! O, diolch i chwi 'n fawr, ebr un Cawr o Gythreul oedd yn clywed, 'rŷm ni 'n cyfri 'n lle a'n haeddiant yn beth gwell: Er y poenech chwi bawb cynddrwg a ninneu er hynny ni chollwn i etto mo'n Swydd i chwi. Ac hefyd, eb yr Angel yn ddiftaw, mae achos arall i *Lucifer* roi cadwraeth ddichlin ar y rhain, rhag iddynt os torrant allan yrru holl Uffern bendramwnwgl. Oddiyma, ni aethom ar i wared fyth, lle gwelais Ogo anferthol, ac ynddi 'r fâth ddrygnad echrys na chlyw-

ſwn i etto mo'i gyffelyb, gan dyngu, a rhegu, a chablu, ac ymddanheddu, ac ochain, a gwaeddi. Pwy ſy yma, ebr fi? Dyma, ebr ef, Ogo 'r *Lladron*; yma mae myrdd o *Fforeſtwyr*, *Cyfreithwyr*, *Stiwardiaid*, a'r hên *Suddas* yn eu myſc; a blin iawn oedd arnynt weled y ffardial *Daelwriaid* a'r *Gwehyddion* uwch eu llaw ar ſcafell eſmwythach. Prin y cawſwn ymdroi, nad dyma Geffyl o Ddiawl yn dwyn *Phyſygwr* a *Photecari*, ac yn eu taflu ymŷſc y *Pedleriaid* a'r *Hwndlwyr* ceffyleu am werthu wâr ddrŵg *fethedig:* Ond dechreuaſant rwgnach eu goſod mewn cwmpeini mor wael. Arhowch, arhowch, ebr un o'r Diawliaid, chwi haeddech le amgenach, ac a'u taflodd hwy i wared i blith y *Cwncwerwyr* a'r *Mwrdrwyr*. Yr oedd yma fyrdd i mewn am chwareu *Diſieu ffeilſion*, a *chuddio Cardieu:* ond cyn i mi gael dàl fawr ſulw, clywn yn ymyl y drws anferth drwp a thrŵſt, a gyrru *hai*, *hai*, *hai-ptrw-how*, *ho*, *ho-o-o-o-hwp*. Trois i edrych beth oedd; methu canfod dim ond yr Ellyllon corniog. Gofynnais i'm Twyſog ai *Cwcwaldiaid* oedd gyda 'r Diawliaid? Nage, ebr ef, mae y rheiny mewn cell arall, *Porthmyn* yw y rhain, a fynnei ddianc i le Torrwyr y Sabbath, ac a yrrir yma o'u hanfodd; gyda 'r gair, edrychais a gwelwn eu penglogeu 'n llawn o *gyrn Defed* a *Gwartheg*, a dyma 'r Gyrrwyr yn eu taflu

hwy

hwy i lawr tan draed yr Yspeilwyr gwaedlyd; llechwch yna, ebr un, er maint yr ofnech i ladron ar *ffordd Llundain* gynt, etto nid oeddechwi ond y fâth waetha o *ladron ffordd-fawr* eich *hunain*, yn byw ar y *ffordd* ac ar *ledra*, iè, ac ar *lâdd* Teuluoedd tlodion, wrth ddàl llawer o gegeu newynllyd yn egored i ddisgwyl eu heiddo 'u hunain iw porthi, a chwithe 'n y *Werddon* neu yn y *King's-Bench* yn chwerthin am eu penneu, neu ar y ffordd yn eich Gwîn a'ch Putteiniaid. Wrth ymadel a'r Ogo greisionboeth, cês olwg ar y Walfa benna, ond un a welais i yn Uffern am echryslawn ffieidd-dra drewedig, lle 'r oedd cenfaint o fôch *meddwon* melltigedig yn chwydu ac yn llyncu, yn llyncu ac yn chwydy llysnafedd erchyll fyth heb orphwys. Y twyll nesa oedd letty 'r *Glothineb*, lle 'r oedd *Dises* ai gymmeiriaid ar eu torreu 'n bwytta baw a thân bob yn ail fyth heb ddim gwlybwr. Ddant neu ddau 'n îs, yr oedd Cegin rôst helaeth iawn, a rhai 'n rhôst ac yn ferw, eraill yn ffrio ac yn fflammio mewn Simnai fyrn dambaid: Dyma le 'r *Anrhugarog* a'r *Anheimladwy*, eb yr Angel; a throes dippyn ar y llaw asswy, lle 'r oedd cell oleuach nac a welswn i etto yn Uffern: Gofynnais p'le ydoedd? Trigfu 'r *Dreigieu uffernol*, eb yr Angel, sy 'n chwyrnu ac yn ymchwerwi, yn rhuthro ac yn anrheithio 'u gilydd

bob

bob munyd. Mi nesseais, ac och a'r olwg anrhaethadwy oedd arnynt, y tân byw yn eu llygaid oedd y goleuni oll: Hil *Adda* yw rhain, ebr fy nhwysog, yn *Yscowliaid*, a *Gwyr digllon* cynddeiriog: Ond d'accw, ebr ef, rai o hen sil y Ddraig fawr *Lucifer*: ac yn wîr, ni wyddwn i ddim rhagor hawddgarwch rhwng y naill a'r llall. Y Seler nesa 'r oedd y *Cybyddion* mewn dirboen echrys, gerfydd eu calonne 'nglŷn wrth gistieu o arian tanllyd, a rhŵd y rheiny 'n eu hysu fyth heb ddiwedd, megis na feddyliasent hwytheu am ddiwedd fyth yn eu cascliu: ac yrwan ymddryllio 'r oeddid yn waeth na chynddeiriog, gan osid ac edifeirwch. Is law hyn, yr oedd bachell swrth lle 'r oedd rhai o'r *Potecariaid* wedu eu malu a'u gwthio i bottieu priddion mewn *album Græcum*, a baw Gwyddeu a Môch, a llawer ennaint hendrwm. Ymlaen ar i wared fyth yr oeddem ni 'n teithio hyd y Gwŷllt diniftriol, trwy aneirif o arteithiau anrhaethol a thragwyddol, o Gell i Gell, o Seler i Seler, a'r ola fyth yn rhagori ar y lleill o erchylldod anferth: o'r diwedd i olwg *Cyntedd* dirfawr anhirionach fyth na dim o'r blaen. Cyntedd trahelaeth ydoedd a hyllserth, a gŵg ei redfa at ryw *gongl* ddugoch anghredadwy o wrthuni ac erchyllcod, yno 'r oedd y *Brenhinllys*. Ymhen ucha 'r brenhingwrt

hinghwrt melltigedig, ymyſc miloedd o erchyllion eraill wrth lewyrch fy nghydymaith, gwelwn yn y ſagddu *ddau droed* anferthol o anferthol o ſaint! yn cyrraedd i doi 'r holl Ffurfafen uffernol. Gofynnais i'm Twyſog beth allei 'r anferth hwnnw fod. Wel', ebr yntef, ti a gei helaethach golygiad ar yr *Anghenfil* yna wrth ddychwelyd: Ond tyred ymlaen yrwan i weled y Brenhinllys. A ni 'n mynd i wared hyd y cyntedd ofnadwy, clywem drŵſt o'n hôl, megis llawer iawn o bobl; wedi i ni oſcoi iw gollwng hwy ymlaen, gwelwn bedwar llu neilltuol, ac erbyn ymorol pedair Twyſoges y *Ddinas ddyhenydd* oedd yn dwyn eu deiliaid yn anrheg iw Tâd. Mi adnabûm lû y Dwyſoges *Balchder*, nid yn unic am eu bôd yn mynnu 'r *blaen* ar y lleill, ond hefyd wrth eu gwaith yn pendwmpian bob yn awr eiſieu edrych tan eu traed: Yr oedd gan *hon* fyrdd o Frenhinoedd, Pennaethiaid, Gwŷr llŷs, Bonheddigion a Ffroſtwyr, a llawer o *Gwaceriaid*, a Merched aneirif o bôb gradd. Y neſa oedd y Dwyſoges *Elw*, a'i llu henffel iſelgraff, a llawer iawn o hîl *Sîon lygad arian*, *Llogwyr*, *Cyfreithwyr*, *Cribddeilwyr Goruwchwilwyr*, *Fforeſtwyr*, *Putteiniaid* a rhai *Eglwyſwyr*. Neſa i hynny oedd y Dwyſoges ſwyn, *Pleſer* a'i Merch *Ffolineb*, yn arwain ei deiliaid, yn *chwareyddion*

reyddion Difieu, Cardieu, towlbwrdd Caftieu hûg, yn *brydyddion*, *cerddorion*, *henchwedleiwyr*, *meddwon*, Merched *mwynion*, *mafweddwyr*, *teganwyr*, a mil fyrddiwn o bôb rhyw deganeu, i fod weithian yn *beirianneu penyd* i'r ynfydion colledig. Wedi i'r tair hyn fyned a'u carcharorion i'r Llŷs i dderbyn eu barn, dyma *Ragrith* yn olaf oll, yn arwain cadfa luofoccach na'r un o'r lleill, o bob cenedl ac oed, o Dre a Gwlâd, Bonheddig a Gwrêng, Meibion a Merched, ynghynffon y llu dau-wynebog, ninneu aethom i olwg y Llŷs trwy lawer o Ddreigieu, ac Ellyllon corniog, ac o Gawri Annwn, Porthorion duon y *Fall-gyrch eirias*, a minne 'n llechu 'n ofalus iawn yn fy llen-gêl, ni aethom i mewn i'r Adail erchyll, aruthrol a thra aruthrol o erwindeb oedd bob cwrr, y murieu oedd anfad Greigieu o Ddiemwnt eirias, y llawr yn un gallestr gyllellog anoddef, y pen o Ddur tanllyd yn ymgyfwrdd fel bwa maen o fflammau gwyrddlas a dugoch, yn debyg ond ei faint ai boethder i ryw anferth Bobty cwmpafog erchyll. Gyferbyn a'r drŵs, ar Orfeddfainc fflamllyd, yr oedd y *Fall fawr* a'i brif angylion colledig o'u ddeutu, ar feinçieu o dân tra echryflawn yn eifte 'n ôl eu graddeu gynt yn Gwlâd y goleuni, yn genawon *hawddgar*, ni wnaeth i ti hynny nac ofer-bregeth i geifio

ſio datcan mor yſceler yſcethrin oeddynt; a pha hwya yr edrychwn ar un o honynt, ſaith erchyllach fyth. Yn y canol, uwchben *Lucifer*, yr oedd *Dwrn* mawr yn dàl bôllt tra ofnadwy. Y Tywyſogeſau wedi gwneud eu moes a ddychwelaſant i'r Byd at eu Siars yn ddiymaros. A phan gynta 'r ymadawſant dyma Gawr o Ddiawl ceghir ar amniaid y Brenhin yn rhoi bonllef uwch na chan ergyd o Ganon, cufuwch pe poſſibl, a'r Udcorn ddiweddaf, i gyhoeddi 'r Parliament uffernol; ac yn ebrwydd, dyma giwed Annwn wedi llenwi 'r Llys ar cyntedd ymhob *llun*, yn ol delw a chyffelybiaeth y *pechod penna* 'r y garei pob un i wthio ar ddynion. Wedi gorchymmyn *goſteg*, dechreuodd *Lucifer*, a'i olwg ar y Pennaethiaid neſa atto, leſaru 'n raſuſol fel hyn: chychwi Bennaethiaid Annwn, Twſogion *Fagddu Anobaith!* Os collaſom y meddiant lle buom gynt yn diſcleirio hyd Teyrnaſoedd gwynion *Uchelder*, er maint, etto gwŷch oedd ein cwympni, nid oeddem ni 'n bwrw am ddim llai na'r *cwbl*; ac ni chollaſom mo'r cwbl chwaith, canys wele Wledydd helaeth a dyfnion hyd eitha Gwylltoedd *Deſtryw* fawr, tan ein rheolaeth ni etto. Gwyr yw, mewn dirboen anaelef yr ŷm ni 'n teyrnaſu, etto gwell gan yſprydion o'n uchder ni *deyrnaſu* mewn penyd na *gwaſanaethu* mewn eſmwythyd.

thyd. Ac heblaw *hwn*, dyma ni agos ac ennill Byd *arall*, mae mwy na phum rhann o'r *Ddaiar* tan fy maner i er's talm. Ac er darfod i'r Gelyn hollalluog yrru ei Fab ei hun i farw troftynt, etto 'r wyfi wrth fy nheganeu yn mynnu dêg enaid am un a gaffo fo gyda 'i Fâb croeshoeliedig. Ac er na chyrraeddwn i gyffwrdd Ef yn y Goruchafon, fy 'n ergydio 'r taraneu anorchfygol; etto melys yw dial *rywfford*: Gorphenwn inneu ddifa 'r gweddill fy o Ddynion yn ffafr ein Deftrywiwr ni. Mae 'n gôf genni 'r amfer y parafoch iddynt lofci yn fyddinoedd, ac yn ddinafoedd, iè, i Ddaiarlwyth cyfan ddefcyn trwy 'r Dw'r, attom ni i'r tân. Ond yrwan er nad yw'ch *nerth* a'ch *creulonder* naturiol ronyn llai etto, rŷchwi wedi rhyw ddiogi: Ac oni bai hynny gallafem fod er's talm wedi difa'r ychydig rai duwiol, ac wedi ynnill y Ddaiar i fod yn un â'r Llywodraeth fawr yma. Ond gwybyddwch hyn, weinidogion duon fy nigofaint, oni byddwch glewach a phryfurach weithian a byrred yw 'n amfer ni, myn *Annwn* a *Deftryw*, ac myn y *Fagddu fawr dragwyddol*, cewch brofi pwys fy llid arnoch eich hunain yn gyntaf, mewn poeneu newyddion a dieithrol i'r hyna o honoch, ac ar hyn fe guchiodd oni chwmylodd y Llŷs yn faith dduach nac o'r blaen. Yn hyn cododd *Moloc* un o'r Pennaethiaid cythreulig,

cythreulig, ac wedi gwneud i foes i'r Brenin, ebr ef, O Empriwr yr Awyr, Rheolwr mawr y Tywyllwch, nid amheuodd neb erioed fy 'wllys i at eitha malis a chreulonder, canys dyna mhlefer i 'rioed: Odiaeth oedd genni glywed plant yn trengu yn y tân, megis gynt pan aberthid hwy i mi tu allan i *Gaerſalem*. Hefyd wedi i'r Gelyn croeſhoeliedig ddychwel i'r Uchelder, mi a fûm yn amſer dêg o Ymerodron yn lladd ac yn lloſci ei ddilynwyr ef, i geiſio difa 'r *Criſt'nogion* oddiar wyneb y ddaiar, tra thycciodd i mi. Gwneuthum ym *Mharis* ac yn *Lloegr* ac amryw fanneu eraill lawer lladdfa fawr o honynt wedi hynny: Ond beth ydys nês? tyfu a wnai 'r Pren pan dorrid ei geincieu: Nid yw hyn oll ond dangos dannedd heb allu mor brathu. Pſhaw, ebr *Lucifer*, baw i'r fâth luoedd digalon a chwi, ni hydera 'i arnochwi mwy. Mi wna 'r gwaith fy hun, ac a fynna'r orcheſt yn ddi-rann: Af i'r Ddaiar yn fy mherſon brenhinol fy hun, ac a lyncaf y cwbl oll, ni cheir dyn ar y ddaiar i addoli 'r Goruchaf mwy: ac ar hyn fe roes hedlam cynddeiriog i gychwyn, yn un ffurfafen o dân byw. Ond dyma 'r *Dwrn* uwch ei ben yn gwyntio 'r *fôllt* ofnadwy onid oedd e'n crynu 'nghanol ei gynddaredd, a chyn i fynd e'neppell luſcodd

K llaw

llaw anweledig y Cadno yn ei ôl heb waetha 'i ên gerfydd ei gadwyn: ac ynte 'n ym gynddeiriogi 'n saith pellach, a 'u lygaid yn waeth na dreigieu, mŵg dudew oi ffroeneu, tân gwyrddlas oi gêg a'i berfeddeu, gan gnoi ei gadwyn yn ei ofid, a sibrwd cabledd echryslawn, a rhegfeydd tra arswydus. Ond wrth weled ofered oedd geisio'i thorri neu ymdynnu a'r Hollalluog, fe aeth iw le, ac ymlaen yn ei ymadrodd beth gwareiddiach, etto 'n ddau mileiniach. Er na threchei neb ond y Taranwr Hollalluog fy nerth i am dichell; etto gan fod yngorfod ymostwng i *hwnnw* heb y gwaetha; Nid oes gennif mo'r help, ond mi a gâ fwrw fy llîd yn îs ac yn nês attaf, ai dywallt yn gafodydd ar y rhai sy eusys tanfy maner i, ac ynghyrraedd fynghadwyn. Codwchwitheu Swyddogion Destryw, Rheolwyr y tân anniffoddadwy, ac fel y bo fy llîd a'm gwenwym i yn llenwi, a'm malis yn berwi allan tenwch chwitheu'r cwbl oll yn ddichlin rhwng y Damniaid, ac yn benna'r *Crystnogion*; cymmellwch y peirianneu penyd hyd yr eithaf, dyfeisiwch, dyblwch y tân a 'r berw oni bo 'r peirie 'n codi'n damchweydd tros eu penneu, a phan fônt mewn eitha poen anrhaethawl

ethawl yna gwawdiwch, gwatwerwch hwynt, ac edliwiwch, a phan ddarffo i chwi'r cwbl a fedroch o ddirmyg a chwerwder bryssiwch attafi a chewch ychwaneg. Basei gryn *ddistawrwydd* yn Uffern er's ennyd, a 'r poene 'n hyder creulonach wrth eu cadw i mewn. Ond yrwan torrodd yr Osteg a barasei *Lucifer*, pan redodd y Cigyddion erchyll fel Eirth newynllyd cynddeiriog ar eu carcharorion, yna cododd y sâth och, och, och! a 'r sâth *wae* ac *udfa gyffredin*, mwy na sŵn lifddyfroedd neu dwrw daiargryn, onid aeth Uffern yn saith erchyllach. Minneu a lewygaswn oni basei i' m hanwyl Gyfaill fy achub, cymmer ebr ef, lawer yrawron i'th nerthu i weled petheu garwach etto na rhain. Ond prin y daethei'r gair o'i eneu ef, pan wele'r Nefol *Gyfiawnder* sy uwch ben y *Geulan* yn cadw drŵs Uffern, yn dyfod tan scwrsio tri o ddynion â gwiail o scorpionau tanllyd. Ha, ha! ebr *Lucifer*, dyma drywyr parchedig, y teilyngodd *Cyfiawnder* ei hun eu hebrwng i'm Teyrnas i; Och fi fyth, ebr un o'r tri, pwy oedd yn ceisio ganddo ymboeni? Ni waeth er hynny ebr *ynte*, (â golwg a wnaeth i 'r Diawliaid ddelwi a chrynu onid oeddynt yn curo'n eu gilydd) wllys y

Creawdr mawr oedd i mi fy hun ddanfon y fâth Fwrdrwyr melltigedig iw cartre. Syre, ebr ef, wrth un o'r Cythreuliaid, egorwch i mi ffollt y Mwrdwr lle mae *Cain*, *Nero*, *Bradshaw*, *Boner* ac *Ignatius* ac aneirif eraill o'r cyffelyb. Och, och! ni laddasom ni neb, ebr un; Diolch i chwi, eisieu cael amser, am ddarfod eich rhwystro, ebr *Cyfiawnder*. Pan egorwyd yr Ogo, daeth allan y fâth damchwa echrys o fflammeu gwaedlyd, a'r fâth waedd a phettei fil o Ddreigieu 'n rhoi 'r ebwch ola wrth drengu. Ac wrth i *Gyfiawnder* fynd heibio 'n ôl, a'r hanner tro fe chwythodd y fâth dymmestl o Gorwyntoedd tanllyd ar y Fall fawr ai holl Bennaethiaid, oni chippiwyd ymaith *Lucifer*, yna *Belzebub*, *Satan*, *Moloc*, *Abadon*, *Asmodai*, *Dagon*, *Apollyon*, *Belphegor*, *Mephostophiles* a'r holl brif-gythreuliaid eraill, ac a'u pendifadwyd oll i ryw Sugn-dwll can ffeiddiach ac erchyllach ei olwg a'i archsa ofnadwy na dim oll a'r a welswn i, a hwnnw'n cau ac yn egoryd ynghanol y Llŷs. Ond cyn i mi gael gofyn; Dyma, eb yr angel, *Dwll* sy'n descyn i Fyd mawr arall. Beth ebr fi ertolwg y gelwir y Byd hwnnw? Fo'i gelwir ebr ef *Annw'n* neu *Ufferneitha*, cartre 'r Cythreuliaid,

ac

ac lle 'r aethant yr awron: A'r holl *Wyll-toedd* mawrion y daethoſti tros beth o honynt, a elwir *Gwlâd yr Anobaith*, lle a drefnwyd i Ddynion damnedig hyd *Ddyddfarn*, ac *yna* fe ſyrth hon yn un a'r *Uffern eitha* ddiwaelod. Yna daw un o honom ninneu ac a gau ar y *Diawliaid* a'r *Damniaid* ynghŷd, ac byth yn dragywydd ni egorir arnynt mwy. Ond yn y cyfamſer maent yn cael cynnwyſiad i ddyfod i'r Wlad oerach yma i boeni'r eneidieu colledig. Ie maent yn fynych yn cael cennad i fynd i'r Awyr ac o gwmpas y ddaiar i demtio dynion i'r ffyrdd diniſtriol ſy 'n tywys i'r diadlam Garchar tra ſcethrin hwn. Ynghanol hyn o hanes, â mi 'n ſynnu fod *Cêg Annwn* yn rhagori cymmaint ar *Safn Uffern ucha*, mi glywn dramawr drŵſt arfeu ac ergydion geirwon o un cwrr, ac megis taraneu crôch yn eu hatteb o'r cwrr arall, a'r Creigieu angheuol yn diasbedan. Dyma sŵn rhyfel, ebr fi, os bydd rhyfel yn Uffern. Bydd ebr ef, ac nid poſſibl fod yma ond rhyfel gwaſtadol. A ni 'n cychwyn allan i edrych beth oedd ymatter, gwelwn Gêg Anw'n yn ymagor, ac yn bwrw fynu filoedd o ganhwylleu gwyrdd-hyllion y rhain oedd *Lucifer* a'i Bennaethiaid wedi gorfod y

dymmestl. Ond pan glybu e'r trŵst Rhyfel, fe aeth yn lasach nac Angeu, ac a ddechreuodd alw a hèl byddinoedd o'i hên Sawdwyr profedig i ostegu'r cythryfwl; yn hynny dyma fe 'n taro wrth gorgi o ddieflyn bâch, a ddianghasei rhwng traed y rhyfelwyr: Beth yw'r matter, ebr y Brenin? Y fâth fatter ac a berygla eich coron, oni edrychwch attoch eich hun —— ynghynffon hwn dyma redegwas cythreulig arall yn crugleisio, 'r ŷchwi 'n dyfeisio aflonyddwch i eraill, edrych weithian at eich llonydd eich hun; daccw'r *Tyrciaid*, y *Papistiaid* a'r *Rowndieid* llofruddiog, yn dair byddin yn llenwi holl wastadedd y *Fagddu*, ac yn gwneud y mawrddrygeu 'n gyrru pôb pêth dinbenstrellach. Pa fodd y daethant allan, ebr y Fall fawr, tan edrych yn waeth na *Demigorgon?* Y Papistiaid ebr y gennad ni wn i pa fodd, a dorrasant allan o'u *Purdan*, ac yna o achos hen lîd aethant i ddifachio ceuddrws *Paradwys Mahomet*, a gollyngasant y *Tyrciaid* allan o'u carchar, ac wedi yn y Cythryfwl caed rhyw ffael i hîl *Cromwel* dorri allan o'u celloedd. Yna troes *Lucifer* ac a edrychodd tan ei Orseddfainc lle 'r oedd yr holl Frenhinoedd colledig, ac a barodd gadw *Cromwel* ei hun yn ei ganel, a hefyd holl *Ymerodron* y *Tyrciaid* yn ddiogel. Felly hyd wylltoedd duon y Tywyllwch

wyllwch pryſurodd *Lucifer* a'i luoedd, a phawb yn cael *goleu* a *gwrês* ar ei gôſt ei hun, wrth yr anferth drŵſt cyfeiriodd yn lew tu ac attynt; yna gorchmynwyd *goſteg* yn enw 'r Brenin, a gofynnodd *Lucifer*, beth yw achos y Cythryfwl yma yn fy Nheyrnas i? Rhyngai fodd i'ch Mawrhydi uffernol, ebr *Mahomet*, dadl a ddechreuodd rhyngofi a'r Pâp *Leo* p'run a wnaethei i chwi fwya o waſanaeth ai f' *Alcoran* i, ai crefydd *Rufein:* ac yn hynny, ebr ef dyma yrr o *Rowndieid* wedi torri eu carchar yn y trŵſt, ac yn taro i mewn hwytheu, gan daeru 'r haeddei eu *Lêg* a'u *Cofenant* fwy parch ar eich llaw nac yr un: felly o *ymdaeru* i *ymdaro* o *eirieu* i *arfeu*. Ond weithian gan i'ch Mawrhydi ddychwelyd o *Annwn*, Mi a rôf y matter arnochwich Hunan. Arhowch, ni ddarfu i ni â chwi felly ebr Pâp *Julius*, ac atti hi winedd a dannedd eilwaith yn gynddeiriog, onid oedd yr ergydion megis daiargryn, a'r tair byddin Damniaid hyn yn darnio'u gilydd, ac yn affio eilwaith fel nadroedd, ar draws y tarennydd eirias danheddog, nes peri o *Lucifer* iw hên Sawdwyr, Cawri Annwn eu tynnu oddiwrth eu gilydd, ac ni bu hawdd. Pan ddiſtawodd y derfyſc dechruodd y Pâp *Clement* lefaru, O Ympriwr yr Erchyllion, ni wnaeth un gadair erioed ffyddlonach a chyffredinach gwaſanaeth i'r Goron uffernol,

uffernol, nac a wnaeth Escobion *Rufain*, tros lawer o'r Byd er's uncant o'r ddeg o flynyddoedd, Gobeithio na oddefwch i neb ymgystadlu â ni am eich ffafr. Wel', ebr *Scotyn* o lwyth *Cromwel*, er maint gwasanaeth yr *Alcoran* er's wythcant o flynyddoedd, ac *ofer-goelion y Pâp* er cyn hynny, etto gwnaeth y *Cofenant* fwy er pan ddaeth allan. Ac mae pawb yn dechreu ammeu a diflasu ar y lleill, ond yr ŷm *ni* etto ar gynnydd hyd y byd, ac mewn grym yn Ynys eich Gelynion, sef *Prydain*, ac yn *Llundain* y Ddinas ddedwydda sy tan Haul. Hai, hai, ebr *Lucifer*, os da clywai 'rŷchwi yno ar fynd tan gwmmwl chwitheu. Ond beth bynnac a wnaethoch mewn teyrnasoedd eraill, ni fynnai mo'ch gwaith yn cythryblio Nheyrnas i. Am hynny gwastattewch yn frau tan eich perygl o fwy o boeneu corphorol ac ysprydol. Ar y gair, gwelwn lawer o'r Diawliaid, a'r hôll Ddamniaid yn taro 'u cynffonneu rhwng eu carneu, ac yn lladratta bawb iw dwll rhag ofn cyfnewid waeth. Yna wedi peri cloi 'r cwbl yn eu llochesau, a chospi a newid y Swyddogion diofal a'u gollyngasei hwynt i dorri allan, dychwelodd *Lucifer* a'i Gynghoriaid i'r Brenhinllys, ac eisteddasant eilwaith yn ol eu graddeu ar y gorseddfeincieu llôsc: Ac wedi peri gosteg, a chlirio 'r lle, dyma glamp o Ddiawl ysc-

wyddgam

wyddgam yn gosod cefn llwyth o garcharorion n'wyddion o flaen y Barr. Ai dyma 'r ffordd i *Baradwys*, ebr un? Canys ni wyddeint amcan ple 'r oeddynt. Neu os y *Purdan* yw yma, ebr un arall, mae gennym ni gynnwysiad tan law 'r *Pâp* i fynd i Baradwys yn union, heb aros yn un lle funyd: am hynny dangoswch i ni 'n ffordd, onide myn bawd y Pâp ni a wnawn iddo 'ch cospi. Ha, ha, ha, he—ebr wythgant o Ddiawliaid, a *Lucifer* ei hun a wahanodd ei scithredd hannerllath i ryw chwerw chwerthin. Synnodd y lleill wrth hyn; ond, ebr un, wele, os collasom y ffordd yn y tywyll, ni a *dalwn* am ein cyfarwyddo. Ha, ha, ebr *Lucifer*, cewch dalu 'r ffyrling eitha cyn yr eloch; (ond erbyn chwilio, yr oedd pob un wedi gadel ei glôs ar ei ôl.) Gadawsoch *Baradwys* ar y llaw chwîth tu ucha i'r Mynyddoedd frŷ, ebr y Fall, ac er hawsed dyfod i wared yma, etto nesa i amhossibl yw myned yn ôl, gan dywylled a drysed yw 'r Wlâd, a maint sy oElltydd heirn tanllyd ar y ffordd, a Chreigieu dirfawr yn crogi trosodd, a splentydd dibyn o rew anhygyrch, ac ymbell raiadr serthgry, sy 'n rhydost oll i 'mgribinio trostynt oni byddei gennych ewinedd diawledig o hŷd. Hai, hai, ebr ef, ewch a'r pembyliaid hyn i 'n *Paradwys ni* at eu cymeiriaid. Ar hyn, clywn lais rai 'n

rai 'n dyfod tan dyngu a rhegu 'n greulon, O Diawl! gwaed Diawl! mil canmil o Ddiawl! mil myrddiwn o Ddiawl êl a mi os âf! ac er hynny dyma 'u taflu chwapp ger bron. Dyma, ebr y Ceffyl, i chwi bwn o gystal tanwydd a'r gore 'n uffern. Beth ydynt, ebr *Lucifer*, Meistr y gelfyddyd fonheddigaidd o *dyngu* a *rhegu*, ebr yntef, Gwŷr a fedr *iaith Uffern* cystal a ninneu. Celwydd yn eich gên myn Diawl, ebr un o honynt. Syre, a gymerwchwi f' enw i 'n ofer, ebr y *Fall* fawr? Hai, ewch a bechiwch hwy ynghrôg gerfydd eu tafodeu wrth y clogwyn eirias accw, a byddwch parod iw gwasanaethu, os Diawl a alwant, neu os mîl o Ddiawl, hwy a gânt eu gwala. Pan aeth y rhain, dyma Gawr o Gythreul yn gwaeddu am glirio 'r Barr, ac yn taflu yno lwyth o Wr. Be'sy yna, ebr *Lucifer?* *Tafarnwr*, ebr ynteu. Pa beth, ebr y Brenin, un Tafarnwr? Lle byddeint yn dyfod o fesur chwemil a seithmil. Onid ŷchwi allan er's dêg mhlynedd, Syre, ac heb ddwyn i ni ond un? a hwnnw 'n un a wnaethei i ni chwaneg o wasanaeth yn y byd na chwi ddrewgi diog. 'Rŷch chwi 'n rhŷ dêg i'm bwrw cyn fy ngwrando, ebr ynteu. Ni roesid ond hwn yn fy siars i, ac wel'dyma fi 'n rhydd oddiwrth hwn. Ond etto mi yrrais i chwi o *Dy* hwn lawer *oferwr* wedi yfed cynhaliaeth

cynhaliaeth ei dylwyth, ymbell *ddifiwr* a *chardiwr*, ymbell *dyngwr* tlŵs, ymbell *folerwr* mwyn *di-falis*, ymbell *wâs diofal*, ymbell *forwyn grôch* yn y gegin, a mwynach na dim yn y Seler neu'r gwely. Wel, ebr y Fall fawr, er yr haeddei 'r *Tafarnwr* fod ymŷſc y *Gwenieithwyr* odditanom ni, etto âg e'r awron at ei gymeiriaid i gell y *Mwrdwr gwlyb*, at lawer o *Botecariaid* a *Gwenwynwyr*, am wneud diod i ladd ei cwſmeiriaid, berwch ynte 'n dda, eiſieu iddo ef ferwi ei gwrw 'n well. Trwy 'ch cennad, ebr y tafarnwr, tan grynu, ni haeddwn ni ddim o'r fâth beth; ond rhaid i trâd fyw? Ai ni allechwi fyw, ebr y Fall, heb gynnwys oferedd a chwareuon, putteindra meddwdod, llyfon, cwerylon enllib a chelwydd? ac a fynnech chwi hên ufferngi, fyw bellach yn well na ninneu? Ertolwg, pa ddrwg ſy gennym ni yma, nad oedd gennit titheu gartre, ond y *gôſp* yn unig? Ac o ddywedyd i chwi 'r caſwir yma, nid oedd y *gwrês* a'r *oerfel* uffernol ddieithr i chwi chwaith. Oni welſoch wreichionen o'n *tân ni* yn nhafodeu 'r *Tyngwyr*, a'r *Yſcowliaid* wrth geiſio 'u Gwŷr adre. Onid oedd llawer o'r tân aniffoddadwy ynghêg y *meddwyn*, yn llygad y *llidiog*, ac yngaflach y *buttein*? Ac oni allaſech weled peth o'r *oerfel uffernol* ynghariedigrwydd yr Oferwr, ac yn ſiccr yn eich mwynder

mwynder eich hun tu ac attynt tra pharhae ddim ganddynt, yn ysmal'dod y *gwawdwyr*, ynghlôd y *cenfigennus* a'r *athrodwr*, yn addewidion yr *anllad*, neu ynghoesfeu 'r *Cymdeithion dâ'* fferri tan eich byrddau. Ai dieithr genniti uffern, a thithe'n cadw uffern gartre? dôs fflamgi at dy benyd. Yn hyn dyma ddêg o Gythreuliaid yn bwrw eu beichieu ar y llawr tanbaid tan erthwch yn aruthr. Be fy gennych yna, ebr *Lucifer*? Mae gennym ebr un o'r ceffyleu cythreulig, bump o betheu a elwid echdoe yn *frenhinoedd*. (Edrychais lawer a welwn i *Lewis* o *Ffrainc* yn un) Teflwch hwy yma, ebr y brenin; yna taflwyd hwy at y *penneu coronog* eraill tan draed *Lucifer*. Nesa i'r brenhinoedd daeth y *gwyr llys* a'r *gwenieithwyr* lawer. Bwriwyd y rhain bob un tan dîn ei frenin ei hun, fel yr oedd y brenhinoedd tan dineu'r diawliaid, ynghachty *Lucifer*. Ond yr oedd rhann o'r bawdy o tan y Diawliaid *gwaela*, lle'r oedd y *Witsiaid*, fel gynt ar nôs Iau, felly fyth yn cusanu tineu 'r Ellyllon. Ni chês i fawr ymoroll na chlywn i ganu cyrn prês a gwaeddi lle! lle! lle! Erbyn aros ychydig beth oedd ond gyrr o wŷr y *Sessiwn*, a diawliaid yn cario cynffonneu chwêch o Ustusiaid a myrdd o'u sil yn Gyfarthwyr, Twrneiod, Clarcod, Recordwyr, Bailîaid, Ceisbyliaid a Checcryn y Cyrtieu. Bu ryfedd

ryfedd genni na holwyd un o honynt; ond deallodd y rhain fynd o'r matter yn eu herbyn yn rhybell, ac felly ni agorodd un o'r dadleuwyr dyfcedig mo'i fafn; ond *Cecryn y cyrtieu* a ddyweid y rhoe gŵyn cam-garchariad yn erbyn *Lucifer*, cewch gwyno trwy achos weithian, ebr y Fall, a bod fyth heb weled Cwrt a'ch llygaid. Yn a gwifcodd *Lucifer* ei *gap côch* yntef, ac â golwg drahausfalch anoddef, ewch ebr ef, a'r *Uftufiaid* i ftafell *Pontius Pilate* at Meiftr *Bradfhaw* a fwriodd y Brenhin *Charls*. Sechwch y *Cyfarthwyr* gyda mwrdrwyr Sir *Edmwnt Bwri-Godffri* a'u cymmeiriaid dau eiriog eraill, a gymmeraint arnynt ymrafaelio a'u gilydd dim ond i gael lladd y fawl a ddêl rhyngddynt; ewch ac annerchwch y Cyfreithiwr darbodus hwnnw, a gynnygiodd wrth farw *fîl o bunneu* am *gydwybod dda*, gofynnwch a roe e 'r awron ddim ychwaneg. Rhoftiwch y *Cyfreithwyr* wrth eu parfmant a'u papureu eu hunain oni ddêl eu perfedd dyfcedig allan, ac i dderbyn y mygdarth hwnnw, crogwch y *Cyrtwyr ceccrys* uwch ei ben, a'u ffroeneu 'n ifa yn y Simneiau rhôft, i edrych a gaffont fyth lond eu bol o *Gyfraith*. Y *Recordwyr*, teflwch hwy rwan i fyfc y *Maelwyr*, a fydd yn attal neu 'n rhagbrynnu 'r ŷd, ac yn ei gymmyfcu, yna gwerthu 'r ammur yn nwbl brîs y puryd: felly hwytheu, myn-

nant am *gamm* ddwbl y ffîs a roid gynt am *uniondeb.* Am y *Ceisbyliaid*, gedwch hwy 'n rhyddion i bryfetta, ac iw gyrru i'r byd i geunentydd a pherthi, i ddàl dyledwyr y Goron uffernol; oblegid pa'r ddiawl sy o honoch a wna 'r gwaith well na hwy? Yn y man dyma ugain o ddiawliaid fel *Scotsmyn* a phaccieu traws ar eu hyscwyddeu, yn eu descyn oflaen yr Orsedd ddiobaith, a pheth oedd ganddynt erbyn gofyn ond *Sipswn*, ho! ebr *Lucifer*, pa fodd y gwyddeich chwi *Ffortun* rhai eraill cystal, ac heb wybod fod eich Ffortun eich hunain yn eich tywys i'r fangre hon? Nid oedd atteb gair, wedi synnu weled yma betheu gwrthunach na hwy eu hunain. Teflwch hwy, ebr y Brenin, at y *Witsiaid* i'r cachty ucha, am fod eu hwynebeu mor debyg i liw 'r baw. Nid oes yma na *Chathod* na *Chanwylleu-brwyn* iddynt, ond gedwch iddynt gael llyffant rhyngddynt unwaith bôb dengmil o flynyddoedd os byddant distaw, heb ein byddaru â'u *gibris dy-glibir dy-glabar.* Yn nesa i'r rhain daeth debygwni ddêg ar hugain o *Lafurwyr.* Synnodd ar bawb weled cynnifer o'r alwedigaeth onest honno, ac anamled y byddeint yn dyfod: ond nid oeddynt o'r un fro, nac am yr un *beieu.* Rhai am *godi 'r Farchnad*, llawer am *attal degymmeu* a thwyllo 'r Eglwyswr o'i gyfiawnder, eraill am adael eu gwaith i

ddilyn

ddilyn bon'ddigion, ac wrth geisio cydgammu â rheiny torri eu ffwrch; rhai am *weithio ar y Sul*, rhai am ddwyn eu *Defaid a'u Gwartheg* yn eu penneu *i'r Eglwys* yn lle ystyried y Gair, eraill am *ddrwg fargenion*. Pan aeth *Lucifer* iw holi, oh! 'roeddynt oll cyn laned a'r aur, ni wyddei neb arno 'i hun ddim a haeddei 'r fâth letty. Ni choeliti rhawg dacclused escus oedd gan bôb un i guddio 'i fai, er eu bod eusys yn Uffern o'i herwydd, a hynny dim ond o ddrygnaws i groesi *Lucifer*, ac i geisio bwrw anghyfiawnder ar y Barnwr cyfion a'u damniasei. Etto basei rhyfeddach gennit ddeheued yr oedd y Fall fawr yn dinoethi 'r briwieu, ac yn atteb eu coeg-escusion hyd adref. Ond pan oedd y rhain ar dderbyn y farn uffernol oll, dyma ddeugain o '*Scholheigion* yn dyfod ger bron ar lamhedyddion o ddiawliaid gwrthunach pettei bossibl na *Lucifer* ei hun. A phan glybu 'r Scolheigion y llafurwyr yn ymresymmu, hwy ddechreuasant yn hyfach ymescusodi. Ond, oh! barotted yr oedd yr hên Sarph yn eu hatteb hwytheu, er maint eu dichell a'u dysceidiaeth. Eithr gan ddigwydd i mi weled y cyffelyb ddadleuon mewn Brawdle arall, mi rôf yno hanes y cwbl tan un; ac a fynegaf y rwan it beth a welais nesa 'n y cyfamser. Prin y traethasei *Lucifer* y farn ar y rhain, a'u gyrru am oered eu rhesym-

meu i'r Splent fawr yn *Gwlâd yr Iâ* tragwyddol, a hwythe 'n dechreu rhincian eu dannedd eusys cyn gweled eu carchar, dyma Uffern eilwaith yn dechreu dadseinio 'n aruthrol, gan ergydion ofnadwy a tharaneu crôch rhuadwy, a phob sŵn rhyfel; gwelwn *Lucifer* yn duo ac yn delwi; yn y munyd daeth scithell o ddieflyn carngam i mewn tan ddyhead a chrynu. Beth yw 'r matter, ebr *Lucifer?* Y matter perycla i chwi er pan yw Uffern yn Uffern, ebr y bach; mae holl eithafoedd Teyrnas y tywyllwch wedi torri allan i'ch erbyn, a phawb yn erbyn eu gilydd, yn enwedig y sawl oedd â hên 'lanasdra rhyngddynt, ddant yn nant nad yw bossibl eu tynnu oddiwrth eu gilydd. Mae 'r *Sawdwyr* benben a'r *Physygwyr* am ddwyn eu trâd *llâdd*; Mae myrdd o *Logwyr* benben a'r *Cyfreithwyr* am fynnu rhann o'r trâd *'speilio.* Mae 'r *Cwestwyr* a'r *Hwndlwyr* ar falu y *bon'ddigion*, am *dyngu* a *rhegu* heb raid, lle 'r oeddynt hwy 'n byw wrth y trâd. Mae 'r *Putteiniaid* a'i Cymdeithion, a myrddiwn eraill o hên Geraint a Chyfeillion gynt wedi syrthio allan yn chwilfriw. Ond gwaeth na dim yw 'r gâd sy rhwng yr hên *Gybyddion* a'u Plant eu hunain am afradloni 'r da a'r arian a gostiodd i ni (medd y *Cottiaid*) gryn boen ar y ddaiar, ac anfeidrol ing *yma* dros byth: A'r Meibion o'r tu arall yn rhegu

rhegu ac yn rhwygo 'r cribinwyr yn fellti-gedig, gan roi eu galanasdra tragwyddol ar eu Tadau, am adel iddynt ugain *gormod* iw gwallcofi o falchder ac oferedd, lle gallasei *ychydig* bâch gyda bendith eu gwneud yn happus yn eu dau fyd; wel', ebr *Lucifer*, digon, digon! rheitiach arfeu na geirieu. Ewch yn ôl, ebr ef, Syre, ac yspiwch ymhôb gwiliadwriaeth p'le bu 'r esceulusdra mawr hwn, a pheth yw 'r achos: canys mae rhyw ddrygeu allan na wyddys etto. Ymaith â hwnnw ar y gair, ac yn y cyfamser cododd *Lucifer* a'i Bennaethiaid mewn braw ac arswyd mawr, a pharodd gasclu 'r byddinoedd dewra o'r Angylion duon, ac wedi eu trefnu cychwynodd ei hun allan ymlaenaf i ostegu 'r gwrthryfel, a'r Pennaethiaid a'u lluoedd hwytheu ffrydd eraill. Cyn i'r fyddin frenhinol fyned yn neppell fel mêllt hŷd y Fagddu hyll (a ninneu o'u lledol) dyma 'r trwst yn dyfod iw chyfwrdd. Gosteg yn enw 'r Brenin, ebr rhyw fonllefwr cythreulig! Nid oedd dim clywed, haws tynnu 'r hên afanc o'i gafael nac un o'r rhain. Ond pan drawodd hên Sawdwyr profedig *Lucifer* yn ei plîth, dechreuodd y chwyrnu a'r ymdolcio a'r ergydion laryeiddio. Gosteg yn enw *Lucifer*, ebr y crochlefwr eilwaith. Beth ydy 'r matter, ebr y Brenin, a phwy yw y rhain? Attebwyd, nid oes yma ddim

ddim ond darfod yn y cythryfwl cyffredin i'r *Porthmyn* daro wrth y *Cwcwaldiaid*, a mynd i ymhyrddio i brofi p'run oedd gletta 'i *Cyrn:* ac hi allasei fynd yn hên ymgornio oni basei ich Cawri corniog chwitheu daro i mewn. Wel', ebr *Lucifer*, gan eich bod oll mor barod eich arfeu, trowch gyda mi i gyftwyo'r Terfyfcwyr eraill. Ond pan aeth y si at y Gwrthryfelwyr eraill, fod *Lucifer* yn dyfod â thair byddin gorniog i'w herbyn, ceisiodd pawb iw wâl. Ac felly ymlaen yn ddiwrthwyneb yr aeth *Lucifer* hyd y Gwylltoedd diniftriol, tan holi a chwilio beth oedd ddechreu 'r cynnwr, heb air fôn. Ond ymhen ennyd, dyma un o fpiwyr y Brenhin wedi dychwelyd ac âi anadl yn ei wddf, O! ardderchoccaf *Lucifer*, ebr ef, mae 'r Twyfog *Moloc* wedi goftegu peth o'r Gogledd a darnio miloedd ar draws y Splentydd: Ond mae etto allan dri neu bedwar o *Ddrygeu* geirwon yn y gwynt. Pwy ydynt, ebr *Lucifer?* Mae, ebr ef, *Atrodwr*, a *Medleiwr*, a *Checryn cyfreithgar*, wedi torri 'r carcharau a mynd yn rhyddion. Nid oes ynteu ddim rhyfedd, ebr y Fall fawr pedfasei 'chwaneg o gythryfwl. Yn hyn, dyma un arall a fasei ar yfpî tuar Deheu, yn mynegu fod y drŵg yn dechreu torri allan yno, oni charcherid *tri* oedd eufys wedi gyrru pob peth bendramwnwgl

mwnwgl yn y Gorllewin: a'r tri hynny oedd *Marchoges*, a *Dyfeisiwr*, a *Rhodresŵr*. Wel', ebr *Satan*, oedd yn sefyll nesa ond un at *Lucifer*, er pan demtiais i *Adda* o'i ardd, ni welais etto o'i hîl ef gymmaint o ddrygeu allan ar unwaith erioed. Marchoges, Rhodresŵr a Dyfeisiwr, ac o'r tu arall Athrodwr, Cyrtiwr a Medleiwr! dyna gymmysc a bair i fîl o Ddiawliaid chwydu eu perfeddeu allan. Nid oes ryfedd, ebr *Lucifer*, eu bod mor atcas gan bawb ar y ddaiar, a hwythe 'n gallu gwneud cymmaint blinder i ni yma. Gronyn ymlaen, dyma 'r *Farchoges* fawr yn taro wrth y Brenin yn yngwrth ar ei hynt. Ho! modryb ar clôs, ebr rhyw Ddiawl crôch, nos-da'wch: iè, 'ch modryb, o ba 'r dy, attolwg, ebr hithe 'n ddigllon? eisieu 'i galw *Madam*. Brenin gwŷch ydychwi *Lucifer*, gadw 'r fâth bembyliaid anfoesol, pechod fod cymmaint Teyrnas tan un mor anfedrus yn ei llywodraethu; Ona wneid fi, ebr hi, yn Rhaglaw arni— Yn hyn, dyma 'r *Rhodresŵr* tan bendwmpian yn y tywyll, Eich gwasanethwr, Syr, meddei fo wrth un, tros ei yscwydd— Ychwi 'n iâch lawen, wrth y llall— Oes dim gwasanaeth a'r a allwn i ichwi, wrth y trydydd, tan gil-wenu 'n goegfall. Mae 'ch glendid yn fy hudo i, eb ef wrth y Farchoges. Och! och! ymaith a'r ffłamgi yma, ebr honno, a

a phob un yn gwaeddi ymaith a'r poenwr newydd yma! Uffern ar Uffern yw hwn. Rhwymwch ef a hitheu dinbren-drosben, ebr *Lucifer*. Ymhen ennyd, dyma *Gwmbrys y Cyrtieu* yn nàl rhwng dau Ddiawl. O ho! Angel tangneddyf, ebr *Lucifer*, a ddaethosti! cedwch e'n ddiogel tan eich perygl, ebr ef, wrth y Swyddogion. Cyn i ni fynd nemor, dyma 'r *Dyfeisiwr* a'r *Athrodwr* yn rhwym rhwng deugain o ddiawliaid, ac yn sissial ynghlustieu i gilydd. O ardderchoccaf *Lucifer*, ebr y *Dyfeisiwr*, drwg iawn genni fod cymmaint cythryfwl yn eich Teyrnas, ond mi a ddyscaf i chwi ffordd well os câ 'i ngwrando, nid rhaid i chwi ond yn escus Parliament ddyfyn y Damniaid oll i 'r *Fallgyrch-eirias*, ac yna peri i'r Diawliaid eu pendifadu bendramwnwgl i *Gêg Annw'n*, a'u cloi yn y Sugnedd, ac yna cewch lonydd ganddynt. Wel', ebr *Lucifer*, tan guchio 'n dra-melltigedig, ar y *Dyfeisiwr*, mae 'r Medleiwr cyffredin etto 'n ôl. Erbyn ein dyfod eilwaith i gyntedd y Llŷs cythreulig, pwy a ddaeth decca i gyfwrdd y Brenin ond y *Medleiwr*. O fy Mrenin, ebr ef, mae i mi air â chwi. Mae i mi un neu ddau â thitheu ondodid, ebr y Fall. Mi a fûm, ebr ynte, hyd hanner *Destryw* yn edrych pa fodd yr oedd eich matterion chwi 'n sefyll. Mae gennych lawer o Swyddogion yn y Dwyrain heb wneud

wneud affaith ond eiſte 'n lle edrych at boeni ei carcharorion nau cadw chwaith, a hynny a barodd y cythryfwl mawr yma. Heb law hynny, ebr ef, mae llawer o'ch Diawliaid ac o'ch Damniaid hefyd a yrrasoch i'r byd i demtio, heb ddychwelyd er darfod eu amſer, ac eraill wedi dyfod yn *llechu*, yn lle rhoi cyfri o'u negeſeu. Yna parodd *Lucifer* iw groch-lefwr gyhoeddi Parliament drachefn, ac ni bu 'r holl Bennaethiaid a'u Swyddogion dro llaw 'n ymgyfwrdd i wneud yr eiſteddfod gythreulig i fyny eilwaith. Cynta peth a wnaed oedd newid Swyddogion a pheri gwneud lle o amgylch Cêg Annwn i'r *Rhodreſwr* a'r *Farchoges* drwyndrwyn, ac i'r terfyſcwyr eraill yn rhwym dinben drosben, a rhoi allan gyfraith pa ddieflyn neu goll-ddyn bynnac a droſeddei ei Swydd rhagllaw, y cai ei fwrw yno rhyngddynt hyd Ddyddfarn. Wrth y geirieu hyn gwelit yr holl Erchyllion, iè, *Lucifer* ei hun, yn crynu ac yn cythruddo. Neſa peth fu alw i gyfri rai Diawliaid a rhai Damniaid a yrraſid i'r byd i hèl Cymdeithion; a'r Diawliaid yn dywedyd eu hanes yn dêg: Ond 'r oedd rhai o'r Damniaid yn glôff yn eu cyfri, ac a yrrwyd i'r Yſcol boeth, ac a ſcwrſiwyd â Seirph clymog tanllyd eiſieu dyſcu 'n well. Dyma fenyw lân pan ymwiſco hi, ebr Diawl bach, a yrrwyd i

fyny i'r byd, i hèl i chwi ddeiliaid gerfydd eu canoleu, ac i bwy 'r ymgynnygiei hi ond i ryw weithiwr llafurus yn dyfod adre 'n hwyr oi orchwyl, a hwnnw 'n lle ymdrythyllu gyda hi aeth ar ei linieu i weddio rhag Diawl a'i Angylion: amser arall, hi ai at wr afiachus. Hai, teflwch hi, ebr *Lucifer*, at y gollferch ddiles honno a fu 'n caru *Eignion* ab *Gwalchmai* o *Fôn* gynt. Arhowch, nid yw hwn ond y bai cyntaf, ebr y feinir; nid oes etto oddiar flwyddyn er y diwrnod y darfu amdanai, pan i'm *damniwyd* i'ch llywodraeth felltigedig chwi, Frenin y poeneu! nac oes etto mor tair wythnos, ebr y Diawl ai dygasei hi yno. Am hynny ynteu, ebr hi, pa fodd y mynnech fi mor hyddysc a'r Damniaid sy yma er's trychant neu bumcant o flynyddoedd allan yn sclyfaetha. Os mynnech gennifi well gwasanaeth, gollyngwch fi i'r byd etto i roi tro neu ddau 'n ddigerydd; ac oni ddygaf i chwi ugain putteinwr am bôb blwyddyn y bwy allan, rhowch arnai 'r gôsp a fynnoch. Ond s' aeth y ferdit yn ei herbyn, a barnwyd iddi fod ganmlynedd hirion tan gerydd y cofiei hi 'n well yr ail dro. Yn hyn, dyma Ddiawl arall yn gwthio *mâb* ger bron; dyma i chwi, ebr ef, ddarn o negeswr têg, oedd ar grwydr hyd ei hên gymdogaeth uchod y nôs arall, ac a welai leidr yn mynd i

ddwyn

ddwyn Stalwyn, ac ni fedrei gymmaint a helpu hwnnw i ddàl yr Ebol heb *ymddangos*, a'r lleidryn pan ei gwelodd a ymgroesodd byth wedi. Trwy gennad y Cŵrt, ebr y Mâb, os cai blentyn y lleidr roddiad *oddiuchod* i'm gweled i, a allwn i wrth hynny? Ond nid yw hwn ond un, ebr ef; nid oes oddiar ganmlynedd er y dydd diescor y darfu byth am danai! a pha sawl un o'm ceraint a'm cymydogion a hudais i yma ar fy ôl yn hynny o amser? Yn Annwn y bwy onid oes gennif gystall 'wllys i'r Trâd a'r goreu o honoch, ond fe geir gwall ar y callaf weithieu. Hai, ebr *Lucifer*, bwriwch ef i Yscol y *Tylwyth-têg*, sy etto tan y wialen am eu castieu diriaid gynt, yn llindagu a bygwth eu cyfnesefiaid, a'u deffroi felly oi diofalwch, canys gweithie 'r dychryn hwnnw 'chwaneg ondodid arnynt na deugain o bregetheu. Yn hyn, dyma bedwar Ceisbwl a Chyhuddwr, a phymtheg o Ddamniaid yn llusco dau *Gythraul* ger bron. Wel, ebr y Cyhuddwr, rhag i chwi fwrw 'r holl gam-negeswriaeth ar hîl *Adda*, dyma, eb ef, ddau o'ch hên Angylion a gamdreuliodd eu hamser uchod cynddrwg a'r ddau o'r blaen. Dyma, walch ail i hwnnw 'n y *Mwythyg* y dydd arall, ar ganol Interlud y Doctor *Faustus*, â rhai ('n ôl yr arfer) yn godinebu a'u llygaid, rhai a'u dwylo, eraill yn llunio cyfarfod

cyfarfod i'r un pwrpas a llawer o betheu eraill buddiol i'ch Teyrnas; pan oeddynt bryſura, ymddangoſodd y Diawl ei hun i chwarae ei bart, ac wrth hynny gyrrodd bawb oi bleſer iw weddieu: Felly hwn hefyd ar ei hynt hyd y byd, fe glywai rai 'n ſôn am fynd i droi o gwmpas yr Eglwys i weled eu Cariadeu, a pheth a wnaeth y catffwl ond ymddangos i'r ynfydion yn ei lun ei hun gartre; ac er maint fu eu dychryn, etto pan gawſant eu côf, rhoiſant ddiofryd oferedd ond hynny: lle ni baſei raid iddo ond ymrithio ar lun rhyw fudrogod diffaith, fo 'u tybiaſent eu hunain yn rhwym i gymmeryd y rheiny, ac yna gallaſei 'r ellyll brwnt fod yn ŵr y tŷ gyda'r ddwylyw, ac ynteu wedi gwneud y briodas. Ac dyma un arall, ebr ef, aeth Nôs-Yſtwyll ddiweddaf i ymweled â dwy Ferch ieuanc yn *Nghymru* oedd yn *troi 'r Cryſeu*, ac yn lle denu 'r Genethod i faſwedd yn rhîth Llanc glandeg, mynd âg *Elor* i ſobreiddio un; a mynd â *thrwſt Rhyfel* at y llall mewn corwynt uffernol iw gyrru o'i chô mhellach nac o'r blaen, ac ni baſei raid. Ond nid hyn mo'r cwbl, eithr wedi iddo fynd i'r llances a'i thaflu ai phoeni 'n dôſt, gyrrwyd am rai o'n Gelynion dyſcedig, ni i weddio droſti hi, ac iw fwrw ef allan; yn lle ei themtio hi i anobeithio, a cheiſio ennill rhai o'r Pregethwyr,

gethwyr, mynd i bregethu iddynt a dadcuddio dirgelion eich Teyrnas chwi, ac felly yn lle rhwyſtro, help eu hiechydwriaeth : ar y gair *iechydwriaeth*, gwelwn rai 'n dychlammu 'n dân byw o gynddaredd. Têg pôb chwedl heb wrthyneb, ebr y dieflyn : Gobeithio na âd *Lucifer* i'r un o hîl domlyd *Adda* ymgyſtadlu â mi ſy 'n Angel, llawer uwch ſy rhyw a'm bonedd. Hai, ebr *Lucifer*, bid ſiccr iddo ei gôſp; ond Syre, attebwch i'r achwynion yma 'n bryſur ac yn eglur; neu myn Deſtryw diobaith mi wnâ— Mi ddygais yma, ebr ynte, lawer enaid er pan fu Satan yn Gardd *Eden*, ac a ddylwn ddeall fy nhrâd yn well na 'r Cyhuddwr newydd yma — Gwaed uffernol benlewyn, ebr *Lucifer*, oni pherais i chwi atteb yn bryſur, ac yn eglur? Trwy 'ch gorchymyn, ebr y dieflyn, bûm ganwaith yn *pregethu*, ac yn gwahardd i rai amryw o'r ffyrdd ſy 'n arwain i'ch Terfynen chwi, ac etto 'n ddiſtaw â'r un anadl hyd ryw goeg-lwybr arall, yn eu dwyn yma 'n ddigon diogel. Fel y gwneuthum wrth bregethu 'n ddiweddar yn yr *Ellmyn*, ac yn un o ynyſoedd *Fferoe*, ac amryw fanneu eraill. Felly drwy mrhegethiad i y daeth llawer o *goelion* y Papiſtiaid, a'r *hên chwedleu* gynta i'r bŷd, a'r cwbl tan rîth rhyw *ddaioni*. Canys pwy fyth a lwnc fâch heb ddim abwyd? pwy 'rioed

a gâdd goel i ſtori oni byddei ryw feſur o *Wir* yn gymyſc a'r *Celwydd*, neu beth rhîth *Daioni* i gyſcodi 'r *Drwg?* Felly os câfinneu wrth bregethu ymŷſc cant o gynghorion cywir a da wthio un o'm heiddo fy hun, mi wnâf â'r ûn hwnnw, trwy *amryfuſedd* neu *goel-grefydd*, fwy llês i chwi nac a wnêl y lleill i gŷd fyth ich erbyn, Wel', ebr *Lucifer*, gan eich bôd cyſtal yn eich *Pulpyd*, 'rwy 'n d' orchymmyn tros ſaith mlynedd i ſafn un o bregethwyr y *Scubor*, a ddywed y peth a ddêl cynta iw ſocheu, yno cei ditheu le i roi gair i mewn weithieu at dy bwrpas dy hun. Yr oedd llawer o *Ddiawliaid* ac o *Ddamniaid* ychwaneg yn gwau fel mêllt trwy i gilydd o amgylch yr Orſedd echryſlawn i gyfri ac i ail dderbyn Swyddeu. Ond yn ſydyn ddiarwybod, dyma orchymyn i'r hôll negeſyddion a'r carcharorion fynd allan o'r Llŷs bawb iw dwll, a gado 'r Brenin ai ben-cynghoriaid yno 'n unic. Ond goreu i ninne 'n ymadel, ebr fi, wrth fy nghyfell, rhag iddynt ein cael. Nid rhaid it uno'n, eb yr Angel, ni wêl un Yſpryd aflan byth trwy 'r *llenn* yma. Felly yno 'r arhoſaſom yn anweledig i weled beth oedd y matter. Yna dechreuodd *Lucifer* lefaru 'n raſlawn wrth ei Gynghoriaid fel hyn. Chwi 'r Prîf-Ddrygau yſprydol, chwi ben *Yſtrywieu* Annwfn, eitha 'ch dichellion maleiſgar wrth

wrth raid yr wy 'n ei ofyn. Nid dieithr i nêb yma mai *Prydain* a'r Ynysoedd oi hamgylch yw 'r Deyrnas berycla i'm llywodraeth i, a llowna o'm Gelynion: A phe sy gan gwaeth, mae yno 'r awron Frenhines beryclaf oll, heb offio troi unwaith tu ac yma, nac hyd hên ffordd *Rufain* o'r naill tu, na chwaith hyd ffordd *Geneva* o'r tu arall; a maint llês a wnaeth y Pâp i ni yno 'n hîr, ac *Olfir* hyd y rwan! Beth a wnawn weithian? Yr wy 'n ofni y collwn yr hên feddiant a'n marchnad yno 'n glîr, oni phalmantwn chwippyn ryw ffordd newydd yn dramwyfa iddynt, canys adwaenant yr hôll hên ffyrdd sy 'n tywys *yma* 'n rhŷ dda. A chan fod y *Dwrn* anorfod hwn yn byrrhau nghadwyn, ac yn fy rhwystro i fy hun i'r Ddaiar, eich cyngor pwy a wnâ'i 'n Rhaglaw tanaf i wrthwynebu 'r Frenhines atcas accw, Rhaglam ein Gelyn ni? O Empriwr mawr y Tywyllwch, ebr *Cerberus* Diawl y *Tybacco*, Myfi sy 'n rhoi traean cynhaliaeth y Goron honno; Myfi a âf ac a yrraf i chwi ganmil o eneidieu 'ch Gelynion trwy dwll *pibell*. Wel', ebr *Lucifer*, ti a wnaethost i mi wasanaeth digon da, rhwng peri lladd y perchenogion yn yr *India*, a lladd y cymerwyr â glafoerion, gyrru llawer iw segur gludo o dŷ i dŷ, eraill i ledratta iw gael, a myrdd iw serchi cymhelled nad allent fod ddiwrnod yn eu

hiawn bwyll hebddo. Er hyn oll, dôs di a gwnâ d'oreu, ond nid wyt ti ddim i'r pwrpas presennol. Ar hyn eisteddodd hwnnw, a chododd *Mammon* Diawl yr *Arian*, ac â golwg dra-chostog lechwrus; Myfi, ebr ef, addangosodd y mwynglawdd cyntaf i gael *Arian*, ac byth er hynny 'r wy 'n cael fy moli a'm addoli 'n fwy na Duw, a Dynion yn rhoi eu poen au perygl, eu hôll fryd, ei hoffder a'u hyder arna'i: iè, nid oes nêb yn esmwyth eisieu cael ychwaneg o'm ffafr i, a pha mwya y gaffont pella fyth oddiwrth orphwystro nes dyfod o'r diwedd tan geisio *esmwythyd*, yma i Wlad y *poeneu* tragwyddol. Pa sawl Cybydd henffel a ddenais i yma hyd lwybrau tostach nac fy 'n arwain i Deyrnas yr Happusrwydd! Os *Ffair*, os *Marchnad*, os *Sessiwn*, os *Lecsiwn*, os rhwy Ymgyfwrdd arall, pwy amlach ei ddeiliaid? pwy fwy ei allu ai awdurdod na myfi? tyngu, rhegu, ymladd, ymgyfreithio, dyfeisio a thwyllo, ymgurio, ymgribinio, lladd a lledratta, torri 'r Sul, anudoniaeth, angharedigrwydd, a pha nôd du arall, heb law 'r rhain, sy 'n marcio Dynion at gorlan *Lucifer*, nad oes gennifi law 'n ei roi? am hynny y galwyd fi, *Gwreiddyn pob drwg*. Am hynny os gwêl eich Mawrhydi 'n dda, Myfi a âf, ebr ef, ac a eisteddodd. Yna cododd *Apollyon*. Nis gwn i, ebr hwnnw, beth

beth a'u dŵg *hwy* yma ſiccrach na'r peth ach dûg chwitheu yma, ſef *Balchder*; Os ceiff hon blannu ei phawl ſŷth ynddynt a'u chwyddo nid rhaid uno 'n yr ymoſtyngant i godi 'r *groes* nac i fynd trwy 'r porth cyfyng. Myfi a âf, ebr ef, gyda 'ch Merch *Balchder*, ac a yrraf y *Cymru* tan ucheldremio ar wychder y *Saeſon*, a'r *Saeſon* tan ddynwared ſioncrwydd y *Ffrancod*, i ſyrthio yma cyn y gwypont amcan p'le bônt. Yn neſa cododd *Aſmodai* Diawl yr *anlladrwydd*, Nid anhyſpys i chwi Frenin galluoccaf y dyfnder, ebr ef, na chwitheu Dwyſogion Gwlad Anobaith, faint a lenwais i o gilfacheu Uffern trwy drythyllwch a maſwedd. Beth am yr amſer y cynneuais i'r fath fflamm o drachwant yn yr holl fyd, oni orfu gyrru 'r Diluw i lanhau 'r Ddaiar oddiwrthynt, ac iw 'ſcubo hwy oll attom ni i'r Tân aniffoddadwy? Beth am *Sodoma* a *Gomorra*, dinaſoedd têg a hyfryd a loſcais i â thrythyllwch nês i gafod o Uffern ennyn yn eu trachwanteu uffernol, a'u curo hwy yma 'n fyw i loſci 'n oes oeſoedd? A pheth am fyddin fawr yr *Aſſyriaid* a laddwyd oll mewn unnos o'm achos i? *Sara* a ſiommais i am ſaith o Wŷr; a *Solomon* y doetha o Ddynion, a llawer mîl o Frenhinoedd eraill a welliais i â Merched. Am hynny, ebr ef, gollyngwch fi a'r *pechod melus* yma, ac mi a 'nynnaf y

wreichionen uffernol yno mor gyffredin hyd onid êl yn un a'r fflamm aniffodda dwy hon: Canys odid o un a ddychwel fyth oddiar fy ol i, i gymeryd gafael yn llwybreu bywyd; ar hyn fe eisteddodd. Yna cododd *Belphegor*, Pennaeth y *Diogi* ar *Seguryd*; Myfi, ebr ef, yw Twysog mawr y *Syrthni* a'r *Diogi*, mawr fy ngallu ar fyrdd o bob oed a grâdd o ddynion; myfi yw'r merllyn mudd lle mâg sil pob drygeu, lle ceula sorod pob pydredd a snafedd dinistriol. Beth a deliti, *Asmodai*, na chwithe'r Prif-Ddrygau colledig eraill hebofi sy'n cadw'r ffenestri'n agored i chwi, heb ddim gwiliadwriaeth, modd y gallochwi fynd i mewn i'r *dyn*, iw lygaid, iw glust, iw safn, ac i bôb twll arall arno pan fynnoch. Myfi a âf ac a'u treiglaf hwy oll i chwi tros y Dibyn trwy eu Cŵsc. Yna cododd *Satan* Diawl yr *Hûg*, oedd nesa i *Lucifer* ar ei law chwîth, ac wedi troi gwep hyllgrech at y Brenin, Afraid i mi, ebr ef, yspysu fy ngweithredoedd iti, Archangel colledig, nac i chwitheu Dwysogion duon y Destrw: oblegid y dyrnod cynta 'rioed ar ddyn myfi a'i tarawodd; a dyrnod nerthol ydoedd, i bara'n *farwol* o ddechreu'r byd iw ddiwedd. Ai tybed nad allwn i a anrhei-

thiais

thiais yr holl fyd, roi rwan gyngor a wasanaethei am un Ynysig fechan? ac onid allwn i a siommais *Efa* ym *Mharadwys*, orchfygu *Ann* ym *Mhrydain*? Os tâl ddim ddichell naturiol a phrawf gwastadol er's pummil o flynnyddoedd, fy nghyngor i ichwi drwsio 'ch Merch *Rhagrith* i dwyllo *Prydain* a'i Brenhines; ni feddwch chwi ferch yn y bŷd mor wasanaethgar i chwi a honno: Mae *hi* 'n llettach ei hawdurdod ac yn amlach ei deiliaid na'ch holl ferched eraill. Ond trwyddi *hi* y siommais i y Ferch gyntaf? ac byth er hynny hi arhosodd ac a gynnyddodd yn ddirfawr ar y Ddaiar. Ac yr awron nid yw'r Byd oll fawr ond un *rhagrith* i gyd trosto. Acc oni bai gywreindeb *Rhagrith* pa fodd y cai'r un o honom ddim masnach mewn un cwrr o'r bŷd? O blegid pe gwelent *bechod* yn ei *liw* a than ei *henw* 'i hun, pa ddyn byth a'i cyffyrddei? byddei haws ganddo gofleidio Diawl yn ei lun ai wîsc uffernol. Oni bai ei bod *hi Rhagrith* yn medru dieithro *henw* a *natur* pob *drwg* tan rîth rhyw *ddâ*, a llysenwi pôb *daioni* â rhyw enw *drwg*, ni chyffyrddei ac ni chwenychei neb ddrwg yn y byd. Rhodiwch yr hôll Ddinas ddihenydd, cewch weled faint yw *hon* ymhôb cwrr. Dôs i

strŷd

ſtrŷd y *Balchder*, ac ymorol am *wr trahaus*, neu am geinhiogwerth o *furſendod* wedi ei gymyſcu trwy *falchder*, gwae finneu (medd Rhagrith) nid oes yno ddim o'r fâth beth; ac i Ddiawl ddim arall yn yr holl ſtryd ond yr uchder, Neu gerdd i ſtrŷd yr *Elw*, a gofyn am dŷ 'r *Cybydd*, ffei nid oes nêb o'r fâth ynddi; neu am dŷ'r *Mwrdriwr* ymŷſc y Phyſygwyr, neu am dŷ'r *carnlleidr* ymŷſc y Porthmyn, byddei cynt it gael carchar am ofyn na chael gan nêb gyfadde 'i henw. Ie mae Rhagrith yn ymluſco rhwng dyn a'i galon ei hun, ac mor gelfydd yn cuddio pôb *camwedd* tan enw a rhîth rhyw *rinwedd*, oni wnaeth *hi* i bawb agos golli eu 'dnabod arnynt eu *hunain*. *Cybydd-dod* a eilw hi *Cynnilwch*; ac yn ei hiaith *hi Llawenydd diniweid* yw *Oferwch*; *Bon'ddigeiddrwydd* yw *balchder*; gŵr *ffeſt gwrol* yw'r *traws*; *Cydymaith da* yw'r *Meddwyn*; ac nid yw *godineb* ond *ceſtyn ieuenctid*: O'r tu arall os coelir *hi* ai ſcolheigion nid yw'r *duwiol* ond *rhagrithiwr* neu *benbwl*; nid yw'r *llaryaidd* ond *llyfrgi* na'r *ſobr* ond *cerlyn*; ac felly am bôb camp arall. Gyrrwch *hon*, ebr ef, yn ei llawn-drwſiad yno, mi a wrantaf y twylla hi bawb, ac y dalla hi 'r Cynghoriaid a'r Milwyr, a'r holl Swyddogion

Gwledig

Gwledig ac Eglwyſig,ac a'u tynn hwy yma 'n ſinteioedd chwapp a'r *mwgwd ſymmudliw* ar eu llygaid; ac ar hyn yntef a eiſteddodd. Yna cododd *Belzebub* Diawl yr *anyſtyriaeth*, ac â llais garwgry rhuadwy, Myfi, ebr ef, yw Twyſog mawr y *Syndod*, Myfi a pieu rhwyſtro i ddyn *yſtyried* a chonſidrio'i ſtât. Myfi yw Pennaeth y *gwybed* taerddrwg uffernol ſy 'n penſyfrdanu dynion, wrth eu cadw fyth a hefyd mewn rhyw ddwned gwaſtadol ynghylch eu meddianneu neu eu pleſereu, heb adel iddynt om bodd fyth funyd o *hamdden* i feddwl am eu ffyrdd na'u diwedd. Ni wiw i'r un o honoch ymgyſtadlu â mi am orcheſtion buddiol i Deyrnas y tywyllwch. Canys beth yw *Tobacco* ond un o'm harfeu gwaelaf i, i ddwyn *ſyndod* i'r ymennydd? A pheth yw Teyrnas *Mammon*, ond cainc o'm llywodraeth fawr i? Ie pe dattodwn i y rhwymau ſy gennif ar ddeiliaid *Mammon* a *Balchder*, ie ac ar ddeiliaid *Aſmodai*, *Belphegor* a *Rhagrith*, nid arhoe ddyn funyd hwy tan reolaeth un o honnynt. Am hynny ebr ef, Myfi a wna'r gwaith neu na ſonnied un o honochwi fyth. Yna cododd *Lucifer* fawr ei hun o'i Gadair eirias, ac wedi troi wyneb hygar (neu hagr) o'r ddeutu, Chwi brif Yſprydion Hirnos, Pennaethiaid y ddichell

ddiobaith,

ddiobaith, ebr ef; Er nad yw 'r *Fagddu fawr* a Gwylltoedd Deſtryw rwymediccach i nêb am ei thrigolion nac i'm brenhinol oruchelder fy hunan, canys myfi gynt, eiſieu gallu tynnu 'r Hollalluog o'i feddiant, a dynnais fyrddiwn o honochwi f' Angylion duon gyda 'm cynffon i'r Erchyllfa aneſcor hon; ac wedi a dynnais fyrddiwn o Ddynion attoch, i gael rhan o'r byd ſy yma. Etto nid oes wâd na wnaethoch chwithe 'ch rhann oll at gynnal a chynnyddu 'r Ymerodraeth fawr uffernol hon. Yna dechreuodd *Lucifer* eu hatteb o un i un. Ac, ebr ef, o un o godiad diweddar, ni wada'i na ddygaiſti, *Cerberus*, i ni lawer yſclyfaeth yn Ynys y Gelynion, o achos y *Tobacco*, rhwng ſy o dwyll yn ei gludo, yn ei gymyſcu, ac yn ei bwyſo, ac y mae e 'n ei ddenu i lymmeitian Cwrw, ac eraill i dyngu, rhegu a gwenieithio iw gael, eraill i ddywedyd Celwydd iw wadu, heb law 'r afiechyd ſy ynddo i amryw gyrph, a gormodedd yn niweidiol i bob corph, heb ſôn am yr *enaid*. A phe ſy well, mae myrdd o *dlodion*, na chaem ni oni bai hynny mo'u cyffwrdd, yn ſoddi yma wrth roi pwys eu ſerch ar y *Tobeccyn*, a gadel iddo 'u *meiſtroli* i dynnu 'r Bara o Safneu eu Plant. Ac yn neſa mrawd *Mammon*, mae 'ch gallu chwi mor gyffredin a hyſpys hefyd ar y Ddaiar, a'i mynd hi 'n ddihareb, *ceir pob peth am Arian*.

Arian. A diammeu, ebr ef, gan droi at *Apollyon*, fod f'anwyl Ferch *Balchder* yn dra buddiol i ni, canys beth ſy, nac a all ddrygu Dyn fwy yn ei ſtâd, ei gorph, ai enaid, na'r *'piniwn balch yſtyfnig* hwnnw a wnâ i Ddyn waſtraffu *canpunt* yn hytrach na phlygu i roi *Coron* am heddwch. Mai *hi* 'n eu cadw hwy mor warſyth a'u golwg mor ddyfal ar uchelbetheu oni bo digrif eu gweled, wrth dremio ac ymgyrraedd a'r Awyr, yn ſyrthio chwapp i eigion Uffern. Chwitheu *Aſmodai*, mae 'n gôf gennym oll eich gwaſanaeth mawr chwi gynt, nid oes neb lewach am gadw 'i Garcharorion tan glô, na nêb mor ddigerydd a chwi ; nid oes ond chwerthin tippyn am ben *ceſtyn anllad :* Ond bu agos i ti a thrigo o newyn yno 'r blynyddoedd drudion diweddar. Ond fy Mâb *Belphegor* Pennaeth pryfedog y *Diogi*, ni wnaeth nêb i ni fwy pleſer na chwi, mawr iawn yw 'ch awdurdod ymŷſc y bon'ddigion a'r Gwrêng hefyd, hyd at y cardottyn. Ac oni bai gywreindeb fy Merch *Rhagrith* yn lliwio ac yn amwiſco, pwy ſyth a lyncei un o'n bacheu ni ? Ond wedi 'r cwbl oni bai ddyfal lewdid fy mrawd *Belzebub* yn cadw Dynion mewn *ſyndod anyſtyriol* ni thaleich chwi oll ddraen. Weithian, ebr ef, ail-grynhown y cwbl. Beth a deliti *Cerberus* a'th *ſygyn* tramor, oni bai fod *Mammon* yn d'achleſu. Pa Farſiandwr

dwr fyth a gyrchei dy ddeiliach trwy gymmaint perygl o'r *India*, oni bai o ran *Mammon?* ac ond oi achos *ef*, pa Frenin a'i derbyniei yn enwedig i *Brydain?* A phwy ond o rann *Mammon* a'i cludei i bob cwrr o'r Deyrnas? Er hynny beth a delititheu, *Mammon* heb *Falchder* i'th wastraffu ar Dai têg, Dillad gwychion, Cyfreithieu afraid, Gerddi a Meirch pherthynaseu drudfawr, Dyscleu aml, Bîr a Chwrw 'n genlli uwch law *gallu* a *grâdd* y perchennog; canys ped arferid Arian o fewn terfyneu *angenrhaid*, a *gweddeidd-dra cymmesurol*, pa lês a wnai *Mammon* i ni? felly ni theli ditheu ddim heb *Falchder*. Ac ychydig a dalei *Falchder* heb *Anlladrwydd*, oblegid Bastardiaid yw 'r deiliaid amla a ffyrnicca a fedd fy Merch *Balchder* yn y byd. Chwitheu, *Asmodai*, Pennaeth *Anlladrwydd*, beth a dalech oni bai *Ddiogi* a Seguryd, p'le caech letty noswaith? nid oedd wiw i chwi ddisgwyl gan un gweithiwr na studiwr llafurus. Titheu *Belphegor* y Diogi, pwy gan gywilydd a gwarth a'th groesawai fyth funud oni bai *Ragrith*, fy 'n cuddio dy wrthuni tan enw *afiechyd oddimewn*, neu fod yn *bwrpaswr* da, neu tan rîth *dibrisio golud* a'r cyffelyb. Hitheu f' annwyl Ferch *Rhagrith*, beth a dâl nac a dalasei hi 'rioed, er cywreinied gwniadyddes a glewed yw, oni bai 'ch help chwi fy mrawd hynaf *Belzebub*, Twysog

Twysog mawr y *Pensyfrdandod*; pe gadawei hwn lonydd a hamdden i bobl i *ddwysystyried* natur petheu a'u gwahaniaeth, pa dro byddeint yn spio tylleu yn nyblygion eurwisc *Rhagrith*, ac yn gweled y bacheu trwy'r abwyd? Pa ŵr yn ei gô a heliei deganeu a phlesereu darfodedig, swrffedig, ffol a gwradwyddus, a'u dewis o flaen *heddwch Cydwybod*, a *hyfrydwch Tragywyddoldeb* ogoneddus? Pwy a rusiei odde 'i ferthyru am ei ffydd tros awr neu ddiwrnod, neu ei gystuddio ddeugain neu driugain mlynedd, ped ystyriei fod ei Gym'dogion yma 'n diodde mewn awr fwy nac all ef odde ar y Ddaiar fyth? Nid yw *Tobacco* ynteu ddim heb *Arian*, nac Arian heb *Falchder*, na Balchder ond egwan heb *Anlladrwydd*, nac Anlladrwydd ddim heb *Ddiogi*, na Diogi heb *Ragrith*, na Rhagrith heb *Anystyriaeth*. Weithian, ebr *Lucifer*, ac a gododd ei garneu cythreulig ar y garnwinedd, i draethu fy meddwl inneu fy hunan; Er daed y rhain oll, mae gennisi *gyfeill* sy well at yr Elynes *Prydain* na'r cwbl. Yma gwelwn yr holl brif-gythreuliaid a'u cegeu traerchyll yn egored ar *Lucifer*, i ddisgwyl beth bossibl a allei hwn fod, a minneu cyn rhywired genni glywed a hwytheu. *Un*, ebr *Lucifer*, y bûm i 'n rhŷ hîr heb ystyried ei haeddiant hi, fel dithe *Satan* gynt wrth demtio *Jôb* yn troi 'r ty hagr fel ffŵl. Hon

fy Nghares yr wy'nawr yn ei hordeinio 'n Rhaglaw ar holl achosion fy llywodraeth ddaiarol yn nesa'attaf fy hun, hi a elwir *Hawddfyd*; *Hon* a ddamniodd fwy o Ddynion na chwi i gŷd, ac ychydig a dalechwi oll hebddi *hi*. Canys mewn *Rhyfel*, neu *Berygl*, neu *Newyn*, neu *Glefyd*, pwy a brisia mewn na *Thobacco*, nac *Arian* na hoewdra *Balchder*, nac a feiddia feddwl am groesawu nac *Anlladrwydd* na *Diogi?* ac mae Dynion yn y cyfyngoedd hynny 'n rhŷ effro i gymryd eu pendifadu gan *Ragrith* nac *Anystyriaeth* chwaith: ni lefys un o'r uffernol *wybed y Syndod* ddangos ei bîg ar un o'r Stormoedd hyn. Eithr *Hawddfyd* esmwythglyd yw'ch Mammaeth chwi oll: yn ei chyscod tawel, ac yn ei monwes hoewal hi y megir chwi oll, a phob pryfed uffernol eraill yn y Gydwybod, a ddaw i gnoi eu perchen *yma* byth heb orphwys. Trabydder *esmwyth*, nid oes sôn ond am ryw ddigrifwch, gwleddoedd, bargeinion, acheu, storiâu, newyddion a'r cyffelyb; ni sonir am *Dduw* oddieithr mewn ofer lyfon a rhegfeydd, lle mae'r *tlawd* a'r *clâ*, &c. â Duw 'n ei eneu ac yn ei galon bôb munyd. Ewch chwithe 'ch saith ynghynffon hon, a chedwch bawb yn ei hûn ai heddwch, mewn llwyddiant ac esmwythyd, a llawnder a diofalwch; ac yno cewch weled y tlawd gonest yn mynd yn garl trowsfalch

falch anhyweth, pan gynta 'r yfo o *hudolgwppan Hawddfyd*; cewch weled y llafurwr diwyd yn troi 'n llefarwr diofal ysmala; a phôb peth arall wrth eich bodd. Oblegid *Hawddfyd* hyfryd yw cais a chariad pawb; hitheu ni chlyw gyngor, nid ofna gerydd; os da nid edwyn, os drwg hi a'i meithrin. *Hon* yw'r brif-brofedigaeth, y Dyn a ymgadwo rhag ei Swynion mwynion *hi*, gellwch daflu 'ch Cap iddo, ffarwel i ni byth am gwmnhi hwnnw. *Hawddfyd* ynteu yw fy *Rhaglaw* ddaiarol i, dilynwch *hon* i *Brydain*, ac ufuddhewch iddi, megis i'n Brenhinol Oruchelder ni 'n hunain. Ar hyn gwyntiwyd y fôllt fawr a thrawyd *Lucifer* ai Ben-cynghoriaid i Sugnedd *Uffern eitha*, ac och fyth erwined oedd weled *Cêg Annwn* yn ymagor iw derbyn. Wel', eb yr Angel, weithian ni a ddychwelwn: Ond ni welaisti etto ddim wrth y *cwbl* sydd o fewn cyffinieu *Destryw*, a phe gwelsit y cwbl, nid yw hynny etto ddim wrth sy o drueni anrhaethawl yn *Annw'n*, canys nid yw bossibl bwrw *amcan* ar y Byd sy 'n *Uffern-eitha*. A chyda'r gair, f' a'm cippiodd yr Eryr nefol si i entrych y Fagddu felltigedig ffordd na's gwelswn, lle cês o'r Llŷs hyd holl ffurfafen y *Destryw* duboeth, a holl *Dir Ango* hyd at gaereu 'r *Ddinas ddihenydd* lawn olwg ar yr anfad anghenfil o *Gawres* y gwelswn ei thraed hi o'r blaen.

Ac nis meddai mo'r geirieu i ddadcan ei moddion hi. Ond mi fedraf ddywedyd iti mai *Cawres dri-wynebog* oedd hi, un wyneb tra ſceler at y *Nefoedd*, yn cyfarth, yn chwyrnu ac yn chwydu ffieidd-dra melltigedig tu ac at y Brenhin nefol, wyneb arall têg tu a'r *Ddaiar*, i ddenu Dynion i aros yn ei chyſcod, a'r wyneb anaelef arall at *Annwn* iw poeni byth bythoedd. Mae hi 'n fwy na'r Ddaiar oll, ac yn cynnyddu etto beunydd, ac yn gan erchyllach na holl Uffern; Hi a barodd wneud Uffern, ac ſy 'n ei llenwi hi â thrigolion. Pe ceid *hon* o Uffern ſ' ai Annwn yn Baradwys: A phe ceid hi o'r Ddaiar, fe a'i 'r Byd bâch yn Nêf; a phe cai hitheu fynd i'r Nef, hi a droe 'r Gwynfyd yn Uffern eitha. Nid oes dim yn y bydoedd oll (ond *hon*) nad Duw a'i gwnaeth. Hon yw Mamm y pedair Hudoles ddihenydd, hon yw Mamm *Angeu*, a hon yw Mamm pob *drygioni* a *thrueni*; a chanddi grâp ofnadwy ar bob Dyn byw. Hi a elwir PECHOD. *Y ſawl a ddiango o'i bacheu hi gwyn ei ſyd ſyth*, eb yr Angel. Ar hyn fe ymadawodd, a chlywn ei adlais e'n dywedyd, '*Scriſenna 'r hyn a welaiſt, a'r ſawl ai darllenno 'n yſtyriol, ni ſydd byth edifar ganddo.*

Ar

Ar y Dôn a elwir Heavy-Heart, *neu* Trom-Galon.

1.

TRom *yw'r* Galon *tramwy'r* Gwaelod,
A gweled peth o Fro'r Erchylldod,
Gweled Diawliaid *a* Chollddynion
Yn eu cartre tra echryslon ;
Gweled diwedd Llwybreu gwyrgam,
Llynn echrysfflam,
Twll diadlam
ddryglam ddreigle :
Yr ail olwg fi ni fynnwn
Er bydoedd fyrddiwn,
Er nad oeddwn
yn eu diodde.

2.

Trom *yw'r* Galon *tra mae 'r golwg*
Etto yn fy nghô mor amlwg,
Gweled lluoedd o'm cydnabod
Yn soddi yno chwapp heb wybod ;

Ddoe yn Ddyn *a heddyw 'n* fallgi,
Yn prysur ddenu
Bawb i 'n ynnu
bob yn enaid:
Ac wedi mynd yn ddiawl uffernlith,
O'r *un hyllrith*
Ac athrylith
a'r Cythreuliaid.

3.

Trom *yw 'r* Galon *tremio'r* Gwely
Lle'r eir o ddàl i wirfodd bechu;
Pa ddirmyg fyth a gwarth yscethrin,
Sy yno ar Fonedd a chyffredin!
Dadcan hylldod y coll-benneu,
Neu un o'r poeneu
Dir eu godde
yn dragwyddawl,
Nis medra i, *ni choelit titheu*,
Ni cheir geirieu,
Mae'r Lle *a'r* Rhithieu
yn anrhaethawl.

4.

Trom *yw 'r* Galon *trwm y gwelir*
Golli Câr *neu Gyfaill cywir*;
Colli *Da*, *neu* Dîr, *neu* Rydd dyd,
Neu golli 'r Geirda, *och neu* Iechyd;

Colli

Colli Llonydd *a* Diofalwch,
Neu golli Heddwch,
A phob dyfrrwch
Daiar farwol;
Colli Cô *neu* Râs *tros encyd*
Sy Drymder embyd,
Yn fwrn ennyd
fawr anianol.

5.

Trom *yw'r* Galon (*tramawr golyn* !)
A fo'n dechre 'mwrando â dychryn,
Ac â baich ei gorthrwm bechod
Gan daer-ofidus geisio cymmod ;
Cael blâs oer ar bôb plesereu,
Gan ddolurieu
Tyst y brycheu,
tôst brawychus,
Cydwybod *glâ mewn gwewyr escawr*
Ar ddyn newyddfawr
I lwyr ddinistriaw'r
henddyn *astrus.*

6.

Trom *yw' r* Galon *wraidd oreu*
Pan fo ar ei Gwely-Angeu ;
Tan arteithieu corph ac yspryd
Rhwng y Fuchedd *a'r* Afiechyd ;

Dirfawr

Dirfawr ing, ac ofni chwaneg,
Byth heb attreg,
Trom yw'r adeg
tramawr Odfa!
Teimlo eitha'r Bydan *budol*;
A'r Byd tragwyddol,
Mawr dieithrol
ar y wartha.

7.

Trom *yw'r* Galon *tan un gowled,*
O'r hôll Drymdereu hyn a henwed;
Ond pettynt oll yn un Torr-gwmmwl,
Mae etto Drymder *mwy na'r cwbwl:*
Mae gobaith escor pob Trymdereu
Tu yma i'r Caereu,
A'r naill tu i Angeu
hôllt diangol:
Ond un Trymder *tu'wnt ir* Amdo,
Gwae a'i caffo!
Nis ceir obeithio
escor bythol.

8.

Trom *yw'r* Galon *dônn êl dano*;
(Och drymmed genni gip o'i atco!)
Yscafnderau *dylid alw*
Pob trynderau oll wrth hwnnw:

Y Trym-

Y Trymder *hwn di-ſwn yſywaeth*
Yw Damnedigaeth
At Lu diffaeth
i Wlâd Uffern,
Pan wêl Dyn ddarfod fyth am dano,
Ac euſys yno
Yn drwg-ieithio
gyda'r Gethern.

9.

Na chwyna dithe 'r dim a'th flino
Oſwyt heb fynd i Uffern etto,
Etto dyro drô 'n dy feddwl
Yno 'n fynych ac yn fanwl:
Dwys yſtyrio 'r Pwll *echryſlym,*
Ar Byth *ſy nghenglyn,*
A'th dry 'n ſydyn ;
dan arſwydo ;
Mynych goſio 'r Fagddu danbaid,
Trwy G R I S T *unblaid*
A geidw d' Enaid
rhag mynd yno. *Amen.*

Diwedd y Rhann Gyntaf.

NODIADAU.

D.S.—Gweler rhestr o'r talfyriadau ar ddiwedd y llyfr.

D.S.—Pan grybwyllir c.a. (camargraffiadau) yn y Nodiadau hyn, dealler mai camargraffiadau yn yr arg. gwreiddiol a feddylir.

Td. *ll.*

Teitl 1. GWELEDIGAETHEU. Yn y canol oesoedd ***eu*** a safai bob amser am y sain diweddar ***au***, megis ***heul***, ***petheu*** am ***haul***, ***pethau***. Yn llyfrau'r unfed ganrif ar bymtheg, megys *Gramadeg* Dr. Gr. Roberts, 1567, Beibl Dr. Morgan, 1588, ysgrifennid ***au*** fel yn awr. Er hyn, parhaodd ***eu*** i ymddangos yn awr ac eilwaith am amser maith, a cheir amryw engreifftiau o hono yn y Bardd Cwsg, megys yma. Gweler hefyd ***petheu***, td. 5, ***wynebeu***, td. 7, ***aelodeu***, td. 10, ***briwieu***, td. 12, &c.

— 3. *Bardd Cwsc*, "*sleeping bard.*" Cystrawen gyffredin yn Gymraeg yw rhoi gwreiddair syml, heb derfyniad, i sefyll fel ansoddair neu rangymeriad. ***Bara pryn***, bara prynedig; ***helyg plan*** (Edm. Prys, Salm 137) helyg wedi eu plannu; ***creiglethr crog*** (Gro. Owen, *C. y Farn*) llethr crogedig, neu lethr yn crogi; ***marwor llosg***, marwor yn llosgi. Felly yma, ***Bardd Cwsg***, bardd yn cysgu. Dengys safle'r fannod nad "*bard of sleep*" a olygir.

Yr un gystrawen a geir, td. 117 ***splentydd dibyn***, ysblentydd yn dibynnu, sblentydd crogedig.

— 5. RHANN GYNTAF. Ar ddiwedd y llyfr hefyd ceir "Diwedd y Rhann Gyntaf." Dengys hyn fod yr awdwr yn bwriadu parhau'r gwaith. Gweler y Rhagymadrodd.

3. 10. ***fflamffiedd***, fflam ffiaidd, mae'n debyg, a olygir.

Td. *ll.*

5. 6. helpu 'n golwg. Newidiwyd hwn i "helpu 'm golwg" yn yr argraffiadau eraill; ond y tebyg yw mai "helpu 'ngolwg" a ysgrifennodd Elis Wyn, ac mai yn y gosodiad nid yn y llythyren y mae'r camargraff.

19. welseint, h.y., welsent; eint oedd y terfyniad yn y canol oesoedd, ac ysgrifennir *ei* yr oesoedd hynny yn *ai* yn awr (fel yr ysgrifennir *eu* yn *au*. Gweler uchod.) Ond ceidw Elis Wyn yn aml yr hen sillebiaeth yn gystal a'r hen ffurf. Am y ffurf cymharer a ganlyn:

> Nest wengoeth winddoeth wenddaint—ac Ifor,
> A mwy na rhagor y'm *anrhegaint.*
>
> *D. ap Gwilym*, xiii.

20. wrthifi. Ysgrifennid *wrthif*, *gennif*, yn gyson o'r unfed ganrif ar bymtheg hyd y ddeunawfed am *wrthyf*, *gennyf*. Gweler *Llyfr Job* Dr. Morgan, *Llyfr y Tri Aderyn*, &c. Effaith yr *i* yn y rhagenw yn teneuo swn yr *y* ydyw hyn; megis yr ysgrifennid *llinin* am *llinyn* hyd yn oed yn y 14eg ganrif. (Mab. td. 56.) Unid y rhagenw â'r ferf neu'r arddodiad hefyd o'r amseroedd cynaraf.

> Ac o bai raid, cai heb rif
> Deganau a da gennif.
>
> *Dewi Wyn*, *Bl. Arf.*, td. 249.

6. 1. wedi. Arferid *wedi* yn aml gynt fel rhagferf, lle y dywedir yn awr wedyn. Gweler td. 21, llinellau 10, 22; &c.

10. welwm. C.a. amlwg am welwn.

11. gâd-gamlan; tyrfa anhrefnus. Yn wreiddiol Cad Gamlan oedd y frwydr chwedlonol a fu rhwng Arthur a Medrod ar lan afon Camlan. Dyma fel y dywed y *Brut* am dani (td. 232), "A chymeint fu yr aerfa yna o bob parth . . . megys ydd oedd blin a llafuryus i yscrifenu nae ddatcanu. Canys o bob parth y brethynt ac y brethid wynteu; wynt a leddynt ac wynteu a leddid."

Td. *ll.*

7. 14. wrthi ; yn lle *wrthif* o herwydd yr *f* ddilynol. Cymharer *wy* am *wyf* td. 8. ll. 18.

19. Caer. Caerlleon Gawr, sef *Chester.*

27. *Lynn*, c.a. am *Llynn.*

8. 29. dy wallco. Dy wallgofrwydd. Ymddengys fod *gwallgof* yn *enw* gynt, megys *gwall cof.* Cymharer td. 12, ll. 25.

9. 8. i wared. Ceir y sillebiaeth hon yn fynych wedi'r unfed ganrif ar bymtheg ; ond *i waered* oedd yr hen ddull.

27. odre. *Godre, godreon* ydyw'r hen ffurf, ac y mae'r sillebiad *godrau* mor anghywir a phe sillebid *cyfle* yn *cyflau.* Er hyn ceir *godreuon* gan y Bardd Cwsg, td. 86, ll. 27.

10. 19. *Lewis o Fraine.* Louis xiv. a deyrnasai y pryd hwnnw. Esgynnodd i'r orseddfainc pan nad oedd ond prin bum mlwydd oed, ac wedi teyrnasu am 72 o flynyddoedd bu farw yn 1715. Teyrn rhwysgfawr ac unbenaethol oedd; gelwid ef *le Grand Monarque.* Efe oedd y gwr a lefarodd y frawddeg enwog *L'état c'est moi*, "Myfi yw'r wladwriaeth." Cashâi ac erlidiai'r protestaniaid, am na thybiai eu bod yn ddigon ufuddion i'w awdurdod.

22. diwydrydd, c.a. am diwydrwydd.

11. 3. Twosog, c.a. am Twysog.

9. ar glwyfo ; bron â chlwyfo. Buasai'r ystyr yn amlycach petai'r awdwr wedi rhoi'r gofynnod ar ol y gair posibl.

19. bythodd, c.a. am bythoedd y lliosog o *byth.*

12. 2. atlygaf. Tebyg nad c.a. yw. Cymharer *cyn'lleidfa* td. 6.

13. 21. can haws, h.y. ganwaith haws.

14. 3. deu-ty ; can-sillebiad am deu-tu.

18. Tebyg mai ar ddiwedd y gair munudie ac nid ar ddechreu'r gair ac y bwriadwyd i'r ' fod.

15. 22. cyrfyddei ; llygriad o cyfarfyddei.

26. hè ; c.a. am hèl.

16. 3. ar saith fryn. Safai dinas hynafol Rhufain ar saith fryn, sef ar dde a dwyrain y

Td. *ll.*

Capitolinus, ac hyd fryniau Palatinus, Aventinus, Caelius, Esquilinus, Viminalis a Quirinalis. Ond nid yw'r hen enw "dinas ar saith fryn" yn gymwys bellach ers canrifoedd. Saif y ddinas ddiweddar gan mwyaf o'r gogledd i'r Capitol.

16. 4. y *Goron driphlyg* a'r *Cleddyfeu* a'r *Goriadeu* 'n groesion. Y goron driphlyg ydyw *tiara* neu benwisg y pab. Math o gap uchel o frethyn aur ydyw, a thair coron yn ei amgylchu, y naill uwchben y llall. Y mae ei hanes yn dywyll. Meitr cyffredin oedd mae'n debyg ar y cychwyn, a dywedir mai Nicolas i. tua 860 a roddes y goron gyntaf arno fel arwydd o'r gallu tymhorol. Tybir mai Boniface viii. tua 1300 a chwanegodd yr ail, ac Urban v. tua 1365 y drydedd. Gwelir y syniad diweddar am arwyddocad y tair coron wrth y geiriau a arferir pan goronir y pab,—"Derbyn y tiara ag addurn y tair coron, a gwybydd mai tydi yw Tad brenhinoedd a thywysogion, Llywodraethwr y byd, a Vicar ein Hiachawdwr Iesu Grist." Wrth yr agoriadau y golygir y prif allu eglwysig, a elwir gallu'r agoriadau, a roddwyd gan Grist i Bedr (meddir ar sail Matt. xvi. 19,) ac a drosglwyddwyd i'w olyniaid. Wrth y cleddyfau y meddylir y gallu tymhorol. Pais arfau'r pab yw dau agoriad yn groesion, a chleddyf unionsyth ar eu traws.

11. *hanner lleuad.* Yr arwydd ar faner Twrci. Hen arwydd Caer Cystennyn yw; a mabwysiadwyd ef gan y Tyrciaid pan orchfygasant y ddinas honno yn y flwyddyn 1453. Pan ddaeth Phillip o Facedon, tad Alexander Fawr, yn y fl. 340 cyn Crist, â byddin liw nos i ymosod yn ddirgel ar dref Byzantium, lle saif Caer Cystennyn yn awr, fe ddatguddiwyd y perygl i'r trefwyr gan oleu'r lleuad newydd; ac wedi hynny cymerasant ei llun yn arwydd i'w tref.

Td. *ll.*

16\. 15. *tair Flour-de-lis.* Gweler yn yr Eirfa. Tair *fleur-de-lis* aur ar faes *glas* ydyw baner frenhinol Ffrainc. Nid yw dechreuad yr arwydd yn hysbys, na pha un ai blodeuyn y lili mewn gwirionedd, ai blaen rhyw erfyn (canys ymdebyga i hynny) oedd ar y cychwyn.

16\. 19. "Y mae Dr. *Puw* yn ei ddyfyniad o'r lle hwn yn darllen 'llawer achaws *twyll,*' ac yn ei gyfieithu yn unol â hyny; ond nid oes neb o'r argraffiadau yn cyfreithloni'r fath ddarlleniad. Peth rhy gyffredin gan y Doethor oedd cyfnewid gwaith awdwyr y dyfynai o honynt."—*Silvan Evans.*

17\. 5. heb waetha i; er gwaethaf, *in spite of;* td. 88, ll. 25; td. 110, ll. 2, 15.

6\. *Iddewon.* Wm. Salesbury oedd y cyntaf i roi *u* yn y gair hwn yn Gymraeg; ond ni ddilynwyd mo hono gan neb tan tua chanol y ganrif o'r blaen. Ysgrifenna Dr. Morgan, Edward James, Dr. Parry, Morgan Llwyd, Charles Edwards, Elis Wyn, oll *Iddew* yn ol dull cyson y canol oesoedd.

18\. 15. cywyddeu. Mawl boneddigion, a chroniclau cynghaneddol o'u hachau oedd naw cywydd o bob deg yr adeg hon, ac am rai oesau cyn hyn.

18\. Meistred, h.y. meistriaid. Gweler hefyd td. 20, ll. 16.

21\. 12. a. C.a. am ar, mae'n sicr.

25\. chwi. C.a. eto am chwil, Saes. *quill.*

22\. 14. yn gwasanaeth. Golygir i'r *n* a'r *g* fynd gyda'u gilydd *yngwasanaeth.* Ni wyddai Elis Wyn yn iawn pa fodd i sillebu'r cyfuniad hwn, ac weithia fe ysgrifenna *yn ng* fel y gwneir yn gyffredin heddyw ar ol Dr. Pughe. Gweler y Rhagymadrodd.

23\. 13. gwelâu; cynhaniad cyffredin y gair yng Ngwynedd yw hwn, neu yn hytrach gw'lâu. Y mae *y* yn niwedd gair weithiau yn newid ag â, megys *eira, eiry;* felly *gwely, gwela, gwela-au, gwelâu.*

Td. *ll.*

23. 13. ymdrobaeddu, am *ymdrybaeddu* o *ym,-try-*, a *baeddu*.

18. cyfry yn lle *cyfri* am *cyfrif*. Nid yw'n hawdd egluro'r sillebiad hwn.

18. arhoent. Yn y canol oesoedd ni roddid yr *s* yn y gair hwn ond yn unig yn yr enw berfol *aros*. Ni ddywedid *arhosaf* ond *arhoaf*, nac *erys* ond *ery*.

> A gwaew hir gwae a'i hery,
> O'i ffordd gwyn ei fyd a ffy.
>
> *Hywel Swrdwal.*

Felly hefyd y dywedid *arhowch*, nid *arhoswch*, ac y dywedir hyd heddyw *ymarho-us* nid *ymarhosus*. Cymharer td. 102, ll. 14. Er hyn ceir yr *s* weithiau gan Elis Wyn; td. 134, ll. 27.

24. 15. uwchbed, c.a. am uwchben.

25. 16. erbyn, c.a., mae'n debyg, am erfyn.

31. 27. rai *Mudion*, h.y., Crynwyr, *Quakers*.

32. 3. pe, h.y., peth.

10. *Alcoran*, sef y Coran, Beibl y Mahometaniaid. Datguddiwyd ei gynnwys i Fahomet, ac ysgrifennwyd ef o'i enau gan ei ddilynwyr, ar ddail a chrwyn, gan nas gallai'r proffwyd ei hun ysgrifennu.

33. 16. ollyngdon, c.a. am ollyngdod.

34. 14. welswm, c.a. am welswn. Cymharer td. 6, ll. 10.

28. ef'r, c.a. am ef i'r.

35. 11. rhain,—yr ymneilltuwyr neu'r puritaniaid a olygir.

36. 31. Roundiad, Piwritan. *Roundheads*, neu bengrymiaid oedd lysenw a roddwyd i'r Piwritaniaid yn ystod Rhyfel Gartrefol 1642, am eu bod yn torri eu gwallt yn fyr yn lle'i adael i ddisgyn ar eu hysgwyddau fel y *Cavaliers*.

38. 2. berheu, c.a. am betheu.

21, 22. dyleferydd, dyddirnad. Yn y can. oes. arferid yn wastad uno geiriau bychain di-acen fel fy, dy, &c., a'r geiriau a'u canlynai.

39. 9. *aeth*, c.a. am *a'th*.

Td. *ll.*

40\. 29. fynnent. Y mae'n amlwg fod *ni* wedi ei adael allan o ddechreu'r llinell hon.

41\. 25. gwel ei, c.a. am gwelei.

42\. 2. yn rhodd, cyfarchiad cyfartal i "os gwelwch yn dda."

25\. holl, c.a. am hôl.

43\. 8. orufynu, yn fwy cywir orifyny.

44\. 6. *Mogul.* Yr enw cyffredin ar frenin y deyrnas a sefydlwyd yn Hindustan gan y *Mongoliaid* dan Baber yn 1525, a Delhi yn brif ddinas iddi. Y Mogul diweddaf â gallu brenhinol oedd Shah Alum a fu farw yn 1806. Ond parhaodd y teitl dan awdurdod Prydain hyd nes ymunodd y Mogul olaf, Mohammed Bahadûr, â'r gwrthryfelwyr yn 1857. Bu farw mewn caethiwed yn 1862.

46\. 30. Portholwyth, c.a. am Porthor lwyth.

48\. 14. *Moscoviaid*, hen enw ar y Rwsiaid.

52\. 16. *deni*, c.a. am *d' eni*, h.y. *dy eni.*

55\. 29. a Fonydd, c.a. am Afonydd.

56\. 4. o fiach, c.a. am afiach.

58\. 16. a'i a fu, c.a. am a'i afu.

31\. teyrnwaiail, c.a. am teyrnwiail.

60\. 25. a neb, c.a. am ar neb.

31\. *Merddyn*, y bardd a'r dewin *Myrddin.*

61\. 16. *Mi fyddaf*, &c. Llinellau o gerdd gymharol ddiweddar a briodolir i Daliesin. Gweler yr Eirfa, d.g. Difregwawd.

63\. 29. yn galw, h.y., 'y ngalw, sef, fy ngalw.

65\. 28. c.a. yw'r diweddnod ar ol Brenin.

66\. Buasai'r synwyr yn eglurach pe rhoisai'r argraffydd gomma ar ol "yno" yn ll. 1, ac ar ol "ofnadwy" yn ll. 9.

31\. 'riod, c.a. am 'rioed.

69\. 8. yn iach, h.y. ffarwel.

70\. 7. a y, c.a. am at y, neu ar y.

72\. 11. hwyn, c.a. am hwynt.

12\. noi, c.a. am nol.

73\. 1. gledi, h.y. galedi, *hardship.*

11\. un o'n, h.y. unon. Gweler yr Eirfa.

74\. 9, 10. *Er blwyddyn adnewyddiad fy Nheyrnas*, 1670. Adnewyddiad teyrnas Angeu ar

Td. *ll.*

ol ei orchfygu drwy adgyfodiad Crist. Ychwaneger oed Crist pan groeshoeliwyd ef at y ffigyr uchod fe geir y flwyddyn yr ysgrifennwyd y llyfr, sef 1702 neu 1703.

17. *Medleiwir*, c.a. am *Medleiwr*.

75. 4. o'ch, h.y. och! Seinid yr ô yn hir gynt, fel y dengys odlau'r hen feirdd yn fynych:

Och! och! y Ddol Goch wedi gwyl.
D. ap Gwilym, ccxxxii.

20. 'n rhodd. Gweler nodyn ar td. 42, ll. 2.

76. 11. Yn, c.a. mae'n debyg am Yna.

77. 1. o nid, c.a. am onid.

3, 7. *Mae'l;* yn yr argraffiadau diweddar, Mal; dyry Silvan Evans Mael, ond nid yw'n ei esbonio. Gall mai Mae fel? a olygid, h.y. *pa fodd?* Ond y mae diffyg gofynnod yn erbyn y dyb hon, canys fe geir y nod lle mae cwestiwn diamheuol yn y gerdd. Gweler td. 80. Fe allai wedi'r cyfan mai *Mal* yn syml a feddylid.

81. 2. *ſtrlp*, c.a. am *strip*.

12. *dy*, gwall Elis Wyn am *du*, sef ochr. Gweler y nodyn ar td. 127, ll. 17.

83. 12. *Ymarfer Duwioldeb*. Cyfieithiad Rowland Fychan, Caer Gai, a ymddanghosodd gyntaf yn 1630, o'r *Practice of Piety*, gan Dr. Lewis Bayley, Esgob Bangor. Argraffwyd y cyfieithiad amryw weithiau, a dywed Silvan Evans i agos i gant o argraffiadau ymddangos yn Saesneg.

85. 26. *Gaer gwydion*, y llwybr Llaethog neu'r Galaeth, *the Galaxy, the Milky Way.* Enwir cydser arall yn Gaer Arianrod, ac un arall, Llys Don. Yn ol y Mabinogion, dewin oedd Gwydion ap Dôn, ei chwaer oedd Arianrod (h.y. rhod arian), a mab iddi oedd Llew, (camgymeriad am Lleu, goleu.) Y mae'n amlwg fod y traddodiadau am y bodau hyn yn tarddu ar y dechreu o hen chwedloniaeth baganaidd am y goleuadau nefol, er y cysylltir hwynt yn y Mabinogion ag Arfon. Dywedir fod Caer Aranrod ger Aber

Td. *ll.*

Menai, ac y mae enw Lleu hyd heddyw ar Nantlle(u) a Dinas Dinlle(u). Tybia'r Prifathro Rhys yn ei *Hibbert Lectures* fod Gwydion yr un a'r duw Teutonaidd *Woden*, (*Woden's day*, dydd Mercher.) Yn y trioedd diweddaraf (*Myv.* iii. gyfres, 89) gwneir Gwydion yr seryddwr.

27. *Twr-tewdws*, y Pleiades (Job xxxviii. 31) y Saith Seren. Ffurf gymharol ddiweddar ar yr enw Theodosius ydyw Tewdws; Twrr Tewdws, *the Cluster of Theodosius.* Yr oedd hen seryddwr o'r enw Theodosius o Tripolis yn byw yn y ganrif gyntaf cyn Crist; cyfieithwyd ei lyfr Σφαιρικά i'r Lladin yn y ddegfed ganrif a chyhoeddwyd ef yn 1518 a 1529. Ond ai efe yw'r Tewdws yma nis gwn.

86. 12. *Wlâd tragwyddol.* Tuedda dwy *d* i galedu i *t*, yn ol yr egwyddor a bair i ddwy *d* ateb i *t* mewn cynghanedd. Ysgrifenna Elis Wyn yn ol y sain. Cymharer *hyd Teyrnasoedd*, td. 107, ll. 22.

88. 21. gae, c.a. am gael.

22. gaddawodd, c.a. am gadawodd.

89. 12. cloch, c.a. am eloch.

13. Gwrthysig, c.a. am Gwrthnysig; gweler td. 96, ll. 6.

92. 10. *pan bella gwaetha 'r gwerth*, yn hytrach "Po bellaf gwaethaf y gwerth." Guto'r Glyn yw awdwr y llinell.

93. 26. gwergam, c.a. am gwargam.

94. 14. cwch c.a. am ewch.

99. 9. *Tarquin* yr ail, brenin olaf Rhufain. Lladdodd ei dad ynghyfraith, y brenin Tullius, er mwyn esgyn i'r orseddfainc yn 534 cyn Crist; teyrnasodd trwy orthrwm hyd 509, pan ei halltudiwyd o Rufain, ac y sefydlwyd y weriniaeth. Bu farw tua 495, yn 90 mlwydd oed.

Nero, ymherawdr Rhufain o 54 hyd 68 oed Crist. Lladdodd fab yr ymherawdr o'i flaen, lladdodd ei fam er mwyn ei ordderch, ysgarodd a'i wraig i briodi honno, a lladdodd y ddwy. Cyf-

Td. *ll.*

lawnodd yn gyhoeddus ffieidd-dra rhy anfad i'w enwi; poenydiodd y Cristionogion, a chanai ei grwth pan losgai Rhufain, wedi iddo ef ei hun, fel y tybid, ei rhoi ar dân. Pan luniodd Galba ei frâd, er dianc cyfiawn gosb, lladdodd ei hun yn y flwyddyn 68, yn 32ain oed.

99. 10. *Caligula*, ymherawdr Rhufain o 37 hyd 41 oed Crist. Adyn arall anniwair a chreulon. Mynnai wneud ei hun yn dduw, ac adeiladodd deml iddo'i hun; ei hoff waith oedd rhoi gwyr a gwragedd yn fwyd i fwystfilod rheibus; a dymunai na bai gan y Rhufeiniaid oll ond un pen er mwyn cael o hono ef y gwaith hyfryd o'i dorri. Lladdwyd ef gan filwr yn 29ain oed;—"Nid hir y ceidw'r diawl ei was." Dywedir mai gwallgof oedd y ddau hyn, Caligula a Nero; a mwy dymunol credu hynny, na meddwl y gall un perchen rheswm fod yn ellyll mor ddieflig.

16. mingrynny, yn hytrach, mingrynnu. Camgymeryd *u* am *y*. Gweler td. 103, ll. 17, a chymharer ll. 16 ar yr un td.

100. 1. *Rowndiad;* gweler y nodyn ar dud. 36, ll. 31.

29. llawer, c.a. am lawer.

Llynn-Tegid, Llyn y Bala.

101. 12. Tygaswn, am Tebygaswn. Gweler yr Eirfa, d.g. *tygaswn.*

102. 14. Arhowch. Gweler y nodyn ar *arhoent* td. 23, ll. 18.

103. 6. *ledra*, c.a. am *ledrad* neu'n fwy tebyg *ledratta;* gwall a achosid drwy i'r cysodydd neidio o un *a* i'r llall. Darllenna Silvan Evans *ledrad.*

106. 31. wnaeth, c.a. am waeth.

107. 9. amniaid, c.a. am amnaid.

28. Gwyr, c.a. neu yn hytrach wallysgrif yr awdwr am Gwir.

109. 1. gwneud i foes. Anghofiodd Elis Wyn ysgrifennu *ei* yma am y Saesneg *his*, ac ysgrifennodd *i* fel yr ysgrifennid ef gynt, ac fel y dylid ei ysgrifennu. Wm. Salesbury a ddechreuodd ei sillebu'n *ei* oher-

Td. *ll.*

wydd mai *eius* yw'r gair cyfatebol yn Lladin. Ar waelod yr un tudalen y mae Elis Wyn drachefn yn sillebu'r gair yn *i*;—a chyn i fynd e.

110. 23. tenwch. Y ffurf reolaidd o *tanu*; nid oes angen ei droi'n *taenwch* fel y gwneir gan Silvan Evans. Dyblir yr *n* yn gyffredin yn y gair *tannu*. Cymharer Llad. *tendo*.

112. 5. *Nero*. Gweler y nodyn ar dud. 99, ll. 9.

Bradshaw, llywydd y llys a brofodd Siarl I. ac a'i condemniodd i farwolaeth. Gweler td. 121, ll. 12. Ganwyd John Bradshaw yn Sir Gaerlleon yn 1586; gwnaed ef yn Brif Ustus Caer yn 1647. Er bod yn bennaeth condemnwyr Siarl, gwrthwynebodd Oliver Cromwell pan gymerodd ef y llywodraeth, a chynlluniodd frad yn erbyn Oliver, er bod yn aelod o'i Senedd. Bu farw Tach. 22, 1659. Claddwyd ef â rhwysg mawr yn Westminster Abbey, ond codwyd ei gorff ar adferiad y frenhiniaeth i'w hongian ar grocpren gyda chyrff Cromwell ac Ireton. Erbyn hyn y mae cymeriad Siarl yn ddigon hysbys; ond i'r sawl a'i hystyriai'n ferthyr, wrth gwrs yr oedd Bradshaw yn brif lofrudd i'w restru gyda Chain a Nero.

Boner. Edmund Bonner oedd esgob Llundain yn amser Harri'r VIII. Yr oedd yn selog fel diwygiwr eglwysig, ond pan fu Harri farw, nis gallai gydfyned yn llwyr a'r diwygiad trwyadl brotestanaidd dan Edward y VI.; a chollodd ei esgobaeth. Adferwyd ef iddi drachefn gan Fari, a llosgwyd 125 o bobl yn ei esgobaeth ef dan ei theyrnasiad. Ond cam mawr â Bonner yw ei gyhuddo ef o'r anfadwaith; yn erbyn ei gyngor ef y cymerodd Mari y cwrs a barodd iddi gael ei chyfenwi'n Waedlyd; ac yr oedd Bonner mor anewyllysgar i ddienyddio'r trueiniaid hyn nes i'r Cyfrin Gyngor ei geryddu am ei lacrwydd.

Td. *ll.*

Ignatius. Ganwyd Don Inigo Lopez de Recalde yn 149, yng Nghastell Loyola, yn Guipuscoa, Spaen; gelwid ef yn gyffredin Ignatius Loyola. Milwr oedd efe yn ei ieuenctid; dyn anllad, didoriad; ond wrth amddiffyn Pampeluna yn erbyn y Ffrancwyr, maluriwyd ei goesau gan ergyd canon,—"gadael ei bensaethu ei goesau'n unig, felly y mynnai ffawd," medd Carlyle. Yn ei gystudd edifarhaodd a throdd yn grefyddol iawn; sefydlodd y Gymdeithas a elwir Cymdeithas yr Iesu, neu y Jesuitiaid, i wrthsefyll "heresïau," sef protestaniaeth, ac anfon cenhadon at y digred. Diau mai fel cynrychiolydd yr erlidwyr pabaidd y gesyd Elis Wyn Ignatius ymysg y llofruddion.

114\. 12. edrych, c.a. am edrychwch.

19\. *Demigorgon*. Yn gywir *Demogorgon*, un o dduwiau diweddar y Groegiaid. O'r Gr. δαίμων ysbryd, a γοργός, dychrynllyd, erchyll. Yr oedd hyd yn oed ei enw yn arswyd. Cymh. Milton P.L. ii. 965.

115\. 8. Pâp *Leo*. Yr oedd un ar ddeg o babau o'r enw hwn wedi bod cyn amser Elis Wyn. Tebyg mai at y degfed y cyfeirir yma, Giovanni de' Medici wrth ei enw priodol. Hwn oedd y pab a enynnodd lid Luther trwy werthu maddeuant pechodau.

14\. eu *Llêg* a'u *Cofenant*. Cyfamod oedd y *Solemn League and Covenant* rhwng Lloegr a'r Alban, a'i amcan i ddwyn unffurfiaeth grefyddol yn y ddwywlad, a sefydlu Presbyteriaeth yn Lloegr fel yn yr Alban. Ysgrifennwyd y Cyfamod gan y Parch. Alexander Henderson; derbyniwyd ef gan Gymanfa Gyffredinol yr Alban Awst 17, 1643, a chan Senedd Lloegr a Chymanfa Difinyddion Westminster Medi 25. Digwyddasai'r pethau hyn yn oes rhai oedd yn fyw yn amser Elis Wyn.

28\. y derfysg. Lled chwithig i'm clust i yw'r

Td. *ll.*

ymadrodd. Y mae terfysg fel rheol yn wrywaidd.

115. 28. dechruodd, c.a. neu wall ysgrif yr awdwr am dechreuodd.

29. Pâp *Clement.* Clement yr XI. oedd yn bab y pryd hyn, sef o Dachwedd 1700 hyd Fawrth, 1720. Os dadleuir nas gallai'r Bardd Cwsg eto ganfod y Clement hwn tu hwnt i'r llen, gallwn dybied mai Clement y VII. a olygir—y gwr oedd bab yn amser Harri'r VIII., pan ddadgysylltwyd Eglwys Loegr oddiwrth Eglwys Rufain.

119. 8. âg e. Tybia Silvan Evans fod *ewch* wedi ei adael allan yma—"ewch ag e;" onid tebycach fuasai *ymaith*—"ymaith ag e?" Er hyn gall ysgrifennydd weithiau doli ei ymadrodd er mwyn grymusder; ac y mae "ag e" yn ddigon dealladwy am "ymaith ag e."

14. ond rhaid i trâd fyw? Y gofynnod sydd gywir, nid y gorffwysnod fel yn rhai o'r argraffiadau, yn eu mysg yr eiddo Silvan Evans. Cwestiwn sydd yma; ond = onid; onid rhaid i trad fyw?

120. 23. fel gynt ar nôs Iau. Gynt = ar y ddaear. Gellir casglu fod yn ffynnu ar y pryd ryw ofergoel i'r perwyl hwnnw.

31. Ceisbyliaid. Argreffid y gair ag s fach am y buasai pen yr f fawr yn gwrthdaro yn erbyn y b. Gweler td. 19, ll. 12; td. 131, ll. 21.

121. 14. Sir *Edmwnt Buwri-Godffri.* Syr Edmondbury Godfrey oedd ynad a fu'n dyfal chwilio i'r cydfrad pabaidd yn amser Siarl II. Cafwyd ef wedi ei ladd a'i gleddyf ei hun yn Hydref 1678, a "bwrid ei alanas ar y Pabyddion."—*Silvan Evans.*

123. 28. tan un, h.y. ar unwaith.

125. 19. ffrydd, c.a. am ffyrdd.

127. 15. yn yngwrth. Newidir hwn gan Silvan Evans i "yng ngwrth," gan adael *yn* allan a throi *yngwrth* yn ddau air. Ond y

Td. *ll.*

mae'r gwreiddiol yn fwy dealladwy. *Yngwrth*, medd Dr. Davies, yw sydyn, annisgwyliadwy; a dengys y pennill a ganlyn o waith Lewis Morris mai un gair ydyw, a'r acen ar y sill gyntaf:

> Clywch yn y fro'r clych yn frau,
> Yngwrth orchrechiad angau.

Rhaid cael yr *yn* i wneud y gair yn rhagferf; "yn yngwrth," yn sydyn.

127. 17. dy. Yn gywir *du*. Ysgrifennir *ty* yn lle *tu* yn aml gan Elis Wyn. Gweler td. 14, ll. 3; td. 81, ll. 12; td. 145, ll. 31; ond ceir ef yn gywir weithiau, megys td. 148, ll. 6, 7. Cymharer y nodyn ar dud. 99, 16.

26. Ychwi=ych chwi? Cwestiwn sydd yma.

128. 3. dinbren, c.a. am dinben; cymharer td. 129, ll. 17.

5. yn nâl, yn y ddalfa.

129. 7. eu amser, yn lle eu hamser. Diau mai yn ysgrif yr awdwr y digwyddodd y gwall, fe allai trwy roi *amser* yn lle rhyw air arall, megys *tymor* dyweder, lle nad oedd eisiau *h*.

130. 9. *Eignion* ab *Gwalchmai*. Einion neu Eingion yr ysgrifennir yr enw yn gyffredin. Yn ol traddodiad bu i'r ellylles drwy degwch ei gwedd hudo Einion oddiwrth ei wraig, ac yna ei bradychu ei hun drwy adael iddo weled ei charnau. Pan ddychwelodd Einion adref yr oedd ei wraig ar fin priodi gwr arall. Gweler un adroddiad o'r chwedl yn yr Iolo MSS., td. 176.

18. trychant. Ysgrifennir *tri* yn *try* weithiau mewn gair cyfansawdd. Cymharer *trydydd*; gweler hefyd *trywyr*, td. 111.

31. y nos arall; td. 131, ll. 28, y dydd arall. Ymddengys yr ymadroddion hyn fel pe na baent ond cyfieithiadau llythrennol o'r Saesneg "the other night," "the other day;" ond arferir hwynt yn aml gan Lewis Morris a Gronwy Owen yn eu llythyrau.

Td. *ll.*

131. 29. Interlud y Doctor *Faustus*. Dewin o'r Almaen oedd Dr. Faustus, yn byw tua diwedd y bymthegfed ganrif. Derbyniodd ei addysg, meddir, ym mhrifysgol Cracow; ac ar ol gwario'i etifeddiaeth, ymgyfamododd â'r Diafol—efe i gael pob mwyniant bydol dros ysbaid pedair blynedd ar hugain, a'r Diafol i'w feddu yntau'n llwyr byth mwy. Ymgasglodd pob rhyw chwedl oruwchnaturiol o gylch ei enw, nes peri amheuaeth ynghylch ei fodolaeth. Cyfansoddodd y bardd Seisnig Marlowe, rhagflaenydd Shakespeare, ddrama *Dr. Faustus*, wedi ei sylfaenu ar y chwedlau am dano; ac yr oedd mân chwaraegerddi ar y pwnc yn bur boblogaidd yn yr ail ganrif ar bymtheg. Wrth gwrs, yr oedd i'r Diafol ran bwysig ynddynt; a chyfeirio y mae Elis Wyn yma at ryw chwedl ddarfod i'r un drwg, pan berfformid un o'r rhai hyn yn Amwythig, ymddangos "i chwarae ei bart." Gellir crybwyll mai ar y traddodiadau am Dr. Faustus y seiliodd y prifardd Almaeneg Goethe ei ben campwaith *Faust*.

132. 7. i droi o gwmpas yr Eglwys. Ceir hanes yr ofergoel yn y *Brython* ii., td. 120. Elai'r merched bob un a channwyll i'r Eglwys nos Wyl y Meirw (Tachwedd 2 yw dydd y Meirw); ac wrth ddull y ganwyll o oleu y tybient ragweled llewyrch y flwyddyn oedd o'u blaen. Yna elai'r rhai dibriod ddwywaith neu dair o gylch yr Eglwys heb yngan gair rhag torri'r gyfaredd, ac i'w gwelyau, lle credent y gwelent trwy eu hun y rhai a fyddai'n wŷr iddynt.

20. *troi'r Cryseu*. Rhyw ofergoel arall i'r un pwrpas a'r uchod.

133. 17. benlewyn, c.a. am bentewyn.

21. Terfynen, c.a. am Terfyneu.

26. *Ellmyn*. Yr Almaenwyr a olygir wrth yr Ellmyn; ond arfera Elis Wyn yr enw am y wlad; ac felly yn td. 44. Gellir

Td. *ll.*

cymharu'r gair *Cymru* nad yw ond yr un gair a *Chymry*, ac a ysgrifennid felly'n wastad gynt.

133. 26. ynysoedd Fferoe. Gelwir hwynt hefyd Faroe. Y mae 22 o honynt, a 17 yn cynnwys trigolion. Safant 300 milltir i'r gorllewin o Norway a thua 200 i'r gogledd orllewin o'r Shetland Islands. Nid hawdd olrhain erbyn hyn at ba symudiad crefyddol mewn lle mor anghysbell, ac mor bell yn ol, y cyfeirir yma.

134. 11. bregethwyr y *Scubor*. Ni raid dweyd mai diwygwyr ymneilltuol y dyddiau hynny a feddylir.

135. 7-10. ffordd *Rhufain*, pabyddiaeth: ffordd *Geneva*, Calfiniaeth; yn Geneva y trigai Calvin. Y pab a gynrychiolai'r naill, ac Olfir, sef Oliver Cromwell, y llall.

20. Rhaglam, c.a. am Rhaglaw.

22. *Cerberus* yn chwedloniaeth Rhufain oedd gi Pluto, duw Hades. Y ci hwn a wyliai borth Hades rhag dianc o'r meirw allan, na dyfod y byw i mewn. Pa reswm oedd gan Elis Wyn yn rhoi enw hwn ar "ddiawl y *Tybacco*," nid hawdd canfod. Nid oes gan Quevedo enw ar hwnnw ond "the *Dæmon* of *Tabacca*."

136. 31. *Apollyon*, yr enw Groeg a roddir ar "angel y pydew diwaelod," a elwir yn Hebraeg Abaddon. Gweler Dat. ix. 11. Tardd yr enw *Apollyon* o'r Gr. ἀπολλύω, dinistrio, difa. Fe gofir am y rhan a ddyry Bunyan i'r ellyll hwn yn *Nhaith y Pererin*.

137. 11. *Asmodai*. Hwn oedd yr yspryd drwg a ddisgrifir yn yr Apocrypha, Tobit, pen. vi., vii., yn lladd, y naill ar ol y llall, saith o wyr i Sara pan elent ati noson y briodas, "am fod (y) cythraul yn ei charu hi," vi. 14. Cyfeirir ato weithiau fel ysbryd drwg priodas; ac fe welir paham y'i gelwir yn "ddiawl yr anlladrwydd" gan Elis Wyn. Dywed traddodiad Iddewig diweddar mai'r un ydyw ag Apollyon neu Abaddon.

Td. *ll.*

137. 25. fyddin fawr yr *Assyriaid.* 2 Bren. xix. 35; 2 Chron. xxxii. 21; Esa. xxxvii. 36. Eithr y mae cof Elis Wyn yn wallus; nid anlladrwydd, ond cabledd Senacherib oedd y trosedd.

29. welliais, gweler yr Eirfa d.g. *gwallio.*

138. 6. *Belphegor*, neu Baalpeor. Y Baal a addolid ym mynydd Peor; un o dduwiau'r Moabiaid. Num. xxv. 2, 3.

10. mudd. Felly yn holl argraffiadau'r ganrif ddiweddaf oddigerth un 1767, lle ceir "mud." Tebyg mai c.a. sydd yma, ac mai mud ddylai fod, fel y darllenna Silvan Evans.

139. 20. *henw*; hefyd td. 140, ll. 12. Arferid yn fynych gynt ysgrifennu *henw* am *enw*, fel y lleferir ef eto gan mwyaf yn y Gogledd. Cymharer *helw* am *elw*. Gweler D. ap Gwilym, clxvi, "Henw cariad y bardd."

A'th fawrglod hynod a henwaf.
W. Lleyn.

141. 4. *Belzebub*, Baal-zebub; duw'r gwybed, a addolid gan y Philistiaid yn Ecron; 2 Bren. i. 2, 3, &c.

142. 8. wedi. Gweler nodyn ar td. 6, ll. 1.

18. ac y mae e. Dealler "rhwng" yma o'r frawddeg o'r blaen,—a rhwng y mae e, h.y. rhwng y rhai y mae e.

144. 9. Gerddi, &c. Dengys yr *ph* yn *pherthynaseu* mai o flaen y gair hwnnw y dylai'r *a* fod, neu o leiaf y dylai *a* arall fod o flaen hwnnw. Meirch a pherthynasau drudfawr, *horses and costly equipages.*

145. 21. ar y=ar ei. Fel y sylwyd yn y nodyn ar td. 109, ll. 1, *i* yr ysgrifennid gynt y gair am *his* neu *her;* ond yn y can. oes. pan oedd sain *i* yn aml i'r llythyren *y*, ysgrifennid y gair yn *y*, a seinid ef *i*. Gall mai'r hen sillebiaeth sydd gan Elis Wyn yma. Cymharer *ar y wartha*, td. 152, ll. 8.

28. rhywired. Camsillebiaeth am *rhywyred*, neu, yn gyflawn, *rhykwyred.*

Td. *ll.*

146. 23. storiâu. Clywir yr hen liosog hwn eto'n aml ar lafar. Ffurfir ef, nid o *stori* o'r Saes. *story*, eithr o *ystoria* o'r Llad. *historia*. O *ystoria* ceir *ystoria-au*, yna *ystoriâu*.

> Cyd adrodd a'm cyd oedran,
> Hen ystoriâu—onest ran.—*S. Phylib.*

147. 3. diofal ysmala. Benthyciodd Gronwy Owen yr ymadrodd hwn fel rhai eraill o'r B. Cwsc yn ei *Gywydd y Farn Fawr*:

> Gwae'r diofal ysmala,
> Gwynfyd i'r diwyd a'r da.

150. 10. *o ddàl*, h.y. o oddef; o bechod goddefol i bechod gweithredol.

151. 3. dyfrrwch, c.a. am dyfyrrwch.

21. *wraidd*, h.y. *ŵraidd*, o'r un ystyr a gwrol, ac yn tarddu, fel yntau, o *gwr*.

152. 8. *ar y wartha*. Gweler nodyn ar td. 145, ll. 21.

22. *genni*, h.y. *gennif*. Gweler y nodyn ar td. 5, ll. 20.

153. 9. *dithe'r*. Saif am *dithau er*.

GEIRFA.

D.S.—*Gweler rhestr o'r talfyriadau ar ddiwedd y llyfr.*

Abrwysg, td. 25, *meddw.* O'r gair *brwysg* gyda'r rhagddodiad cadarnhaol *a*, ac o'r un ystyr. Cymharer *trist* ac *athrist*. Arferir y gair gan Elis Wyn yn ei *Reol Buch. Sanct.*, td. 65, "Na fydd yn fynych mewn gwleddoedd, nac un amser mewn cwmpeini abrwysg." Am yr ystyr gellir dyfynnu

Dyfod yn frwysg o'r dafarn.
D. ap Gwilym, clxxiv.

Adwythig, td. 59, o *adwyth*, cyfansoddair o *ad* gadarnhaol a *gŵyth*. Ystyr *gŵyth*, medd Dr. Davies, yw "digllonedd;" felly "digllon," "atgas," ydyw adwythig.

Athrodion gweision a gwŷr
A bair adwyth rhwng brodyr.
T. Aled.

Y Prydydd, pa ryw adwyth
Sydd arnat ti 'leni'n lwyth ?
D. ap Gwilym, lxx.

Afanc, td. 125. Arferir y gair gan ysgrifenwyr diweddar am *beaver;* ond rhyw ellyll dwfr ydoedd yn ol hen chwedloniaeth y Cymry. Gelwir ef hefyd *Addanc*. Adroddir yn y Mabinogion hanes Peredur yn torri pen Addanc y Llyn (Rhys and Evans, *Mab.* td. 223-232); ond y traddodiad diweddarach, a'r un y cyfeirir ato yma, yw mai yn Llyn Llion yr oedd, ac mai Ychen Bannog Hu Gadarn "a lusgasant Afanc y Llyn i dir, ac ni thorres y llyn mwyach." Trioedd, iii. 97. Gweler *Geiriadur* Silvan Evans, d.g., *Afanc*, *Addanc*, a Hibbert Lectures y Prifathraw Rhys, td. 592-595.

Affaith, td. 129. O'r Lladin *affectio.* Golyga gyflwr rhywbeth, neu berthynas â rhywbeth, neu gyfranogaeth ynddo. Er engraifft, un o'r "naw affaith galanas" oedd "mynegi y dyn a ladder i'r dyn a'i lladdo," *Anc. Laws*, i., td. 218. Felly yma, "heb wneud affaith" yw heb wneud, nid yn unig weithred, ond dim yn dwyn cysylltiad â gweithred.

Anghysbell, td. 7, pellennig. Dyry Silvan Evans yr ystyr o "agos" i'r gair *Cyspell*, a chymer y rhagddodiad *an* yn nacaol. Ond tebycach mai cadarnhaol ydyw'r *an*, ac mai pell oddiwrth eu gilydd, *mutually distant*, ydyw cysbell.

Ail, td. 51, Saes. *aisle*, asgell adeilad, yn ol tyb Silvan Evans; ond yn rhai o'r argraffiadau newidiwyd y gair i *sail*, ac y mae'r gynghanedd yn awgrymu mai hynny sydd iawn, ac mai cam-argraff ydyw *ail* yma am *sail.*

Album Graecum, td. 104, "A name given to the excrement of dogs, which becomes white as chalk by exposure to the air." *Lloyd's Dic.* "Ni arferir ond ychydig arno oddigerth at ennyniad y gwddf, gyda mêl; a hynny oddi allan fel plastr; ond anaml, fel yr ymddengys, i ddim pwrpas." *Quincey's Compleat English Dispensatory*, 12th edit. 1749, dyfynedig gan Silvan Evans.

Alias, td. 74, 75, gair Lladin yn golygu "o fodd arall." Arferir ef yn gyffredin, fel yn y mannau hyn, i gysylltu â'u gilydd ddau enw gwahanol ar yr un person.

Anaelef, td. 88, 91, 107, 148, erchyll. O *aele* gyda'r rhagddodiad cadarnhaol *an*. Sillebir y gair yn *aele* neu *anaele* yn gyffredin:—

Gwelwn rhyw olwg aele,
Gwelw afon draw gerllaw'r lle.

D. ap Gwilym, Chwan. iii.

Ond y mae Gruffudd ab Meredydd (Myf. i. 472, ail arg. 315), a Golyddan (eto i. 156-7, ail arg. 120) yn ei odli a *champau, dagrau, trethau*; felly hefyd D. ap Gwilym, "Gwaeau anaelau o nych," a Dafydd Benfras. (Gweler Geiriadur Dr. Davies). Eithr yn Marwnad Cunedda a briodolir i Daliesin, odlir ef ag *olew*, ac *untrew* (? *untref)*

a *chyflew* (? *cyflef*) ; felly y mae'n ddigon posibl fod sillebiaeth Elis Wyn yn gywir wedi'r cyfan.

Anescorol, td. 11, nas gellir esgor arnynt, neu gael gwared o honynt ; anfeddyginiaethol.

Anhyweth, td. 147, yn briodol, *anhywaith*, sef anhawdd ei weithio, anhawdd ei drin ; o *an hy* a *gwaith*.

Annwfn, td. 8, 71, uffern. *An* gadarnhaol a *dwfn*.

Archfa, td. 23, 88, 89, 112, arogl. Y mae *w* ac *f* yn aml yn cyfnewid y naill am y llall, megys yn *cafod*, *cawod*. Saif *archfa* am *archwa*, o *ar* a *chwa*, anadl.

Aruthr, td. 9, rhyfeddol, *ar* ac *uthr*. Arfera Elis Wyn y gair yn aml i gryfhau ystyr ansoddair megys y gwna yma. Cymharer Gwrthnysig aruthr td. 89.

As, td. 6, mymryn. O'r Saesneg *ace*, a ysgrifennid yn y canol oesoedd *as*, a hwnnw o'r Ffrengig *as*, o'r Lladin *as*, o'r Roeg ἄς, "y dywedir mai cynhaniad Tarentaidd yw o'r gair Groeg εἷς, un."—Skeat.

Astrus, td. 151, dyrys, o'r Lladin, *abstrusus*.

Attreg, td. 7, 152, oediad, gohiriad. Y mae'r tarddiad yn amheus. Awgryma Silvan Evans *ad* a *rheg*, ond *adreg* a ddylasai fod felly. Tebycach ei fod yn tarddu o'r un gwraidd a'r gair *trigo*.

Bach, td. 11, *hook*. Gwydd. *bacc*, Llyd. *bach*.

Bachell, td. 104, cil*fach*; o'r un gwreiddyn a'r rhan olaf o'r gair hwn. Cymharer *y Fach*, &c.

Bandieu, td. 20, *bonds*. Yr un gair yw'r Saesneg *band* a *bond*, y ddau yn tarddu o *bind*.

Barth, td. 50, llawr. Dywed Silvan Evans fod y gair ar gyffredin arfer yng Ngwent a Morganwg ac mewn rhai parthau o Wynedd.

Bedlam, td. 12. Saesneg, *Bedlam*, M.E. *bedlem* llygriad o *Bethlehem*. Priordy St. Mary Bethlehem, a sefydlwyd yn 1247, ac a drowyd yn wallgofdy yn 1547 ar ddadgorfforiad y mynachdai. Yn ddiweddarach arferid yr enw fel enw cyffredin am ryw wallgofdy.

Beisdon, td. 61, 90, traeth. O *bais* a *ton ;* lliosog *bas* "shallow," ydyw *bais* "shallows." "Ac nyt oedd fawr y weilgi yna i *feis* y daeth ef," Mabinogion td. 35. "Tri pheth echrys eu drygsawr: hên gadno bras mewn prysgle, morvil marw

ar y veisdon, a mochyn o veddwyn."—Myf. iii. 250; ail arg. 901.

Bir, td. 144, o'r Saesneg *beer*, M.E. *bere;* Almaeneg *bier*. Dywed Skeat fod yn debyg fod cysylltiad rhyngddo â *brew*, berwi.

Bolera, td. 23, gloddesta. O'r gair *bol*.

Bonllef, td. 107, yn fwy cywir, *banllef* medd Dr. Davies; o *ban*, sef uchel, a *llef*.

Brau, td. 116, ebrwydd, rhydd. Arferir ef yn yr ystyr hwn yn aml gan y beirdd.

> Ac ymaith taflwn eu trom iau,
> Ni chânt yn frau mo'n gorfod.
>
> *Ed. Prys*, Salm ii. 3.

Breibwyr, td. 19, o'r Saesneg *briber*, llwgrwobrwywr. Tardd y gair Saesneg *bribe* o'r hen Ffrengig *bribe*, sef tamaid o fara a roddid i gardotyn. Tardd y gair Ffrengig drachefn o'r Llydaweg, o'r un gwraidd a'r gair Cymraeg *briw*, toredig, megys yn *briwfwyd*, *briwsion*, &c. Gweler *bribis* isod.

Bribis, td. 81, o'r Saesneg *bribes*, tameidiau neu friwsion; gweler *breibwyr* uchod. *Brib* oedd cynhaniad y gair mewn hen Saesneg a hen Ffrangeg, ac o'r cynhaniad hwnnw y tardd *brib* yn Gymraeg. Benthyciadau diweddarach ydyw *breib* a *breibwyr*. Dylid sylwi, er mai Celtaidd oedd y gwreiddyn cyntefig, mai o'r Llydaweg trwy'r Ffrangeg a'r Saesneg y cafodd y Gymraeg y geiriau yn y ffurfiau hyn.

Briwlio, td. 90, o'r Saesneg *broil*, o'r hen Ffrangeg *bruiller*.

Brutiau, td. 64, yn y ffurf unigol *brut* neu *brud*. Brutus o Gaer Droea oedd arwr chwedl fawr Gruffudd ab Arthur, "Ystoria Brenhinedd y Brutaniaid," am y tybid mai efe a roes ei enw ar Frydain. Galwyd y chwedl oddiwrth enw'i harwr yn "Frut y Brenhinoedd;" ac wedi hynny aeth Brut yn enw ar bob rhyw ramant. Wrth fod Brut y Brenhinoedd yn cynnwys y proffwydoliaethau meithion a briodolir i Fyrddin, aeth Brut, neu Brud, yn enw ar broffwydoliaeth neu ddarogan; ac wrth frutio neu frudio y golygir proffwydo, darogan.

Brutio, td. 61. Gweler Brutiau uchod.

Bugunad, td. 33, rhuo.

Burgyn, td. 85, corff marw, celain, ysgerbwd.

Bydan, td. 152. Bychanig o'r gair *byd.*

Bydol, td. 59. Dyn bydol; nid cybydd a olygir, ond dyn o'r byd hwn o'i gyferbynnu ag un o diriogaeth angeu.

Bytheirio, td. 23, cyfogi. Llygriad o *brytheirio.* Y mae'r tarddiad yn amheus.

Cadfa, td. 95, 106, tyrfa; o *cad* a'r terfyniad *fa.*

Cadlais, td. 85, llannerch. Nid camargraff ydyw'r sillebiaeth, canys fe ddyry Dr. Davies y ddwy ffurf *Cadlais & Cadlas*, a'r ystyr a rydd iddynt yw "*Area.*" Os *glas* ydyw'r ail elfen yn y gair, gall *glais* fod yn ffurf liosog o hono, fel *bais* o *bas* (gweler d.g. *beisdon*). *Gwelltglais* nid *gwelltglas* a ddywedir mewn rhannau o Wynedd hyd heddyw.

Cainc, td. 16, cangen; mewn miwsig, *air*, yr hyn a gamelwir yn "alaw" yn y dyddiau hyn.

Canel, td. 100. O'r Saesneg *kennel.* Gair Ffrengig Normanaidd, wedi ei ffurfio o *ken*, ci, yn tarddu o'r Lladin *canem.*

Canhebrwng, td. 28, neu, cynhebrwng; y gair cyffredin yng Ngwynedd am angladd neu gladdedigaeth. Y mae'r ddau sillafiad yn hen. Wrth gwrs, yr ystyr wreiddiol ydyw cyd-ddanfon, cydganlyn. Gweler *ebr* isod.

Carl, td. 146, cybydd, cerlyn. O'r hen Saesneg *cherl, cheorl*, Anglo-Saxon *ceorl*, Saesneg diweddar *churl.* Am y gair *churl* yn yr ystyr o gybydd gweler *Isaiah* xxxii. 5.

Carnlladron, td. 19, 78. Codid *carn* neu bentwr o gerryg, yn yr hen amseroedd, ar feddau gwroniaid, fel arwydd o anrhydedd. Pan ddechreuwyd claddu mewn mynwentydd, medd Dr. Pughe, aeth y garn i anfri, ac ni chodid hi ond ar fedd troseddwr. Felly, *carnlleidr* yw lleidr yn haeddu ei gladdu dan garn. Cymharer td. 101, ll. 2, ac hefyd *carnfradwr*, *carnfeddwyn*, *Carn-Sais*, &c. Fe all, er hyn, nad oedd *carn* ond arwydd o enwogrwydd o ryw fath; ac i'r ystyr ddrwg yn unig lynu wrth y gair fel wrth y gair *notorious* yn Saesneg.

Carnwinedd, td. 145. Darllenna Silvan Evans a Pughe, "ar ei garnewinedd," sef ar ewinedd ei

garnau, neu ar flaenau ei draed. Nid yw'n ymddangos fod y gair yn digwydd yn unman arall.

Cart, td. 97, *chart*. Tardda drwy'r Saesneg, a'r Ffrangeg a'r Lladin, *carta*, *charta*, o'r Groeg *χάρτη*, dalen o bapur. Y mae amryw ffurfiau i'r gair yn Saesneg, *card*, *carte*, *chart*.

Catffwl, td. 132. Tybia Silvan Evans mai cetyn neu ddarn o ffwl a olygir. Tebycach gennyf mai o'r Saesneg *cad*, *caddie*, adyn isel, y daw rhan gyntaf y gair. Tardd y gair hwn o'r Ffrangeg *cadet*; a'i hen ystyr yn Saesneg oedd bachgen o negeseuwr. Arferir y gair *cat* ym Môn am was bach mewn fferm. Lle bo'r llafariad yn fer tuedda'r Cymry i galedu'r gydsain.

Ceisbwl, td. 19, Saesneg *catchpole*, beili, un a gymerai droseddwyr i'r ddalfa. Gelwid ef felly am fod ganddo, at *ddal* ffoaduriaid, *bolyn* a math o goler haearn ar ei ben, wedi ei lunio i lithro'n hwylus am ben y ffoadur a'i gadw'n ddiogel yn y ddalfa. Gweler portread o hono yn Chambers' *Book of Days*, ii. 365.

Celanedd, td. 66, cyrff meirw, yr unigol yw *celain*. Cymharer *gwraig*, *gwragedd*; *neidr*, *nadredd*; *rhiain*, *rhianedd*.

Celffaint, td. 99, hen bren crin. Gweler D. ap Gwilym, Chwanegiad vii. 39. Arferir y gair yn aml megys yma am hen ddyn.

> Codi a wnai'r delff gelffaint
> O'i wâl ei hun, awel haint.
>
> *D. ap Gwilym*, clxxiv.

Cêr, td. 42, 57, taclau; o'r Saesneg *gear*.

Cerlyn, td. 140, bychanig o *carl*, cybydd. Gweler *carl* uchod.

Cêst, td. 15, bol, yn enwedig gormod o hono. O'r Llad. *cista*. Cymharer Saes. *chest* o'r un tarddiad.

Cestyn, td. 140, 143, bychanig o *cast*, td. 24. O'r hen Saesneg *cast*, sef dichell. Gair Scandinavaidd.

Ceubal, td. 66. Y mae Elis Wyn yn arfer y gair fel y gwneir eto mewn mannau yn yr un ystyr a *cheudod*; ond math o gwch ydyw *ceubal* mewn gwirionedd. Tardd o ryw ffurf Lladin tybiedig *caupalus*; nid yw'n digwydd ond yn y ffurfiau

caupulus, *caupilus*. Loth, *Les Mots Latins*, d.g. *ceubal.*

Ceubwll, td. 8, pwll gwag. O *cau*, Llad. *cavus*, gwag.

Ceuddrws, td. 114. Ystyr y rhagddodiad *ceu* ydyw gwag, gweler uchod. Nid yw'n hollol glir pa beth a olygir wrtho yma. Dywed Silvan Evans yn ei Eiriadur mai *trap-door* yw ceuddrws.

Ceulo, td. 3, tewychu fel llaeth; o'r Llad. *coagulo*.

Ceunach, td. 23, ysgyfarnog. *Ceinach* yr ysgrifennir y gair yn gyffredin. Y mae ei darddiad yn ansicr, ond gall fod perthynas rhyngddo a'r gair *cwnhingen*, hen Saesneg *conyng*, Lladin *cuniculus*.

Ceunant, td. 7, 8, nant sech. Gweler *ceubwll* uchod.

Cibedrychiad, td. 15. Cymharer *cipolwg*. O wraidd y gair *cipio*.

Cigweiniau, td. 8, crafangau; unigol *cigwain*, *fleshhook*. Yr ail elfen o'r un gwraidd a *gwanu*, *trywanu*. Ceir y gair yn aml yng Nghyfreithiau Hywel.

Ciwed, td. 6; ysgrifennir y gair gan rai yn *giwaid* fel petai'n lliosog; ond gair unigol benywaidd ydyw, yn tarddu o'r Llad. *civitas;* ac y mae sillebiaeth Elis Wyn yn berffaith gywir.

Cleimiau, td. 41. "Os yw 'cleimiau claer' (o'r Saesneg *claim*) yn ddarlleniad cywir, nid yw yr ymadrodd amgen na geiriau llanw i helpu'r mesur a'r gynghanedd. Buasai '*clemiau* claer' yn rhoddi rhyw fath o ystyr."—*Silvan Evans.*

Cleimio, td. 46, hawlio; o'r Saesneg *claim.*

Clipwyr, td. 19, Saesneg *clippers*, rhai fydd yn clipio neu docio arian bath. Arferwyd y gair clipiwr yn y bedwaredd ganrif ar ddeg gan Fadog Dwygraig (*Myf.* i. 488, ail arg. 326).

Clôs, td. 75, *trousers*. Saesneg *small-clothes.*

Clul, td. 70, caniad cloch ar farwolaeth un. Y mae i'r gair amryw ffurfiau yn Gymraeg,—*cnul*, *cnull*, *cnill*. Tarddant oll o'r hen Saesneg *knillen*, Anglo-Saxon *cnyllan*, curo'n drystfawr. Arferir y ffurf *clul* gan Iolo Goch 300 mlynedd o flaen Elis Wyn.

> Gyfryw glul ar ol gafr gloff.
>
> *Gweithiau* (Ashton) td. 411.

Cnâ, td. 21, cnaf, dyhiryn. O'r Saesneg *knave.*

Codog, td. 29, cybydd; un yn meddu llawer o *godau.*

Coegfall, td. 127. *Coeg*, gwag, gwamal, *mall*, drwg. Newidiwyd y gair i *goegfalch* mewn rhai argraffiadau diweddar.

Cogiwr, td. 21, Saes. *cogger*, twyllwr gyda'r disiau. Digwydda'r gair Saesneg *to cog* gyntaf yn 1532, yn ol Geiriadur Dr. Murray; ac ymddengys yn gyffredin wrth y cyd-destun mai rhyw dric o daflu'r dis a olygid. O'r ystyr hwn daeth i olygu twyllo yn gyffredinol; arferir *cogio* ar lafar yng Ngwynedd heddyw am *dwyllo*—"ei gogio a gafodd;" ond yn fwy cyffredin am *pretend*—"cogio cysgu" *to simulate sleep*. Nid yw'r gair yng Ngeiriadur Dr. Davies, ond ceir ef yn y ffurf *coggio* yn rhestr geiriau ychwanegol y Dr. a gyhoeddwyd gan Ed. Llwyd. Newidiodd Dr. Pughe y gair i *coegio* er mwyn ei darddu o *coeg;* a chymerodd rhai o'r geiriadurwyr Saesneg yn ganiataol fod hwn yn air gwirioneddol, a tharddasant *to cog* o hono. Newidiodd Silvan Evans air y Bardd Cwsg yn y fan hon i goegiwr, heb sôn dim; ac ni cheir yn ei Eiriadur ond *coegio*, heb awgrym mai *cogio* yw ffurf gyffredin y gair. Dyfynna *coegio cysgu* fel ymadrodd cyffredin yng Ngwynedd; ond ni chlybu neb y fath ymadrodd yng Ngwynedd; ac nid yw llafar Gwynedd yn troi *oe* yn *o* yn y fath le; ni ddywedir *codio* am *goedio*, na *cholio* am *goelio*. Nid oes rith o sail dros dybio fod a wnelo'r gair â *coeg;* dyry'r gair hwn y ferf gyffredin *coegi*, *to be sarcastic*. Tardd *cogio* yn ddiameu o'r Saesneg *cog;* ac am hwnnw, fel y dywed Dr. Murray, "as in other cant terms, the origin has not been preserved."

Collborth, td. 74, 80. Porth y colledigion. Gair a luniodd Elis Wyn.

Corpws, td. 6. Benthyciad diweddar o'r Lladin *corpus;* hen fenthyciad o *corpus* ydyw *corff.*

Costog, td. 38; corgi, ci ffromedig. Arferir ef am ddyn sarrug. Ceir y gair fel ansoddair td. 136.

Cowled, td. 152, llygriad cyffredin o *coflaid.* Yma arferir ef am *gofl* neu *fynwes*, ac nid yn yr ystyr arferol o lonaid breichiau.

Cottyn, td. 29. O *cot.* Byrhâd o hwn yw *cot*, td. 30, lliosog *cottiaid*, td. 124.

Crab, td. 30, Saes. *grab.*

Crau, td. 41, twll, megys crau nodwydd ddur, crau

bwyall. Newidiwyd y gair i *crai* gan Dr. Pughe, er mwyn ceisio gwreiddyn i *craidd*, &c., a cheir ef yn y ffurf hon ym Meiblau'r Feibl Gymdeithas o arg. 1807 hyd heddyw. Dilynwyd Pughe gan Silvan Evans yn ei arg. o'r B. Cwsc; ond yn ei Eiriadur, cywira Mr. Evans y gwall, a dyry brofion cedyrn mai *crau* yw'r ffurf gywir, a dywed na welwyd erioed mo'r ffurf *crai* cyn ymddanghosiad geiriadur Pughe.

Crawn, td. 65, peth wedi casglu neu gronni ar ddoluriau. O *crawn* y ffurfir y gair *cronni.*

Creifion, td. 26, *scrapings*, o *crafu.*

Creu, td. 37, 65. Arferir *crĕu* mewn hen Gymraeg am grawcian bran, yn union fel y ceir ef yn yr ail o'r lleoedd hyn. Ymddengys fel petai Elis Wyn yn y fan gyntaf yn ei gamgymeryd am *grefu*, gair a fenthyciwyd, mae'n debyg, o'r Saesneg *crave.*

Cribinwyr, td. 125, cybyddion.

Crogyn, td. 7, *hangdog.*

Crugo, td. 93, poenydio. Nid yw'n tarddu yn rheolaidd o'r Lladin *crŭciare;* ond gall mai benthyciad diweddar o hono ydyw.

Crwth, td. 22, hen offeryn Cymreig tebyg i ffidl. Tybir mai gwrywaidd y gair *croth* ydyw *crwth*, ac mai ffurf grothog yr offeryn a awgrymodd yr enw. Gwydd. *crotta.*

Cuchio, td. 7, gwneud cilwg. O'r gair *cuwch.* Y mae'r cyfuniad *uw* yn troi'n *u* fel rheol pan ychwanegir sillaf ato; megys, *uwch*, *uchel; buwch*, *buchod; lluwch*, *lluchio; cuwch*, *cuchio.*

Cuwch, td. 8, cilwg. Lliosog *cuchiau.* Gweler *cuchio* uchod.

Cwestiwr, td. 41. Wrth y gair Saesneg *questman* y golygid un a roddai hysbysrwydd am droseddau, ac a gychwynai fân erlyniadau; achwynwr cyhoeddus.—Lloyd's *Dic.* "Y mae dywedyd bod dyn yn cwesta ar hwn a'r llall yn ymadrodd cyffredin yn Nyfed."—*Silvan Evans.*

Cwcwaldiaid, td. 102. Y ffurf fwyaf cyffredin ar y gair yw *cwcwallt.* O'r Saesneg *cuckold* (yn yr hen ffurf *kukwald*,) gŵr a'i wraig yn anffyddlon iddo. Tardd y gair o'r hen Ffrengig *coucol*, a hwnnw o'r Lladin *cuculus*, cog; am fod y gog yn dodwy

yn nythod adar ereill. Cyfeiriad sydd yn y lle hwn at yr hen syniad fod cyrn yn tyfu ar ben cwcwallt.

Cwmbrus, td. 75, Saesneg *cumbrous*, rhwystrus.

Cwsmeiriaid, td. 119, yn gyffredin *cwsmeriaid*, unigol, *cwsmer;* o'r Saes. *customer*. Effaith sillebiaeth y gair *cymeiriaid* (ll. 8) sydd arno yma.

Cydcwyn, td. 76, cyhuddiad, *indictment*.

Cyfarthwyr, td. 19, 62, 120. Mae'n debyg, fel y sylwa Silvan Evans, mai'r *dadleuwyr* neu'r bargyfreithwyr a olygir, gan yr enwir y twrneiod ar wahân (td. 62, 120). Ni wyddys fod y gair i'w gael yn yr un ystyr yn unman arall. Gall fod Elis Wyn yn bwriadu iddo fod yn fath o chware ar y gair *cyfreithwyr*.

Cyfog, td. 11, chwydu, gloesi. Llygriad o *cyfod*, gair a arferir yn yr un ystyr. Gweler *Geiriadur* Silvan Evans.

Cyfrdo, td. 52, drosto oll; o *cyfr* a *to*. Cymharer *cyfr-goll*.

Cyfrodedd, td. 28, cyd-weëdig; *cy—brodio*. O'r Saes. *broider* (yn ei hen ffurf *broder*), a hwnnw o'r hen Ffrangeg *broder*.—Skeat.

Cyfyl, td. 64, 101. O'r un gwreiddyn ag *ymyl*. Ar eu cyfyl, ar eu pwys, i'w hymyl, yn agos atynt.

Cyff cler, td. 30. *Cyff*, boncyff, o'r Lladin *cippus*. *Cler*, y beirdd, benthyciad diweddar o'r Lladin *Clerus*, yn yr ystyr o ddynion dysgedig. Yn yr hen Eisteddfodau, gwneid gwr o bencerdd yn *gyff cler*, i'r holl fân feirddiach ganu gogan iddo o'r hyn ddigrifaf a allent; a chai yntau eu hateb drannoeth. *Gramadeg* J. D. Rhys, td 304, *Y Greal*, td. 332.

Cymhendod, td. 26, *nicety*. O cymen, *nice*, *neat;* o *cym* a *pen*.

Cymmeiriaid, td. 72, 94, 119, lliosog o *cymar*.

Cynhaig, td. 100, ansoddair wedi ei ffurfio o'r lliosog *cŵn*.

Cynheica, td. 100, berf wedi ei ffurfio o *cynhaig*.

Cynhinion, td. 21, dernynnach. Sillebir yr unigol yn *cinyn* gan Dr. Davies, ac y mae Silvan Evans yn sillebu'r lliosog yn *cinynion*. Ond *cynhinion* a ddywedir ym Môn; a'r *y* a geir gyntaf yn wastad, mi dybiaf, mewn hen ysgrifau, o leiaf yn y lliosog ac yn y ferf *cynhinio*, sef darnio.

Cynnio, td. 100, o'r gair *cŷn*, sef ebill.

Cynnud, td. 40, tanwydd, deunydd tân.

Cynnws, td. 32, yn gywir *cynnwys*, sef, yn y fan hon, caniatau. O'r Lladin *condensus*, cyd-wasgedig. *Lle cynnwys* ydyw lle cyfyng, am fod pethau wedi eu gwasgu ynghyd ynddo. Dywedir fod lle yn *cynnwys* pethau am eu bod ynghyd ynddo; ac o hynny ystyr gyffredin y gair ydyw dal, derbyn; ac o hwnnw ceir yr ystyr ffigyrol o ganiatau.

Cynnwysiad, td. 44, 51, caniatad. Gweler uchod.

Cystwyo, td. 126, cospi, fflangellu. O'r hen Ffrangeg *castoier*, a hwnnw o'r Lladin *castigo*.

Cythryfwl, td. 126, terfysg. Tardd y gair o'r Llad. *contribulo*, a sillebiad Elis Wyn yw'r cywiraf yn ol y tarddiad, er na wyddai efe wrth gwrs ddim am y tarddiad.

Cywiro, td. 32, cadw addewid. Pennu oed, *to make an appointment;* cywiro oed, *to keep an appointment.*

Chwap, td. 56, 143, 149, ar darawiad. O'r Saesneg *whap*, taro.

Chwippyn, td. 135, ar darawiad. O'r Saes. *whipping*.

Dadmer, td. 51, meiriol, dadlaith. *Dadmer* yw'r gair cyffredin yng Ngwynedd. Gwelir yr un gwreiddyn yn *go-fer*, *di-fer-u*. Yr un gwraidd hefyd a geir yn y gair *meir*-iol.

Daed, td. 67, 73, 145, *cystal;* y radd gyfartal o *da*.

> Ba ddelw na bai dda Wiliam,
> A daed fu ei dad a'i fam?
>
> *Gram. J. D. Rhys*, td. 251.

Damchwa, gweler Tamchwa.

Dèl, td. 67, cyndyn, ystyfnig, anynad, medd Dr. Davies.

Diadlam, td. 69, o *di-ad-llam*, nas gellir llamu'n ol drosti, neu, td. 149, o hono. Ceir y gair yng Ngeiriadur Dr. Davies dan y gair Lladin *irremeabilis*. Diau mai oddiar y Bardd Cwsc y benthyciodd Gronwy Owen y syniad am y wal ddiadlam rhwng y ddau fyd yng *Nghywydd y Farn Fawr*.

> Bydd hadl y wal ddiadlam,
> Yrhawg, a chwyddawg a cham.

Diaspedain, td. 118, llefain, seinio; o *diaspad*, llef. "Or clywi ddiaspad dos wrthi, a diaspad gwraig (yn) annad diaspad o'r byd."—*Mab.* 195.

Dibriddo, td. 85, ymadael â'r corff o bridd; gair grymus a ffurfiwyd, mae'n debyg, gan Elis Wyn ei hun.

Dichlined, td. 17, yn fwy cywir *dichlyned;* dichlin, td. 101, 110, h.y. dichlyn. Diwyd, gofalus. O wraidd y gair *glynu.*

Diesgor, td. 131, anesgorol, nas gellir cael gwared o hono.

Difachio, td. 114, dad-fachu.

Difes, td. 86. Y gair Lladin *Dives*, goludog. Arferir yr enw yn gyffredin am y gwr goludog yn y ddameg, Luc xvi.

Difregwawd, td. 61. "Difregwawd Taliesin" y gelwir un o'r caniadau a briodolir i'r Cynfardd. Nid yw'r darn yn hen lawysgrif *Llyfr Taliesin;* a dengys yr iaith mai diweddar yw. Mewn cân arall a briodolir i Daliesin y digwydda'r llinellau a ddyfynnir yma. Cân ysgrythyrol seml ydyw "Difregwawd Taliesin," heb broffwydoliaeth na dirgelwch ynddi; a phrin y mae digon o sail i gysylltu'r pethau cyfriniol hyn â'r gair difregwawd. Hen ystyr *gwawd* ydyw cân, neu gân o fawl. Ystyr *breg* ydyw toriad neu goll mewn peth; *difreg* ydyw *flawless*, di-fai, heb goll ynddo. Tebyg ei fod o'r un gwreiddyn a'r Saesneg *break*, Lladin *frango*, &c. Felly ystyr difregwawd yw cân ddi-fai, cân berffaith.

Dihafarch, td. 38, cryf, pybyr, bywiog. Y mae ystyr a tharddiad *hafarch* yn anhysbys.

> Mab Llywarch ddihafarch ddyndid.
>
> *Llyw. ap Llywelyn.*

> I'r cadfarch dihafarchwych,
> Carnau a roes,—cyrn i'r ych.
>
> *Grw. Owen.*

Dihenydd, tud 12. *Y Ddinas ddihenydd*, Dinas angeu, neu Ddinas Distryw. Y mae i'r gair *Dien* wahanol ystyron; golyga *fresh*, megys

> Dan lwyn a dien lannerch.
>
> *D. ap Gwilym*, xliv.

Hefyd, tragwyddol, megys yn yr ymadrodd *Duw Dien.* Ond yr ystyr fwyaf cyffredin o *ddien* neu *ddihenydd* ydyw marwolaeth, neu gospi trwy farwolaeth. Yma Dinas wedi ei dedfrydu i

farwolaeth; *dynion dihenydd*, dynion dan gollfarn. Gall *di* fod yn gadarnhaol neu negyddol; a thybia Silvan Evans fod y gair yn yr holl ystyron uchod yn tarddu o *en*, y gwraidd a geir yn *enaid;* ac mai o *hen* y tardd y gair yn yr ymadrodd *hen ddihenydd*. Diau fod y gair *hen* wedi effeithio ar *ystyr* yr ymadrodd hwn pan fabwysiadwyd ef gan gyfieithwyr yr Ysgrythur; ond yn yr ystyr o ddyn neu ddynes hen iawn, fe dybir gan rai mai un digon hên i'w ddienyddio a feddylid—ymadrodd yn dod i lawr o oesau barbaraidd pan leddid y neb nad oedd o ryw fudd i gymdeithas.

Dinbenstrellach. Gweler dan y llythyren T.

Diofryd, td. 132. O *di* negyddol, a *go-fryd;* y gwrthwyneb o roi *bryd* ar beth; ymwrthod â pheth.

Diphwys, td. 73, serth, *precipitous;* yma diwaelod. Cymharer *affwys*.

Dîs, disiau, td. 21, 102. Saes. *dice*.

Diymannerch, td. 27, heb ddywedud gair, heb newid geiriau.

> F' athro Gruffudd, o'th guddiwyd
> Mewn arch oer, di-'mannerch wyd.
> *W. Lleyn* (Marwnad Gr. Hiraethog).

Dlêd, td. 63, 83. Dyma gynhaniad y gair yng Ngwynedd, a diameu ei fod yn gywirach na'r ffurf dŷled. Ysgrifennid ef yn y canol oesoedd *dlyet* neu *dylyet*. Yn Llyd. *dle* ydyw, yng Ngwyddeleg *dliged*.

> Dled ar bob dyn, dychryn daith,
> A'r aned yw marw unwaith.
> *S. Tudur* (*Gram.* G.R., td. 366).
> Na, dylêd neu dal ydyw.
> *D. Wyn* (*Blod. Arf.*, td. 80).

Drwp-hwl-rwp, &c., td. 89. Gweler dan T.

Dwned, td. 141, gramadeg, neu egwyddorion ymadrodd.

> Llaw Dduw a fu'n lladd awen,
> Lladd enaid holl ddwned hên.
> *T. Aled* (Marwnad D. ap Edmwnd).

Ond yma golyga ymadrodd yn gyffredinol, sef dadwrdd. Tardd y gair o'r Saes. *donet*, a hwnnw'n tarddu o enw *Ælius Donatus*, gramadegydd enwog yn y bedwaredd ganrif. Petai'r gair yn tarddu'n uniongyrchol o'r enw Lladin,

Dunawd a fuasai; ac yn wir fe'i ceir yn y ffurf honno fel enw personol (*Bruts*, td. 118, 141, 200, 237.)

Dwylyw, td. 132, y ddwyblaid. "Os gweddwon yw'r *ddwylyw* sydd i'w priodi," Canonau Eglwysig, 104. Dywed Silvan Evans yn ei Eiriadur mai o *dwy* a *lliw* y tardd; ac y mae Dr. Davies yn ei sillebu *dwyliw* a *dwylyw*. Un peth yn erbyn yr eglurhad yw fod *lliw* yn air gwrywaidd, ac arferir *deuliw* yn gyson gan y beirdd mewn ystyr arall, megys "deuliw sêr," ail i liw'r sêr. Ysgrifenna Ieuan Deulwyn *dwylwy* (*Flores*, dan y pennawd "Anwadalwch"); pa ffurf sydd gywir nid hawdd penderfynu.

Dychan, td. 7; o *dy* negyddol a *cân;* cerdd ogan, difriaeth.

Dyfosiwn, td. 36, Saes. *devotion*, addoliad; td. 14, defodaeth.

Dyfyn, td. 66, 70, gwŷs, *summons;* td. 128, *to summon;* o *dy* a *mynnu*. Gwysio neu ddwyn gerbron ydyw ystyr *dyfynnu* yn wastad yn y canol oesoedd.

> Dyfyn a enfyn Dofydd,
> Bloedd erchyll, rhingyll a'i rhydd.
>
> *Gro. Owen.*

Dynan, td. 34, bychanig o *dyn*.

Dy-rinc td. 101, geiriau dynwared. Gweler dan *Trwp-hwl-rwp*.

Dyri, td. 92, cân ar fesur rhydd. Y mae'n debyg fod yr esboniad cyffredin yn gywir, sef ei fod yn tarddu o'r gair *rhif*, fel y mae'r gair Saes. *rime* (a gamsillebir yn *rhyme*) yn tarddu o'r A.S. *rím*, nifer, o'r un gwraidd a *rhif*.

Ebr, td. 7 &c., Eb, td. 9, &c. Collid yr *r* yn y gair hwn o flaen cydsain fel y'i collir yn y fannod *yr;* am hynny tybiodd ysgrifenwyr y canol oesoedd mai'r fannod *oedd* yr *r* hon, ac ysgrifennant y gair fel dau—*hep yr*, neu *hep y*. Tardd o'r gwraidd cyntefig *sequ*; yn Gymraeg try *s* yn *h* a *qu* yn *p;* ac o'r un gwraidd y daw'r Gr. *ἔνι-σπε*, dywedodd, y Llad. in-*sex*-it, dywedodd, yr Almaeneg *sagen*, a'r Saes. *say*.—Fick ii. 296. Gwraidd cyffelyb sydd i'r geiriau Gr. *ἕπομαι*, Llad. *sequor*, canlyn—berfau â ffurf oddefol ac ystyr weithredol; a

thebyg mai'r un ydyw'r gwraidd *hebr-wng* yn Gymraeg. Fe allai mai cymysgu'r ddau air fu achos yr *r* oddefol yn y gair *hebr* neu *ebr*. Ysgrifennai Cynddelw Brydydd Mawr *hebu* a *hebaf*. Gram. Dr. Davies, td. 139. Cyfansoddeiriau o hono ydyw *ateb* a *gohebu*.

Ebwch, td. 56, ochenaid; gall mai *eb* uchod ydyw, gyda'r terfyniad *wch*.

Ehud, td. 18, ffôl. "Yr ehud a goelia bob gair." Diar. xiv. 15.

Eirias, td. 72, gwynias, *white-hot*. O'r gwraidd cyntefig *arg*, disglair, a geir yn *eirian* disglair; ac *arian* (o'r Llad. *argentum*) y metel disglair. Tebyg mai'r un gwraidd sydd yn *eira*, ac yn *arien*, barrug, Gwydd. *arg*, eira.

Eisteddfod, td. 129, *session*.

Elfydd, td. 44. Ysgrifennir hefyd *eilfydd*; cyfartal, hafal; o'r un gwraidd ag *ail*, a'r Llad. *alius*.

Ertolwg, td. 13. Mi dybiwn mai llygriad o *atolwg* ydyw.

Erthwch, td. 93, 120, tuchan. Yr un terfyniad ag a geir yn *ebwch*; nid yw'r gwraidd yn amlwg, ond gall fod yr Ariaidd *pard*. Gweler rhestr Skeat.

Erthwch fel yr hwch yr haf.—*Gro. Owen.*

Eurych, td. 24, gof *aur*; wedi hynny gildiwr, neu dincer.

Euryn, td. 34, darn aur.

Fâd-felen, y, td. 61. Gweler dan Mad.

Ferdit, td. 130, Saes. *verdict*, dedfryd.

Flour-de-lis, td. 16, Ffrangeg *fleur-de-lis* = blodeuyn y lili.

Ffloringod brig ni'm digiai,—
Fflwr-de-lis gyfoeth mis Mai.

D. ap Gwilym, cxliv.

Fry, td. 10, 12. Gweler dan y gair *obry*.

Fyddan, td. 61, yn gywir *efyddan*, padell efydd neu bres. Ceir y gair *efydd* mewn Cymraeg hynafol yn y ffurf *emid* (gloss ar *aere*); a'r gair Gwydd. cyfatebol yw *umae*, ond ni wyddys ymhellach o ba beth y tarddant.

Ffafrau, td. 29, Saes. *favours; wedding-favours*, rubanau a wisgir mewn priodas.

Ffardial, td. 102, Saes. *fardel*, sef parsel neu bac.

Gall mai rhai yn cario paciau a olygir. Arferir *ffardial* mewn rhai mannau eto am y *riff-raff*.

Ffest, td. 140, o'r hen Saes. *fest*, A.S. *fæst*, Saesneg diweddar *fast*, diysgog, cadarn.

Fflagenni, td. 24. O'r Saes. *flagon*, ffurf arall ar *flascon*, o'r Lladin isel *flasconem*, fflasg. Llestr a gwddf main i ddal gwirod.

Ffloreg, td. 26, yn fwy cyffredin, *ffiloreg*, *nonsense*.

Ffollt, td. 112, Saes. *fold*, corlan, lloc. *Ffald* yw'r hen ffurf ar y gair yn Gymraeg, o'r A.S. *fald*.

Fforestwyr, td. 19. Saes. *foresters*, ceidwaid coedwigoedd, o'r Lladin isel *foresta*, o'r Lladin *foris*, allan, i maes, *out of doors*. Y mae *fforest* yn air cyffredin yn y Mabinogion.

Ffrae, td. 20. Saes. *fray*, ymrafael, byrhad o *affray*.

Ffristial, td. 27. Sonia D. ap Gwilym am "Chwarae ffristial a thawlbwrdd" (Cywydd ii.); gellid meddwl felly mai ffristiawl y cynhenid y gair y pryd hynny. Dyfynna Pughe o'r un awdwr "Gwerin ffristiol a tholbwrdd;" felly rhyw chwarae tebyg i *chess* oedd, â bwrdd a "gwerin" (*chessmen*). Gweler Tawlbwrdd.

Gibris dy-glibir dy-glabar, td. 122. Geiriau gwneud, yn dynwared mân siaradach; eu ffurf wedi ei hawgrymu gan y Saes. *gibberish*, a'r Cymr. *clebar*.

Godardau, td. 24, llestri yfed. Hen Saes. *goddet*, Ffrangeg *godet*. "A wooden godded or tankard." —Florio, 1597-1603. Diau mai'r gair *tankard* a effeithiodd ar derfyniad y gair yn Gymraeg.

Gorchwylus, td. 74, gwylaidd, swil; o *gŵyl*, *modest*.

Goriadeu, td. 6, h.y. agoriadau. *Agoriad* ydyw'r gair cyffredin yn y Gogledd am allwedd, *key*.

Greddfu, td. 11, dyfod yn ail natur.

Grydwst, td. 19, dadwrdd, cynnwrf. Ar ymyl y ddalen gyferbyn a *murmuro*, Luc v. 30, dyry William Salesbury "grwgnach, grydiaw, ymrydwst." Y mae'n lled debyg nad yw'r gair yn ddim amgen na'r gair *crydian*, *crydwst*, a arferir, yn enwedig yn y ffurf olaf, gan y beirdd. Ymddengys fel cyfansoddair o *cryd*, cryndod, cynnwrf.

Gwadd, td. 38, 39, byrhad o gwahodd, *to invite*.

Gwalfa, td. 103, gorweddfa; o *gwâl* a'r terfyniad *fa*.

Gwallio, td. 27, 79, 137. Gyrru gwall ar; dwyn i warth.

Gwallwfus, td. 12. Gall mai camargraff am *gwallgofus* yw ; felly y darllenna Silvan Evans.

Gwenwyn, td. 17, *poison.* Ond yma *spite.*

Gwrêng, td. 106, 143. Yr hen sillebiaeth oedd *gwreang.* Tybir ei fod yn tarddu o *gwr* ac *eang,* a'i fod o'r un ystyr a *freeman.*

Gwdyn, td. 94, lliosog o gwden, *withe.*

Gwrddlosgi, td. 94 ; gwrdd yw cryf. Newidia Silvan Evans y gair i gwyrddlosgi.

Gwrthrimmyn, td. 90. Gefail, *pincers.* O *gwrth* a *rhimyn,* min. Tybir fod y gair Saesneg *rim* yn tarddu o'r Cymraeg *rhim.*

Gwyddanes, td. 51 ; Gwyddan td. 55, *witch ;* dyry Dr. Davies yr ystyr o "gawres" hefyd dan y gair *gwiddon.* Nid oes gan Dr. Davies ond y ffurf *gwiddon ;* ac nis gwn am ffurf heblaw *gwiddon, gwiddonod* yng Nghymraeg y canol oesoedd. Sonnir yn y Mabinogion am " y widdon orddu, merch y widdon orwen," td. 123, ac am " widdonod Caerloew," td. 210. Ar lafar gwlad ychwanegwyd y terfyniad *es* er dangos yn eglurach mai benywaidd yw'r gair ; a throwyd *o* i *a* fel yn *coranau* am *coronau.* Camsillebiad diweddar yw rhoi *y* yn lle *i* yn y gair ; ac o'r camsillebiad hwn tybiwyd fod y gair yn tarddu o wraidd y gair *gwy*bod ; gwnaed *gwyddon* yn wrywaidd, ac y mae'r geiriau *gwyddoniaeth, gwyddonydd,* &c., i'w holrain i'r cyfeiliornadau hyn.

Hai, hai-ptrw-how, &c., td. 102. Ebychiadau gyrwyr gwartheg.

'Hangle, td. 13, ehangle, lle eang. Tardd *eang* o *ek* negyddol (Llad. *ex*) ac *ang,* cyfyng.

Hedlam, td. 109, llam hedegog, naid ar hedeg. Gweler *llamhedyddion.*

Heirn, td. 90, heiyrn, lliosog o haearn.

Heldrin, td. 72, helbul, trafferth. O *hel,* hela, *hunt ;* a *thrin* brwydr neu drafferth.

Henffel, td. 105, 136, hengall ; o *hên* a *ffêl,* cyfrwys, call ; cymharer *hengraff* td. 29, ll. 26, a *hên iawn* td. 45, ll. 2.

Herwyr, td. 18, *champions.* Ffurfir y gair o *herw* a *gwr.* Yr hen ystyr oedd ffoadur, *poacher, robber ;* megys,

Herwr glân, heb alanas,
Heno wyf i'w phlwyf a'i phlas.

D. ap Gwilym, xxiv.

Gall mai effaith y gair *her*, *herio* ydyw'r ystyr o *ryswr* neu *champion*, a ddyry Elis Wyn i'r gair.

Hislan, td. 91, yn fwy cyffredin *heislan* neu *heisyllt;* gweler Dr. Davies. O'r Saesneg *hatchel* yn ei hen ffurf *hetchel*, offeryn a phigau heiyrn miniog at gribo llin.

Hobaid, td. 21, hôb; mesur a arferir eto yn y Gogledd, ond nid yw ogymaint ym mhob man a'i gilydd. Dywed Pughe (1832) "it is a peck in Glamorganshire; four bushels in Caermarthen; and a third of a quarter in Denbigh." Diau fod yr enw'n tarddu o'r Saesneg *hoop* yn yr hen ffurf *hope;* canys arferid y gair am lestr pren wedi ei gylchu (*hoop*) fel *cask*.

Hoewal, td. 146, llonydd? Dywed Dr. Davies mai dwfr arafaf yr afon ydyw hoewal; a thystia Silvan Evans y defnyddir y gair yng Ngheredigion a mannau ereill am ddwfr llonydd; a dyfynna amryw linellau o'r beirdd lle y gellir casglu eu bod yn rhoi'r un ystyr iddo. O'r ochr arall dywed Dr. Davies y myn rhai mai'r dwfr cyflym ydyw'r hoewal, ac felly y dywed Lewis Morris yn ei nodiadau ar Gywydd y Farn Goronwy—"The stream of the sea, or a river." Dyfynna Silvan Evans hefyd dri dernyn sy'n cadarnhau'r syniad hwn; megys,

Cynt wyf at Ieuan, lle'r a gan-nyn,
Nag awel o wynt i'r gwiail yn,—
Ac na hoewal llif trwy ganol llyn,

L. G. Cothi.

Y mae yn Llydaweg air *houlenn* (lliosog *houl*) yn golygu ton, neu ymchwydd ton; a gall mai ton yn syml yw ystyr *hoewal*. Ond ai'r un gair ydyw *hoewal* Elis Wyn yma? neu *hoewal* Llywarch ap Llywelyn Prydydd y Moch yn y llinellau hyn?—

A bid duw yn ganhyad
Hywel hoewal pob eirchiad.

Ac eto:

Gwâr Hywel hoewal cyfeddwch
Gwrdd yn lladd a llafn deu afwch.

Ymddengys i mi mai ansoddair ydyw'r gair yn golygu tirion;—Hywel, mwyn mewn cyfeddach, grymus (gwrdd) yn y frwydr. "Yn ei mynwes hoewal hi," yn ei mynwes dirion hi.

Hopran, td. 66. Saes. *hopper*, math o dwnffed i dderbyn y grawn a felir mewn melin. Gelwid ef felly am y gwneid i'r peirianwaith beri iddo hercian (*hop*) i ysgwyd y grawn i'r gwaelod. Arferir y gair yn ffigyrol yma, fel y gwneir eto ar lafar gwlad, am safn fawr.

Huchen, td. 32, gorchudd, plisgyn. Gall ei fod o'r un gwraidd a *hug*. Cymharer *dichon* a *digon* a arferid yn ddiwahaniaeth yn y canol oesoedd. Gweler Tobit vi. 8, "y dyn a fyddo a'r huchen ar ei lygaid."

Hûg, td. 138. Gorchudd yw ystyr *hug;* gweler uchod. Tybia Silvan Evans mai "gorchudd i dwyllo" a olygir, a chyfeiria at Iob ix. 24; xxiv. 15. Ond tebycach nad yw yma fel yn td. 23, castieu hûg, ond gwall am *hud*.

Hulio, td. 28, 31. Hen Saesneg *hill*, gorchuddio; cymharer *huling* o *killing*, gorchudd. Yr ymadrodd mwyaf cyffredin y digwydd ynddo ydyw *hulio bwrdd*, Diar. ix. 2, yn Saesneg, "to furnish a table."

Hunfeydd, td. 91, *litters*. Newidia Silvan Evans y gair i *haenfeydd* heb awgrym am y gwreiddiol.

Hustingwyr, td. 95, yn hytrach, feallai, *hustyngwyr*, sisialwyr. Ysgrifennir y ferf yn *hustwng* a *husting* gan D. ap Gwilym.

Hwndliwr, td. 21, 102. Ffeiriwr, neu rapiwr ceffylau. Dengys ffurf y gair nad yw'n air Cymraeg; ond pa beth yw sydd ddirgelwch.

Hwndrwd, td. 6, Saes. *hundred*, cant; yma cwmpeini.

Hwsmyn-tafod, td. 57, llefarwyr. Gweler yr un syniad mai diogyn yw'r llefarwr yn td. 147, ll. 1, 2. *Hwsmon* o'r Saes. *houseman;* arferir y gair am *bailiff* ar fferm. Tebyg mai prif ddynion y tafod a olygir, pen-llefarwyr.

Hyder, td. 111, yn hyder creulonach. Tebyg mai hydr a olygir, ac felly y darllenna Silvan Evans. Ystyr *hydr* yw cryfach, rhagorach. Mewn disgrifiad o frwydr rhwng dau yn y Mabinogion (td. 254) dywedir fod cefnogwyr y naill yn llawen-

ychu pan fyddai hwnnw yn *hydr*, sef yn trechu. O'r gair hwn y daw *hytrach*, sef trech. "Yn hydr creulonach," yn rhagori mewn creulondeb.

Hyd-yd-ydyd-eian, td. 57, gair gwneud yn dynwared swn yr anwydog.

Hyllgrech, td. 138, yn crychu'n hyll.

Interlud, td. 23. Saes. *interlude*, o'r Lladin isel *interludium*. "Yr enw a roddid i gyfansoddiadau dramadig o'r adeg y disodlasant yr hen chwareuon crefyddol (*miracle plays*) hyd gyfnod y ddrama Elizabethan."—*Lloyd's Dic*. Parhaodd y gair yn yr ystyr hwn yng Nghymru hyd amser Twm o'r Nant, ac yn wir pery eto.

Ireiddlyd, td. 70, seimlyd, *greasy*. Awgryma Silvan Evans *ireidlyd?* eithr onid ireiddlyd yw ffurf gyffredin y gair? Gweler D. ap G., clxix. 16.

'Lecsiwn, td. 20. Saes. *Election*.

Lifrai, td. 11, Saes. *livery*, Ffr. *livrée*, Llad. isel *libero*, rhoddi'n rhad. Arferir y gair yn Gymraeg mor gynnar a'r bedwaredd ganrif ar ddeg:

> Pwy mewn gaeaf a gafas
> Fis Mai yn dwyn lifrai las.
>
> *D. ap Gwilym*, cxxxii.

Lusenau, td. 19, *elusen* neu *alusen*, cardod. Tardd trwy'r Llad. o'r Groeg ἐλεημοσύνη, tosturi. O'r un gair y tardd y Saes. *alms*.

Lwcusach, td. 67, mwy ffodus. Ffurfiwyd *lwcus* yn Gymraeg o *lwc*, Saes. *luck*.

Llamhedyddion, td. 123. Ymddengys fod Elis Wyn yn tybied mai o *llam* a *hedeg* y ffurfiwyd y gair hwn, a gall mai hyn a awgrymodd iddo'r gair grymus *hedlam*, td. 109. Ond nid oes a wnelo hedeg a'r gair, oblegid *llemhidydd* oedd yr hen sillebiaeth, "Try chann erw a lammei yny (h.y. yn ei) un llam—penn llemhidydd Iwerddon oedd hwnnw."—*Mab*. td. 110.

Llanastr, td. 57, anhrefnus, ar draws ac ar hyd, hyd lawr. (Gall ei fod yn tarddu o'r gwraidd *lan*, llawr, Llad. *planus*.)

Llaryeiddio, td. 125; llaryaidd, td. 140. Hen sillebiad y canol oesoedd pan arferid *y* am *i* gydseiniol. Tardd y gair *llary* o'r Lladin *largus*, haelionus, a dyna ystyr y gair yn yr hen amseroedd. Wedi

hynny daeth *llariaidd* i olygu tirion, tyner; ac yma tynheru, neu ddyfod yn llai ffyrnig a feddylir.

Llechwrus, td. 136, ystrywgar, *sly; llechwr, llechgi*, yw *skulker, sneak*, o *llechu*.

Lledfennau, td. 90. Lledfen yw peth wedi ei ledu'n deneu, neu *flat*. Ffurfir y gair o *lled;* ac o'r un gwreiddyn a *lled* y tardd *llydan*, a'r Groeg πλάτος, ac, mae'n fwy na thebyg, y Saesneg *flat* (drwy'r Scandinavian.)

Llefys, td. 146, y trydydd person unigol presennol o *llafasu*, "meiddio," Llydaweg *lafuaez*, Cernyweg *lavasy*, Gwyddeleg *ro-laimiur*.

Llen-gêl, td. 9, llen yn celu rhywbeth, gorchudd.

> **Mae llen gêl ar wallt melyn,**
> **Mae ar y gwallt farmor gwyn.**
> *Lewis Glyn Cothi*, td. 38.

Llochi, td. 72, llochesu, derbyn, cynnwys; o'r un gwraidd a *lloches*.

Llogwyr, td. 19, rhai'n rhoi arian ar log.

Llumman, td. 7. Tybiaf mai camgymeriad Elis Wyn yw rhoi *u* yn sill gyntaf y gair hwn. Noeth *lymyn* a ddywedir yng Ngwynedd heddyw. Gall mai noeth *lyman* oedd y ffurf hynaf; o'r gair *llwm* gyda'r un terfyniad ag a geir yn *tru-an*.

Llutteiaeth, td. 63, camargraff am *llatteiaeth*, neges garwriaethol. *Llattai* y gelwid un fai'n gennad rhwng cariadau. Llunnir y gair o *llad*, rhodd, anrheg, a *hai*, terfyniad yn golygu gweithredwr; megys *cynutai*, un yn hel tanwydd, o *cynnud*, tanwydd. Ymddengys felly mae swydd y *llatai* ar y dechreu oedd cludo anrhegion i'r un a gerid.

Llyfon, td. 119, llwon. *Llyfon* ydyw'r lliosog arferedig yng Ngwynedd eto; ond ymddengys mai drwy gamgydweddiad y ffurfiwyd ef, fel ped fai'r unigol yn *llwf*. Dengys y Gwyddeleg *luge* nad oes gan yr *f* yn briodol ddim lle yn y gair.

Llythyr-cymmun, td. 28, yn gywir *llythyr cymmyn*, ewyllys. Tardd o'r Lladin *commendo*; ac nid oes berthynas rhyngddo a *chymun*, gair sy'n tarddu o'r Lladin *communio*. Ceir *cymyn* yn gyfansoddedig yn y gair *gor-chymyn*.

Mâd-felen, td. 61, y fad felen, y pla melyn, *the yellow plague;* y pla fu'n difrodi'r cenhedloedd yn y chweched ganrif. Yn y drydedd gyfres o drioedd

y Myfyrian, rhif 12, sonnir am dair haint echrys Ynys Prydain; "Ail Haint y Fad felen o Rôs, ac achos celaneddau lladdedigion y bu honno, ac od elai neb o fewn eu gwynt cwympo'n farw'n ddioed a wnelai." Dywed rhai llawysgrifau o Frut y Brenhinoedd mai *gweled* y fad felen "drwy dwll dor yr eglwys" yn ymyl Deganwy a wnaeth Maelgwn (Myv. ii. 359). Gwelir fod y pla wedi ei bersonoli fel rhyw greadur yn y dyfyniad olaf. Dywed Dr. Davies fod rhai'n tybio mai *Basiliscus* ydyw'r fad felen; ac eglura'r gair hwn fel "Sarph a ladd â'r anadl ac â'r golwg." Hawdd dirnad pa fodd yr elai enw'r creadur dychmygol hwn yn enw ar bla mor heintus. Y mae'n lled sicr mai enw rhyw anifail gwyllt oedd *mad* ar y dechreu; cymharer Gwydd. *math*-gamain, arth; Cymr. *madawg* llwynog, *maden* llwynoges (Fick, Vgl. ii. 200).

Maeden, td. 33, enw a arferir yn amharchus am fenyw. Gwydd. *maighdean*, geneth, morwyn. Y ddau feallai o'r Saes. *maiden*, A.S. *mægden*.

Maelwyr, td. 19, masnachwyr; o *mael*, ennill.

Maentumio, td. 31, cynnal; o'r Ffr. *maintenir* yn hytrach na'r Saes. *maintain*. Cymharer *rheswm* o'r Ffr. *raison*.

Maersiandwyr, td. 20, yn fwy cyffredin ac yn gywirach *marsiandwyr*, fel yn td. 57, ll. 27; hen Ffr. *marchand*. Yn Saes. *marchant* yr ysgrifennid ac y seinid ef gynt.

Mall-gyrch, td. 73; cyrch y Fall, trigias y cythreuliaid; gair a gyfansoddodd Elis Wyn.

Marchog Sir, td. 7. Cyfieithiad o *Knight of the Shire*, yr hen enw ar Aelod Senedd dros sîr, *nid* dros fwrdeisdref.

Mastiff, td. 34, Saes. *mastiff*, costog.

Medleiwr, td. 74, *meddler;* wedi ei ffurfio o *medlai*, a hwnnw o'r Saes. *medley*, gair yn tarddu trwy'r Ffr. o'r Llad. Is. *misculare*, cymysgu.

Merbwll, td. 100, yn fwy cywir *mârw-bwll*, pwll o ddwfr llonydd neu farw. Cymh. *marw-ddwr*. Gweler *merllyn*.

Merllyn, td. 138, o *marw* a *llyn*. Troir yr *a* yn *e* gan yr *y* ddilynol, fel yn *gwlad*, *gwledydd*. Gall mai'r

e yn y gair hwn a barodd droi *marwbwll* yn *merbwll;* gweler uchod.

Mindlws, td. 26, o *min* a *tlws*. Arferir y gair gan Dr. J. D. Rhys, "gwynn eyn byd ryw rai o honom fedru bod mor findlws a chymrud arnam ddarfod i ni o gwbl abergofi y Gymraec a medru weithion ddoydud Saesnec."—*Gram.* At y Cymry.

Môl-glafaidd, td. 55. Môl ydyw gwlybyr wedi ceulo yn y llygad.

Murddyn, td. 14, 20, hen adeilad adfeiliedig; (? *mur* a *din*).

Mursen, td. 14, "*A coy dame*," Dr. Davies. (? Saes. *virgin*).

Mwgwd, td. 141, gorchudd dros y llygaid neu'r wyneb.

> A'n pennau yn cau mewn cwd,
> Am ein magu mewn mwgwd.
> *S. Tudur* (C. i Dr. Morgan.)

Mwrllwch, td. 13, 56, tarth tew.

Mygyn, td. 143, *smoke;* bychanig o *mwg*.

Obry, td. 10, 13, i lawr, isod. Cyfansoddir ef o *o* a *bry*, gwraidd y gair *bryn*. Saif yr ymadrodd gwrthgyferbyniol *fry* am *i fry* sef *i fyny(dd)*. Ceir y gair yn y ffurf *bre* mewn enwau lleoedd, *Moelfre*, &c.

Ossio, td. 135, tueddu, gogwyddo, gwneud osgo at rywbeth.

Paladr, td. 15, coes gwaewffon, cyff coeden. Paladr o ddyn, dyn corffol. Yn y lliosog arferir *pelydr* am *rays of light*, td. 11. Gwydd. *celtair* gwaewffon, (Cymr. *p*=Gwydd. *c*.)

Palff, td. 97. dyn praff, llydan; yng Ngwynedd heddyw, *pwlffyn;* Saes. *bluff*, a hwn fel y tybir o'r Du. *blaff*, llydan.

Pastai, td. 8, Saes. *pasty*, drwy'r Ffr. a'r Llad. o'r Gr. *παστή*, pryd o fwyd.

Peirie, td. 110, h.y. *peiriau*, y lliosog o *pair*, crochan.

Pelwyr, td. 19, chwareuwyr pêl.

Pendifadu, td. 43, 128, pensyfrdanu, ffoli, hudo. "Da" ydyw ystyr *mad;* a *di-fad-u* ydyw drygu, yspeilio. Cymharer *am-ddi-fad*. Ar ol *n* try *dd* yn rheolaidd yn *d* yn ol, megys yn *bendith* am *bendd ith;* ac y mae sillebiaeth y Bardd Cwsc yn berffaith gywir.

Pensaer, td. 50, *architect.* Ni fuasai raid i wyr y papurau newyddion ddyfeisio'r gair bastardaidd *archadeiladydd* am *architect*, oblegid yr oedd eisoes hen air Cymraeg da am dano—*pensaer.* Gwelir ef yn *Llyfr yr Ancr*, td. 76, fel cyfieithiad o'r gair Lladin *opifex*, ac yn y Testament Newydd (1 Cor. iii. 10), fel cyfieithiad o'r gair Groeg, *'Αρχιτέκτον*, *architect.*

Perwigau, td. 41, *periwigs*, gwallt gosod. Y gair Saes. *periwig*, o'r Ffr. *perruque*, o'r Eidaleg *parruca*, o *pelo*, Llad. *pilus*, gwallt.

Pettwn, td. 11, byrhad o *ped fawn*, h.y. *pe bawn;* felly *pettei*, td. 39, am *ped fai*, &c.

Phansi, td. 6, dychymyg. O'r Saes. *fancy.* Tardd drwy'r Ffr. a'r Llad. o'r Gr. *φαντασία.*

Poethfel, td. 39. Tybia Silvan Evans mai cyfnewidiad yw'r gair hwn o *poethwal*, gair a arferir yn Lleyn am "oddaith a roir mewn eithin, neu rug, neu'r cyffelyb." Tebycach o lawer mai'r gwrthwyneb sydd wir; canys newidir pob *e* ddiweddol i *a* yn Lleyn. Ymddengys fod yna hen wraidd Celtaidd *bel* yn golygu goleu neu dân. Gwydd. *bel-tene*, enw ar galanmai, am y byddid yn cynneu tân mawr y diwrnod hwnnw. Cymharer hefyd yr A.S. *bæl*, tân (Fick, ii. 164.) Gall mai cyfansoddair o *bel* ydyw *ufel.* Pa fodd bynnag, fe gytunir a Silvan Evans nas gall *poethfel* yn hawdd fod yn dalfyriad o *boeth ufel.*

Polioni, td. 90, *to stake*, trywanu â pholion.

Porth, td. 63, porthladd; o'r Ladin *portus.* Rhyfedd fel y mae'r gair hwn a'r gair *porth*, drws, o'r Llad. *porta*, wedi newid eu rhyw yn Gymraeg. Yn Llad. y mae'r cyntaf yn wrywaidd a'r ail yn fenywaidd.

Potecariaid, td. 19, 21, &c. Saes. *Apothecaries*, fferyllwyr. Tardd y gair Saesneg drwy'r Lladin o'r Gr. *ἀποθήκη*, *shop*, ystordy.

Prolog, td. 48, rhagymadrodd; o'r Saes. *prologue*, a hwnnw drwy'r Ffr. a'r Llad. o'r Gr. *πρόλογος*, rhagymadrodd.

Pryfetta, td. 122, hel pryfed.

Pry'r bendro, td. 59. Tebyg mai pryf clustiog (*earwig*) a feddylir.

Phlêm, td. 65, Saes. *phlegm*, llysnafedd. Tardd y Saes. drwy'r Ffr. a'r Llad. o'r Gr. *φλέγμα*.

Redi, td. 74, 75, Saes. *ready*.

Rhaiadydd, td. 86, 88, lliosog wedi ei ffurfio o'r unigol llafaredig *rhaiad*, er fod Elis Wyn ei hun yn sillebu'r unigol yn gywir, *rhaiadr*, td. 88. Gwydd. *riathor*.

Rheibwyr, td. 21, yspeilwyr. Tardd *rhaib* o'r Llad. *rapio*, cipio neu ddwyn trwy drais.

Rhusio, td. 145, rhwystro, dal yn ol; "dilestair fydd dy hynt ac ni russia dim rhagot," h.y., ni ddaw dim i'th oedi.—*Mab.* td. 3. Yna ymdroi, petruso, "pwy a rusiei," pwy a oedai, pwy a betrusai?

Rhwymedi, td. 21, Saes. *remedy*, yn y gyfraith, "y modd a ddarperir i adfer hawl, neu i roi iawn am ei dorri," Lloyd's *Dic.* "Heb nac iawn na rhwymedi," heb nac iawn na sicrwydd am iawn. O'r dyb fod cysylltiad rhyngddo a'r gair Cymraeg *rhwymo* y tarddodd y cynhaniad a'r sillafiad *rhwymedi*.

Rhygnu, td. 68, rhwbio; yma "ar y tannau," medd Silvan Evans. Ond arferir *rhygnu* yn gyffredin ar lafar am barhau i gadw'r un sŵn o hyd, neu i swnian am yr un peth.

Rhygyngog, td. 14. *Rhygyng* ydyw symudiad ceffyl arafach na throtian. "Ynteu a gymerth ryging gan i farch; ac ef a debygei, er arafet y cerddei i farch yr ymorddiweddai a hi."—*Mab.* td. 10. "Rhygyngu wrth gerdded," Esaiah iii. 16, cerdded yn araf, ddefosiynol, falch; yn Saesneg, "mincing as they go."

Rhwd, td. 47, wyth lath; Saes. *rood*, yr un gair a *rod*. Fel mesur o hyd (nid arwynebedd) 5½ llath a olyga *rod* neu *rood* yn Saesneg.

Saig, td. 23, 43, dysglaid o fwyd, cwrs ar ginio.

Sawdwr, td. 21, milwr. O'r Saes. Can. *soudiour*, o'r hen Ffr. *soudoier*, *souldoyer*, o'r Llad. Is. *soldarius*.

Scafell, td. 9, ael, *shelf;* o'r Llad. *scabellum* neu *scamellum*, bychanig o *scamnum*, mainc. Ysgrifennid y gair yn *scamell* yn Gymraeg yn yr wythfed ganrif, fel eglurhad ar y gair Lladin *tripus*, stôl drithroed (*Mart. Cap. Gloss.*) O fainc daeth i olygu *shelf*, ac arferir ef yn gyffredin yn awr am

ael,—"Edrych dan ei sgafell." Dyna'r ystyr yn td. 13.

Sciabas, td. 58, a ysgrifennir hefyd *siabas*. O'r Saes. *scab*, crachen, o'r hwn y tardd hefyd y gair Saesneg *shabby*. "Rhyw sciabas deganau,"—rhyw grach deganau, neu fan deganau diwerth, rhyw sothach.

Scithell, td. 124. Ysgrifennir ef *ysguthell* gan Pughe a Silvan Evans, a thybiant mai gwibiwr ar frys a olygir. Cymh. Saes. *scud*, *scuttle*.

Scithredd, td. 117, ysgythredd, dannedd mawr. Tybiaf fod *ysgwthr* yn tarddu, er nad yn rheolaidd, o'r Llad. *sculptura*. Hen ystyr *ysgythru* ydyw cerfio neu naddu, yna torri'n arw, *hew*, *hack*. Creigiau *ysgythrog*, creigiau geirwon.

Scrubliaid, td. 50, anifeiliaid dof. Genesis xlv. 17, &c. O'r Llad. *scrupulum*. Yr oedd y gair hwn yn Llad. yn enw ar ddernyn o arian. Parhaodd y Cymry yn ddiau i arfer da byw am arian bath yn hir ar ol ymadawiad y Rhufeiniaid, ac felly daeth y gair Lladin am arian yn air Cymraeg am dda byw neu stoc fferm. (Loth, *Les Mots Latins*, d.g. *ysgrubl*.) Cymh. "ugeinmarc neu ganmuw" (can buwch.) D. ap G., cxlvi. Cymharer hefyd y Llad. *pecunia*, arian, o'r gair *pecus*, gwartheg. (Gweler *Sartor Resartus*, Pop. Ed. p. 27).

Scweir, td. 97, Saes. *squire*.

Scwrs, td. 92, scwrsio, td. 111, 129, ffrewyll, ffrewyllu, o'r Saes. *scourge*. Benthyciwyd y gair i'r Gymraeg yn gynnar, oblegid fe geir *ysgyrsseu* yn *Llyfr yr Ancr* (1346), td. 54.

Scwtsiwn, td. 18, y darian y llunir arfau bonedd arni. O'r Saes. *scutcheon*, *escutcheon*, trwy'r hen Ffr. *escusson*, o'r Llad. Isel *scutionem*, o'r Lladin *scutum*, tarian.

'Scyrlwgach, yscyrlwgach, td. 34, clecian.

'Scyrnygu, ysgyrnygu, td. 33, dangos dannedd. O'r gair *asgwrn* y tardd.

Sechwch, td. 121. O *secki*, gosod neu wthio i rywle. Ar lafar Ceredigion *seci*. Tardda Dr. Davies a Dr. Pughe y gair o *sack*, ond y mae'r tarddiad hwn braidd yn amheus.

Selu, td. 16, syllu, craffu. Y mae'n ddigon posibl ei fod o'r un gwraidd a *syllu*; Gwydd. *sellaim*, Llyd.

sellet, edrych. Arferir y gair gan William Lleyn yn ei Awdl i ferch, *Gorchestion*, td. 262:

Selu, annelu yr ael yn wiwlon.

Siarpwyr, td. 19. Saes. *sharpers*, rhai *sharp* neu graff mewn bargen, twyllwyr castiog.

Siccio, td. 94, golchi neu wlychu, medd Dr. Davies; eithr *sucion* ydyw dwfr budr ar ol golchi, yn fwy priodol *sucion*, o *sug*, oblegid ar lafar fe droir *u* yn *i* o flaen *i* arall; megys *tostirio* yn lle *tosturio*, &c. Ysgrifennai Dr. Morgan *iniawn* am *uniawn*, ac ysgrifennir *gofidio* am *gofudio* fyth. Diau mai gwasgu'r *sicion* allan o honynt a feddylir yma.

Siêl, td. 34. Saes. *jail*, carchar, medd Silvan Evans.

Siffrwd, td. 23, yr un gair a *sibrwd*, medd Dr. Davies; gwneud swn a'r disiau a'r cardiau.

Siglen, td. 95, cors sigledig, neu donnen.

Sîl, td. 19, hil. *Síl* ydyw'r gair yng Ngwyddeleg. Try *s* wreiddiol yn *h* yn Gymraeg yn gyffredin; pa un ai wedi ei fenthyca o'r Wyddeleg y mae *síl*, ai wedi cadw'r *s* yn Gymraeg ochr yn ochr a'r ffurf fwy rheolaidd *hîl*, nid hawdd penderfynu.

Sipsiwn, td. 6, o'r Saes. *Egyptians*, Saes. diweddar *Gipsies*, am y tybid mai Eifftiaid oeddynt. Eithr profa'u hiaith mai llwyth o Indiaid ydynt. Ymddengys iddynt dreiddio i Ewrop yn y ddeuddegfed ganrif a'r drydedd ar ddeg. Profa Miklosish oddiwrth eu geiriadaeth iddynt basio yn olynol drwy Bersia, Armenia, Groeg, Rumania, Hungaria a Bohemia, ac yna ymwasgar dros wledydd Ewrop. (Sayce, *Science of Lang.* ii. 76).

Siri, td. 36, neu *sirif* o'r Saes. *sheriff.*

Siwglaeth, td. 23, gwneud castiau hud, *conjuring.* Tardd o'r Saes. *juggler*, gair yn tarddu trwy'r hen Ffr. *jogleor* o'r Llad. *joculator*, o *jocus*, *a joke.*

Soc, soc, dy gloc, dygloc, td. 61. Geiriau dynwared. Cymharer *hydyd-ydyd-eian*, &c.

Sorod, td. 3, gwaddod, *dregs.*

Splent, td. 117, 124, 126, darn yn hollti ymaith. O'r Saes. *splint* yn ei hen ffurf *splent.* Tardd o'r Swed. *splinta* o'r un gwraidd a'r Saes. *split.*

Stent, td. 97, Saes. *stent*, *extent.* Golygai brisiad ar ystad er mwyn trethiant; ond ymddengys fod Elis Wyn yn ei arfer am yr ystad ei hun.

Strlp, td. 11, c.a. fel yr awgryma Silvan Evans, am *strip*, Saes. *strip* neu *stripe*.

Swbach, td. 63, bychanig o *swp*, rhyw sypyn bychan.

Swrffedig, td. 145, o'r Saes. *surfeit*, gormodedd o rywbeth nes peri i un alaru arno.

Swyn-serch, td. 26, *love-charm*.

Synio, td. 86, swnio; yr *w* yn treiglo'n rheolaidd i *y*.

Syre, td. 34, Saes. *sirrah*, sef "syr," gyda dirmyg. Tardd y gair *sirrah*, drwy'r Icelandig *síra*, o'r hen Ffr. *sire*, yr un gair a'r Saes. *sir* neu *sire*. Saif yr hen Ffr. *sire* am *senre*, o'r Llad. *senior*.

Syrn, td. 101, 103, gair a arferir i gryfhau ansoddair. Tebyg mae'r un gair a *swrn* yw.

Sywaeth, td. 35, ysywaeth; gweler dan Y.

Tabler, td. 23, bwrdd chware, *back gammon* neu *draughts*. Saes. *tables*.

Tacluso, td. 26, trefnu, cyweirio; o *taclus*, *taclau*, o'r Saes. *tackle*.

Tamchwa, td. 86, 110, 112, llygriad o *tanchwa*. Nid yw'r *n* yn cael ei chyflawn sain o flaen yr *chw;* y mae mor debyg i *m* ag i *n*, ond y mae'n debycach i *ng* nag i'r un o'r ddwy. Pa fodd bynnag, nid *dam-chwa* ydyw, fel yr awgrymir gyntaf gan Silvan Evans; oblegid pe felly, fe ddechreuasai ag *dd* ym mhob un o'r tri lle hyn. Cymharer tambaid, td. 46, ll. 17; bembwl, td. 61, ll. 4.

Tarennydd, td. 115, twmpathau eithin, ysgall, mieri, drain, a'r cyfryw. O'r un ffurf gyntefig y daw y gair Gwyddeleg *trâinín*, gwelltyn, y gair Sanscrit *tṛna*, gwelltglas, a'r gair Saes. *thorn*, draenen. O'r un gwraidd (*tar*) hefyd y tardda'r gair Cymraeg *taradr*, ebill.

Tawlbwrdd, td. 27, bwrdd chware; o *tafl* (Llad. *tabula*) a *bwrdd*, dau air o'r un ystyr; cymharer *bwystfil*, *bwyst* o'r Llad. *bestia*, a *mil*, gair Cymraeg yn golygu'r un peth. Y mae hyn yn debycach na'i fod yn tarddu o'r gair *taflu*. Digwydda'r gair yn aml yn Nghyfreithiau Hywel, a *tawlbwrth* neu *tawlbord* y sillebir ef yn wastad, nid *tawlfwrdd* fel y ceisiodd Pughe ei gywiro. Yr oedd yr Ynad Llys a'r Bardd teulu i gael tawlbwrdd o asgwrn morvil gan y brenin. Chwareuid y chware âg un ar bymtheg o "werin wynnion"

yn erbyn brenin, ac wyth o "werin" liwiedig. —*Anc. Laws*, td. 94, 96.

Tês, td. 5, gwres. Gwydd. *tes*, Llyd. *tez*. O'r gwraidd *te(p)*, o'r hwn y tardd y gair *tân*, ac hefyd y gair Llad. *tepor*, gwres.

Tinbenstrellach, td. 114, pendramwnwgl. Y mae strellach yn debyg i ddynwaredair.

Tollgraig, td. 99; pan arferir *twll* fel ansoddair am dyllog, y ffurf fenywaidd arno ydyw *toll; tollgraig* neu *graig doll* ydyw craig dyllog.

Tonn, td. 152, ffurf fenywaidd y gair *twnn*, sef toredig, ysig. Arferir y gair yn aml gan Oronwy:

> Ymddifad ei thad, a thwnn
> Archoll yn ei friwdoll fronn . . .
> A golyth yw y Galon
> Erddi, ac am dani'n donn.
> *(Mar.* Elin ei ferch).

Trâd, td. 119, Saes. *trade*, masnach.

Traean, td. 135, y drydedd ran, *one third*.

Trosfa gyffredin, td. 19, tir cyffredin neu dir cyd i droi (trosi) anifeiliaid iddo.

Trwnc, td. 98. Saes. *trunk*, corff heb aelodau.

Trwp, td. 41, torf; o'r Saes. *troop*, o'r Ffr. *troupe*, Llad. Isel *tropus*. Tybir mai o'r Llad. *turba* y tardd.

Trwp-hwl-rwp-rap dy-rwmp dy-damp, td. 89. Geiriau dynwared. Gweler dan soc, soc.

Trynciau, td. 57. Saes. *trunk*, cist.

Trythyllwch, td. 23. Ysgrifennid *drythyll* yn gyffredin â *d* yn y canol oesoedd; a'i ystyr oedd ysbrydol, llawen, dedwydd. Ystyr *drythyllwch* oedd llawenydd, mwynhad, &c.; ond yn ddiweddarach, daeth i'r gair, fel yn y fan hon, ystyr ddrwg, megys mwyniant pechod.

Trywyr, td. 111, *triwyr*. Ysgrifennir tri weithiau'n *try* mewn gair cyfansawdd; cymh. *trydydd*.

> Tair awen oedd i'r triwyr
> A fai les i fil o wŷr.
> *T. Aled (Mar.* D. ab Edmwnd).

Tud, td. 80, gwlad, tir. Ystyr wreiddiol y gair oedd *cenedl*, a dyna ystyr *tud* eto yn Llydaweg, a'r gair cyfatebol *túath* yn Ngwyddeleg. O'r *genedl* daeth yn Gymraeg i olygu'r wlad. Ceir y gair yn hen enwau Gâl, megys Teuto-matus. Yn hen ieith-

oedd Gogledd yr Eidal ceir, Umbrian, *toto*, gwladwriaeth, Oscan, *túotú*, pobl; ac yng Ngothig, *thiuda*, pobl.

Tygaswn, td. 101, tebygaswn. Arferid yn gyffredin ysgrifennu *tygaswn*, *tygasai*, *tygesynt*, &c., gynt am *tebygaswn*, *tebygasai*, *tebygesynt*, &c.

> Gwae a'th weles, dygesynt,
> Yn gyfannedd gyntedd gynt.
>
> *D. ap Gwilym*, cxl.

Gweler *Gramadeg* Dr. Davies, td. 136, 137.

Ucheldrem, td. 14, yn tremio neu edrych yn uchel.

Un o'n, td. 73. *Uno'n* neu *unon* a ddylasai fod (gweler td. 94, ll. 13; td. 134, ll. 25; td. 137, ll. 4), sef *unofn*. Gair cyfansawdd o *un* ac *ofn*; a seinir ef yn un gair, fel geiriau cyfansawdd ereill. Am goll yr *f* cymharer y gair *eon* am *eofn*, neu *eh-ofn*, Galeg *Exobnus*.

> Ni adfer Ner amser oes
> Rhed einioes, nid rhaid unon.
>
> *Gro. Owen* (*Mar.* L. Morris).

Unud, td. 50, yn gywir *unyd*, neu yn hytrach *un-hyd*; yn ei *hyd*, yn llwyr drosti.

Ustusiaid, td. 19. Saes. *justices*, ynadon heddwch.

Walddiadlam, y, td. 69, 81. O'r Saes. *wall* y tardd y gair *gwàl*, nid yn uniongyrchol o'r Lladin *vallum*; canys *gwall* a fuasai pe'i benthycasid yn y cyfnod Rhufeinig. Gweler ymhellach dan y gair *diadlam* uchod.

Wâr, td. 102. Saes. *ware*, nwyddau.

Weir, td. 34. Saes. *wire*.

Witsiaid, td. 7. Saes. *witches*, gwiddonod.

Yngwrth, td. 127, annisgwyliadwy. Gweler y nodiad td. 167 uchod.

Ymddanheddu, td. 36 (o *dannedd*), ymdaeru, cweryla.

Ymddugwd, td. 24, yn hytrach, ymddygwd, *struggle*; o *ym* a *dwg*, gwreiddyn y gair *dwyn*.

> O frwd ymddygwd ddigon—y diangodd;
> Gwen Nef a gafodd gan Naf gyfion.
>
> *Gro. Owen* (*Mar.* L. Morris).

Ymgroesi, td. 83, 131, croesi ei hunan, sef gwneud arwydd y groes arno'i hunan; gwneid hynny gynt i gysegru adduned, yn gyffredin adduned i ymladd yn rhyfeloedd y groes. Yma, ac yn gyffredin yn

yr oesoedd diweddar, adduned i beidio troseddu mwy.

Mwya gras yw ymgroesi.—*S. Tudur.*

Ymharneisio, td. 47, gwisgo'i arfogaeth; o'r Saes. *harness.*

Ymleferydd, td. 46, siarad ar draws eu gilydd. Canodd rhyw hen fardd fel y canlyn, a dyfynnir y llinellau gan ddysgawdwyr rheolau barddoniaeth o Simwnt Fychan i lawr, fel engraifft o'r bai "unig a lluosog ynghyd;" ond y mae'r llinellau'n Gymraeg di-fai;—

Mil fawr yn ymleferydd
O daranau sugnau sydd.

Yrwan, td. 9, &c. Llygriad o *yr awran;* bychanig o *awr* ydyw *awran.* Ysgrifenna Elis Wyn hefyd *yr awron*, td. 17.

Yscethrin, td. 87, 97, 150. Dywed Dr. Pughe mai "hyrddiol" ydyw'r ystyr; ac felly Silvan Evans ar ei ol. Tebycach gennyf mai blaenllym a feddylir, o *cethr*, pig llym, neu hoelen finiog; o'r un gwraidd a'r Llad. *centrum*, a'r Gr. *κέντρον.* Cymharer td. 107, ll. 1, lle nad yw hyrddiol yn ystyr cymwys iawn, a llai cymwys fyth yw yn td. 113 am garchar.

Yscogyn, td. 14, creadur balch. O'r gair *ysgog*, oherwydd ysgogiad y cyfryw un wrth gerdded.

Yscowl, td. 14, Saes. *scold*, gwraig anynad.

Yscwîr, td. 25, ysgwâr saer. O'r hen ffurf Saesneg *squire* (Shakespeare, L. L. L. v. 2, 474), a hwnnw'n tarddu o'r hen Ffr. *esquierre*, ffurf arall ar yr hen Ffr. *esquarre.* (Skeat.) Arferir y gair gan Elis Wyn yn ei Ragymadrodd i R.B.S. "Dyma i titheu Scwîr neu *Reol Buchedd Sanctaidd.*"

Ysmala, td. 147, *fickle.*

Yspleddach, td. 71. Yn ol Dr. Davies, Walters, a Richards, chware neu ddifyrrwch a olygir wrth y gair; yn ol Pughe yspail neu ysglyfaeth, heb ddim sail, hyd y gwelaf, ond tebygrwydd y gair i'r gair yspail. Nid ymddengys i Silvan Evans fod yr un o'r ystyron hyn yn gweddu i'r lle hwn, a thybia mai cyfathrach neu *alliance* a olygir, ar ba sail nis gwn. Yn sicr y mae ystyr Dr. Davies yn agosach

i'w le na'r damcaniadau hyn. Arferir y gair yn awr am ryw riolti *(royalty?)*, sef gwleddoedd, a chwareuon a difyrrwch mawr; ac y mae'r ystyr yn gweddu yn burion yma.

Ysplenydd, td. 5, yn fwy cywir, *ysplennydd*, disglair. O'r Llad. *splendidus*.

Ystumieu, td. 26, lluniau, munudiau.

Ysywaeth, td. 11, fel y mae gwaetha'r modd. Cyfansoddedig o *ys yw waeth*. Cymharer *yswaetheroedd* am *ys waeth yr oedd*. Yn Ystoria Carola Magno, td. 30, ceir *gwaethiroedd duw (dyw*, dydd), h.y., *gwaeth yr oedd y dydd*, yn Saes. *woe worth* (= *was*) *the day*.

> Aeth Herast, yswaetheroedd!
> Yn drist; dda giniawdre oedd.
>
> *L. Glyn Cothi*, td. 38.

TALFYRIADAU.

Anc. Laws. The Ancient Laws and Institutes of Wales, dan olygiaeth Aneurin Owen. Cyhoeddwyd hwynt yn ddwy gyfrol gan y *Commissioners of Public Records*, 1841.

Arg., argraffiad.

A.S., Anglo-Saxon.

Bruts, *The Text of the Bruts from the Red Book of Hergest*, Rhys and Evans. Oxford, 1890.

C., Cywydd.

Can. oes., canol oesoedd.

Cymh., cymharer.

Cymr., Cymraeg.

Du., *Dutch*, Is-Ellmyneg.

Fick, *Vergleichendes Wörterbuch der Indo-Germanischen Sprachen;* 4ydd arg., Göttingen, 1894. Ymdrinia'r ail gyfrol a'r ieithoedd Celtaidd; ysgrifennwyd hon gan Dr. Whitley Stokes, yr ysgolhaig Gwyddeleg enwog.

Flores, *Flores Poetarum Britannicorum;* casgliad o ddyfyniadau o weithiau'r beirdd a wnaed gan Dr. John Davies, Mallwyd, ac a argraffwyd gyntaf yn 1710, ac eilwaith gan y Parch. Robert Jones, Rotherhithe, yn 1864.

Ffr., Ffrangeg.

Geiriadur Dr. Davies. Geiriadur Cymraeg Ladin a Lladin Gymraeg Dr. Davies, Mallwyd, a gyhoeddwyd yn 1632, dan y teitl *Antiquæ Linguæ Britannicæ ... Dictionarium Duplex.*

Geiriadur Dr. Murray. *A New English Dictionary on Historical Principles*. Oxford, 1888—. Geiriadur mawr y *Philological Society*. Golygwyd y gwaith ar y dechreu gan Dr. J. A. H. Murray, ond rhennir y gwaith yn awr rhyngddo ef a Mr. Henry Bradley. Cynnorthwyir hwynt gan oddeutu 30 o is-olygwyr a thros 800 o ddarllenwyr.

Gorchestion, *Gorchestion Beirdd Cymru* (dan olygiaeth Rhys Jones o'r Blaenau). Amwythig, 1773.

Gr., Groeg.

Gram. Dr. D., Gramadeg Dr. Davies, Mallwyd, a ysgrifennwyd yn Lladin ac a gyhoeddwyd yn 1621, dan y teitl *Antiquæ Linguæ Britannicæ...Rudimenta.* Dyfynnir o'r ail arg. a gyhoeddwyd yn Rhydychen yn 1809.

Gram. G. R., *Dosparth Byrr ar y rhann gyntaf i ramadeg cymraeg*, gan Dr. Gruffudd Roberts. Argraffwyd ef gyntaf ym Milan yn 1567, a thrachefn yng Nghaerfyrddin yn 1858, ac fel attodiad i'r *Revue Celtique* o 1870 hyd 1883. Y mae'r argraffiad olaf linell am linell fel y cyntaf, ac o hwnnw y dyfynnir.

Gram. J. D. R., Gramadeg Dr. John Dafydd Rhys, a argraffwyd yn Llundain yn 1592, dan y teitl, *Cambrobrytannicæ Cymraecæve Linguæ Institutiones et Rudimenta*, &c.

Gwydd., Gwyddeleg.

h.y., hynny yw.

Lloyd's *Dic.*, *Lloyd's Encyclopædic Dictionary*, wyth gyfrol, Llundain, 1895.

Loth, *Les Mots Latins dans les Langues Brittoniques* (y geiriau Lladin yn yr ieithoedd Brythonig.) Paris, 1892.

ll., llinell.

Llad., Lladin.

Llad. Is., Lladin Isel.

Llyd., Llydaweg.

Mab., Y Mabinogion. Dyfynnir o argraffiad y Proff. Rhys a Mr. Gwenogfryn Evans. *The Text of the Mabinogion and other Welsh Tales from the Red Book of Hergest.* Oxford, 1887.

Mar., Marwnad.

M.E., *Middle English*, Saesneg y canol oesoedd.

Myv., *Myf.*, y Myfyrian. *The Myfyrian Archaiology of Wales*, tair cyfrol, 1801-1807. Cyhoeddwyd ail arg. yn un gyfrol gan Mr. Gee yn 1870.

R.B.S., *Rheol Buchedd Sanctaidd* . . . Gan *Jer. Taylor*, *D.D.* Cyfieithiad Elis Wyn. Llundain, 1701.

Richards, Geiriadur Thomas Richards, sef *Antiquæ Linguæ Britannicæ Thesaurus ; A Welsh and*

English Dictionary. Bristol, 1753, 1759; Trefriw, 1815; Dolgellau, 1815; Merthyr Tydfil, 1838.

Saes., Saesneg.

Saes. Can., Saesneg y canol oesoedd.

Skeat, *An Etymological Dictionary of the English Language*, Oxford, 1884. Hefyd *A Concise Etym. Dic. of the Eng. Lang.*, a gyhoeddwyd mewn llawer o argraffiadau o wasg Rhydychen. Yn niwedd y geiriaduron hyn ceir rhestr o wreiddiau Ariaidd.

Swed., Swedaeg.

td., tudalen.

Walters, Geiriadur Walters, sef *An English-Welsh Dictionary, wherein not only the Words, but also the Idioms and Phraseology, &c.* Llundain, 1794; Dolgellau, 1815; Dinbych, 1828.

Jarvis & Foster, Argraffwyr, Lorne House, Bangor

29 14

3 2044 014 491 575

This book ... Library on or ... below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

477738

JUN 3 '75 H

CANCELLED

APR 1 ...

WIDENER
FEB 1 0 2003
SEP 0 9 2003
CANCELLED

WIDENER
DEC 0 6 1997
BOOK DUE

WIDENER
WIDENER
FEB 1 0 1999
CANCELLED